

รายงานการวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์

เรื่อง

ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์
กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

โดย

พระสุภาพร เตชธโร ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800765121

รายงานการวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์

เรื่อง

ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์
กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

โดย

พระสุภาพร เตชธโร ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800765121

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ชื่อรายงานการวิจัย:	ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี
ผู้วิจัย:	พระสุภาพร เตชธโร ดร.
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๔
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษา “ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาศึกษาวิเคราะห์มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ๒) เพื่อเสนอมุมมองพระพุทธานุศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการศึกษา พบว่า

การก่อให้เกิดขบถกบฏผีบุญนั้นส่วนหนึ่งเป็นแผนการของกลุ่มหมอลำที่เกี่ยวข้องลำอั้งคำพยากรณ์ของการกำเนิดเกิดขึ้นของยุคพระศรีอริยเมตไตรยมากระจายบอกข่าวให้ประชาชนหลงเชื่อแล้วมีการตั้งตนเป็นผู้วิเศษ รวมทั้งการสาเหตุของความขัดสน ความขัดแย้งในอำนาจระหว่างราษฎรกับข้าราชการส่วนกลางที่ปฏิบัติไม่เป็นธรรมนั่นเอง จึงเกิดกลุ่มการต่อต้านเกิดขึ้นโดยมีกลุ่มกบฏทั้งที่เกิดจากการแต่งตั้งเป็นผู้วิเศษ และพระสงฆ์ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีร่วมมือด้วย

จากมุมมองพระพุทธานุศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ทำให้เห็นประเด็นจากประวัติศาสตร์ใน ๓ เรื่อง สำคัญ คือ

- ๑) พุทธศาสนากับการเมือง เป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ที่มีกลุ่มคนที่มีคติความเชื่อศรัทธาในพุทธศาสนาที่อ้างถึงความชอบธรรมในการรวมกลุ่มเพื่อทำการบางอย่างทางการเมือง
- ๒) พุทธศาสนากับคติความเชื่อศรัทธา ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแอบอ้างความศรัทธาในการนำกลุ่มคนมารวมกัน โดยขาดการพิสูจน์ที่ดีตามหลักการทางพุทธศาสนา
- ๓) พุทธศาสนากับความเสื่อมความเจริญ ที่เชื่อว่าประวัติศาสตร์เป็นสังขธรรมที่ทุกสรรพสิ่งย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยยากที่จะบังคับให้คงอยู่ถาวรนั่นเอง

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	จ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ กรอบคิดการวิจัย	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์	๖
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์	๑๐
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์	๑๔
๒.๔ แนวคิดหลักศรัทธาในพุทธศาสนา	๑๗
๒.๕ ประวัติศาสตร์ชุมชน : เหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี	๒๖
๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗๘
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๘๔
๓.๒ พื้นที่การวิจัย	๘๕
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๘๖
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๘๖
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๘๗
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย	๘๗

**บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์หม่อมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕)
ในจังหวัดอุบลราชธานี**

๔.๑ ประวัติและความเป็นมาเหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี	๘๙
๔.๒ วิเคราะห์หม่อมองพระพุทธรูปศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี	๙๔
๔.๓ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย	๑๐๑
๔.๔	

บทที่ ๕ สรุปการวิจัยและข้อเสนอแนะ **๑๐๔**

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๕
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย	๑๐๕
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลไปปฏิบัติ	๑๐๖
๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป	๑๐๖

บรรณานุกรม

ประวัติผู้วิจัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หากย้อนประวัติศาสตร์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ มีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในจังหวัดอุบลราชธานี จากแนวความคิดในการต่อสู้ของประชาชนจนเกิดความกระทบกระทั่งกันระหว่างรัฐในสมัยนั้นด้วยฐานคิดทางเชื่อที่สร้างปรากฏการณ์และเงื่อนไขไปสู่พลังทางสังคมเอื้ออำนวยให้เกิดกลุ่มความเชื่ออันไปสู่ความเคลื่อนไหวด้วยอุดมการณ์ที่มีพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในเหตุการณ์ครั้งนั้น โดยมีตำนานความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์องค์หนึ่งที่จะมาตรัสรู้เมื่อศาสนาถึงยุคที่ดำเนินมาถึง ๕๐๐๐ ปี โดยศาสนาในยุคพระศรีอริยเมตไตรยนั้นเป็นสังคมในอุดมคติที่เต็มไปด้วยความบริบูรณ์ในทุกเรื่อง ก่อเกิดความเชื่อแพร่หลายในสังคมชาวพุทธสมัยนั้นที่ปรารถนาจะรอดตายของยุคพระศรีอริยเมตไตรย

ความเชื่อเรื่องเช่นนี้เป็นสิ่งที่จรรโลงความหวังของชีวิตของมนุษย์ให้ดำรงอยู่รอดอยู่ในความเชื่อนั้นๆ ความเชื่อดังกล่าวหรือประเด็นเช่นนี้จากการค้นคว้าพบว่ามิได้อยู่ในทุกศาสนาเกือบทุกสังคมโลกซึ่งอาจจะมียุคที่แตกต่างกันบ้าง แต่อย่างไรก็ดีในเชิงประวัติศาสตร์กลับมีอิทธิพลอย่างยิ่งในการพัฒนาการทางสังคมของมนุษยชาติ ตัวอย่างเช่น ในประวัติศาสตร์ในคัมภีร์ไบเบิลที่มีฐานคิดความเชื่อดั้งเดิมของชาวยิว หรือแม้แต่ในศาสนาอิสลามซึ่งมีกล่าวแนวคิดด้วยการเริ่มต้นเรื่องตั้งแต่การกำเนิดโลกและจักรวาล เกิดอาดัมและอีวา สวนอีเดน จนเกิดเหตุการณ์ปฐมบาปที่อาดัมและอีวาได้ทำผิดกฎร่วมกันก่อให้เกิดการลงโทษจากพระเจ้าจนเกิดคำสัญญาของพระเจ้ากับพระผู้ไถ่บาปเกิดการปรากฏตัวของศาสดาพยากรณ์ คำพยากรณ์ และคำสอนของศาสดาพยากรณ์ ถึงการมาของพระผู้ไถ่บาป วันสิ้นโลก และการกลับสู่นิรันดรภาพซึ่งก็คือ ดินแดนสวรรค์สำหรับผู้เชื่อในพระเจ้า และมีดินแดนนรกสำหรับผู้ที่ไม่เชื่อและปฏิเสธพระเจ้านั่นเอง ด้วยคติความเชื่อเช่นนี้ทำให้สังคมในดำรงชีวิตด้วยความเชื่อมั่นมุ่งหวังในความดี ต่อสู้ฝ่าฟันร่วมแรงกายใจด้วยความสามัคคีในอุดมคติความเชื่อเพื่อให้ได้เข้าถึงดินแดนของพระเจ้า หรือมีโอกาสมีความหวังดังคำพยากรณ์ที่ปรากฏชี้ให้ชีวิตได้มีความหวังสร้างสรรค์ผลงานบางอย่างรองรับความเชื่อนั้นๆ ดังปรากฏเห็นได้ในปัจจุบันทั้งวัตถุในรูปแห่งศรัทธาหรือแรงปรารถนาในบทสวดที่ยังคงอยู่ถึงปัจจุบันนั่นเอง

ภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดอุบลราชธานีถือเป็นดินแดนจังหวัดหนึ่งที่มีขนาดใหญ่มีวัฒนธรรมคติความเชื่อในคติดั้งเดิมคือศาสนาผี และศาสนาพราหมณ์รวมทั้งพุทธศาสนาปนๆ ไปในรูปแบบที่หลากหลาย แม้ในบางครั้งจะมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักแต่การนับถือผีบรรพบุรุษก็

ยังคงมีอยู่ เช่นผีพญาแถน ผีบรรพชน หรือแม้แต่ความเชื่อในเหล่าเทพเทวดาทงศาสนาพราหมณ์ก็มิได้ละทิ้งหรือขาดศรัทธาจึงปรากฏรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์ในวัดต่างๆ ดังเห็นได้จนถึงปัจจุบัน ยิ่งในความเชื่อในบางเรื่องหรือบางลักษณะเมื่อสืบสาวต้นเค้าของความยิ่งพบว่ามึลักษณะที่ผสมปนเปอย่างน่าสนใจ ดังเช่นในความเชื่อในเรื่องพระศรีอริเมตไตรยซึ่งได้มีนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาบางท่านได้สันนิษฐานด้วยหลักฐานส่วนหนึ่งว่าความเชื่อเรื่องนี้น่าจะมาจากพระพุทธรูปที่เข้ามาในประเทศไทยเพราะมีปรากฏในคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่และในวรรณกรรมในหลายเล่มที่กล่าวถึงเรื่องของพุทธทำนายเกี่ยวกับอายุและความเสื่อมทางศีลธรรมที่ทำให้เกิดภัยพิบัติที่วุ่นวายทุกข์ยาก และมีพระศรีอริเมตไตรยนี้มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในยุคนั้นเพื่อสร้างความสุขสงบสร้างความรุ่งเรืองสร้างสังคมใหม่ให้เกิดขึ้น มีความเจริญมากกว่ายุคสมัยของพระพุทธเจ้าในองค์ปัจจุบันด้วยความหวังในชีวิตที่ดีนี้เองจึงก่อเกิดพลังในการต่อสู้และทำลายอำนาจการปกครองในสมัยนั้นจนเกิดขบวนการต่อต้านรัฐเกิดขึ้นนามว่า “ขบวนการผู้มีบุญในภาคอีสาน” เกิดขึ้น และกลายเป็นเหตุให้รัฐต้องใช้กำลังในการปราบปรามอย่างรุนแรง

จากเหตุการณ์เรื่องนี้ทำให้ผู้วิจัยสนใจเรื่องที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะแนวคิดอุดมการณ์ของกบฏผู้มีบุญที่เกี่ยวกับคำทำนายหรือลายแทงก่อนเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่ปรากฏทั้งหมดที่กล่าวถึง ๔ ฉบับคือหนังสือผู้มีบุญ หนังสือท้าวธรรมมิกราช หนังสือพระยาอินทร์ และตำนานพื้นเมืองกรุง โดยคำทำนายดังกล่าวสร้างความแตกตื่นแก่ชาวอีสานเป็นอย่างมากในสมัยนั้นโดยราษฎรมีความเชื่อถึงคำทำนายตามเหตุการณ์จนถึงขั้นเตรียมความพร้อมเพื่อรับการมาถึงของผู้มีบุญ ด้วยการปฏิบัติตามคำทำนายที่ปรากฏในหนังสือทั้ง ๔ ฉบับ ซึ่งในส่วนท้ายหนังสือยังมีคาถาสำหรับการป้องกันตนทั้งในบางฉบับยังมีเนื้อหาที่ทำนายทายทักถึงผู้มีบุญในสถานที่ต่างๆ อย่างเช่น ฉบับท้าวพระยาธรรมมิกราช ที่กล่าวว่า “พระเกตุสัตฐาวีหาฟ้าอยู่บ้านนาเลา ท้าวหุระมาน ท้าวบุญรอดอยู่บ้านเสียว ท้าวมหาหยุดอยู่ที่บ้านหนองฮัง นายพงอยู่บ้านนาพระ แขวนเมื่อคันทะยักซ์ ธรรมมิกราชอยู่บ้านนาเลา พระยาลิ้นก้านอยู่บ้านหนองซำ นอกจากนี้ยังบอกลักษณะของผู้มีบุญอีกด้วย เช่น พระเกตุสัตฐาวีหาฟ้าเป็นพี่ชายของพระยาธรรมมิกราช มีผ้า ๓ ชุม บาตร ๓ หน่วย พระยาลิ้นก้านเมื่ออายุได้ ๒ ปี จะมีลีนสีเสลดดำ พร้อมทั้งยังกล่าวถึงสิ่งของแปลกๆ เช่น ตาลเจ็ดยอดอยู่บ้านเม็ดน้อย กล้วยเครือดำอยู่บ้านท่าเสียว ซีซ่อใหญ่อยู่บ้านหนองซำ ควายเขาแก้วอยู่บ้านหนองหัวดง กาลายอยู่บ้านหนองไฮ ไก่แก้วอยู่บ้านยา เป็นต้น

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนี้ทำให้เห็นถึงภัยพิบัติในด้านคติความเชื่อที่ไร้หลักการทางพระพุทธศาสนา และขาดข้อโต้แย้งจากพระสงฆ์ในสมัยนั้นต่อกรณีเรื่องดังกล่าว ฉะนั้นผู้วิจัยจึงมีความประสงค์นำประวัติศาสตร์กบฏผู้มีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานีมาวิเคราะห์ทบทวนเหตุการณ์อีกครั้งด้วยมุมมองจากพระพุทธศาสนา ถึงข้อเท็จจริงจากพระไตรปิฎกและข้อโต้แย้งหลักฐานคติความเชื่อเช่นนี้ โดยวางวัตถุประสงค์ในการศึกษาไว้คือ ศึกษาวิเคราะห์มุมมองพุทธ

ศาสนา : กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ว่าประเด็นการเกิดกบฏผีบุญนั้นหากนำหลักการมุมมองทางพระพุทธศาสนามาวิเคราะห์จะได้ข้อเท็จจริงในเรื่องใดบ้าง? สามารถนำหลักการมุมมองในเรื่องใดทางพุทธศาสนาเข้าวิเคราะห์ได้บ้าง? เพื่อเสนอมุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ต่อสังคมไทยได้ร่วมพิจารณานำมาทบทวนเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นอีกครั้ง เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต่อเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์มุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๑.๒.๒ เพื่อเสนอมุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ต่อสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ การวิเคราะห์มุมมองพระพุทธศาสนา : กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานีหากนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาวิเคราะห์จะได้ข้อเท็จจริงเรื่องใดบ้าง? และสามารถนำหลักการเรื่องใดทางพุทธศาสนาเข้าวิเคราะห์ได้บ้าง?

๑.๓.๒ เสนอมุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้วยการพิจารณาทบทวนเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นอีกครั้งเพื่อเสนอมุมมองใหม่ต่อสังคมเพิ่มอีกในประเด็นใดได้บ้าง? และสามารถนำมาแก้ไขเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างไร?

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ แบ่งเป็น ๔ ส่วน ได้แก่

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์มุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อเสนอมุมมองทางประวัติผ่านหลักแนวคิดทางพระพุทธศาสนา นำมาวิเคราะห์หาข้อเท็จจริงเพื่อเสนอมุมมองใหม่นี้ต่อสังคมได้พิจารณาเพิ่มเติมในรอบด้านอีกประเด็นหนึ่งในทางประวัติศาสตร์ โดยศึกษาผ่านเหตุการณ์กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ด้วยการพิจารณาจากแนวคิดคติความเชื่อดั้งเดิมในภาคอีสาน รวมทั้งสภาพสังคมและเศรษฐกิจในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพื่อทำความเข้าใจใน

วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวอุบลราชธานีในช่วงนั้นนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุเพิ่มเติมนอกเหนือจากหลักการทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคติความเชื่อเรื่องของพระศรีอริยเมตไตรยที่ถูกนำมาใช้เป็นอุดมการณ์ในการก่อกบฏมาอธิบายว่าเหตุใดชาวอีสานในจังหวัดอุบลราชธานีจึงถูกชักจูงเข้าร่วมในกบฏครั้งนี้ได้ อย่างไร และผิดจากหลักแนวคิดคติความเชื่อเดิมในพุทธศาสนาอย่างไร? เพราะอะไร?

๒. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการศึกษานี้ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยในชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี จากแหล่งข้อมูลห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ห้องสมุดประชาชน, และศูนย์อินเทอร์เน็ต เป็นสำคัญ

๓. ขอบเขตด้านประชากร

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คณะผู้วิจัยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับมุมมองพระพุทธานุภาพเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ของการศึกษานี้ประกอบด้วย

- ๑) กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาจำนวน ๔ ท่าน
- ๒) กลุ่มพระภิกษุพื้นที่เหตุการณ์ ๔ รูป
- ๓) กลุ่มปราชญ์นักคิด ผู้นำชาวบ้าน จำนวน ๔ คน

รวม ๑๒ รูป / คน

๔. ขอบเขตพื้นที่เป้าหมาย

ดำเนินการศึกษาพื้นที่เป้าหมายในพื้นที่ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

๕. ด้านระยะเวลา

เริ่มดำเนินการ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๕ ถึง ๓๐ กันยายน ๒๕๖๖ รวมเป็นระยะเวลา ๑ ปี ในการศึกษา

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กบฏผีมีบุญ คือกบฏชาวนาในจังหวัดอุบลราชธานีที่มีคติความเชื่อทางศาสนาเป็นอุดมการณ์ในการกบฏโดยมีผู้วิเศษคือผู้มีบุญเป็นผู้นำในการกบฏ

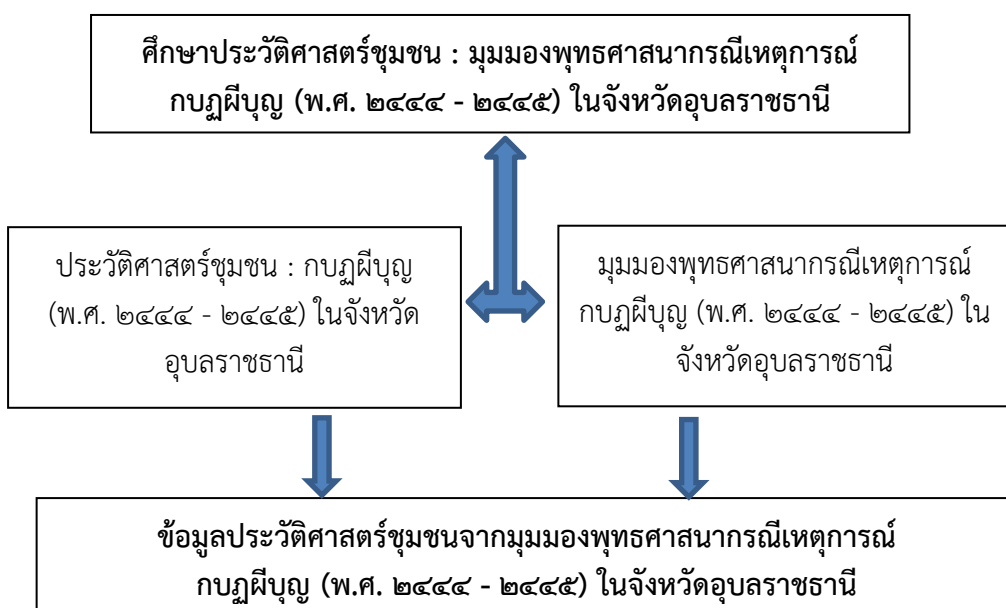
กสิยุค หมายถึงยุคที่สังคมมีความสับสนวุ่นวายและเต็มไปด้วยสิ่งไม่ดี ผู้คนมีการถูกปลุกเร้าให้ต่อสู้กับความไม่ยุติธรรม มีการถูกเอารัดเอาเปรียบกดขี่จากผู้นำ

ศิษย์ หมายถึง ผู้ที่ส่งสมภารมีไว้แต่ชาติปางก่อนและจะเป็นผู้นำบุญบารมีนั้นมาช่วยเหลือแก่ประชาชนผู้เกี่ยวข้องหรือให้ความเคารพศรัทธา ในคุณวิเศษอำนาจที่เหนือธรรมชาติ สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์เพื่อช่วยเหลือผู้คนให้พ้นจากความทุกข์และความเดือดร้อนได้

พระศรีอริยเมตไตรย (พระศรีอารีย์) หมายถึงพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตภายหลังยุคของพระพุทธเจ้าสมณโคดมได้ผ่านเวลาดำเนินครบ ๕,๐๐๐ ปี

๑.๖ กรอบคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิด ดังนี้

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗ ๑. ทราบประวัติและความเป็นมาเหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๑.๗ ๒ ทราบผลการวิเคราะห์มุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๑.๗ ๓ ได้เสนอข้อมูลเพิ่มเติมทางประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีกรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ใช้เป็นฐานข้อมูลอีกฉบับไว้กับมหาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตอุบลราชธานีเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ชุมชนในการศึกษาต่อไป

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาโดยได้แบ่งสาระสำคัญเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ออกเป็นหัวข้อต่างๆ ดังนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์

๒.๔ แนวคิดคติความเชื่อพระศรีอริยเมตตในพุทธศาสนา

๒.๕ แนวคิดหลักศรัทธาในพุทธศาสนา

๒.๖ ประวัติศาสตร์ชุมชน : เหตุการณ์กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕)ในจังหวัดอุบลราชธานี

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์

ความหมาย

คำว่า “ประวัติศาสตร์” หรือ History มาจากคำภาษากรีกว่า Historia ซึ่งแปลว่า การไต่สวน สืบสวน ค้นคว้า ตรวจสอบ วินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ นักประวัติศาสตร์และผู้รู้หลายท่านให้คำนิยาม ความหมายของประวัติศาสตร์ไว้ต่าง ๆ กันมากมายหลายความหมาย แต่ก็ยังไม่มีคำจำกัดความที่ตายตัวแน่นอนมาจนทุกวันนี้ ดังปรากฏการให้ความหมายในเรื่องความหมายของประวัติศาสตร์ของนักวิชาการหรือนักคิดแต่ละท่านดังต่อไปนี้

หลุยส์ กอตซ์ลัค (๒๕๒๕, หน้า ๒๘) ได้เสนอไว้ว่า ประวัติศาสตร์ในภาษาอังกฤษคือ History มาจากภาษากรีก ioropioe มีความหมายว่า การเรียนรู้ ตามปรัชญาเมธีอริสโตเติลได้ให้ความหมายไว้เช่นเดียวกันว่าเป็นรายละเอียดของปรากฏการณ์โดยเฉพาะกิจกรรมของมนุษย์ ซึ่งเรียงลำดับตามเวลา เป็นเรื่องในอดีตของมนุษยชาติ

อี.เอช.คาร์ (๒๕๒๕, หน้า ๕๗) ได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไว้ ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องที่มีลักษณะพิเศษของตัวมันเองโดยเฉพาะแต่ วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทั่วไป

๒. ประวัติศาสตร์ไม่ได้สอนบทเรียน

๓. ประวัติศาสตร์ไม่สามารถทำนายอะไรได้

๔. ประวัติศาสตร์นั้นมีความจำเป็นอยู่เองที่ต้องเป็นอวัสัย เพราะว่ามันมนุษย์นั้นสังเกตตัวเอง

๕. ประวัติศาสตร์นั้นต่างจากวิทยาศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์นั้นเกี่ยวกับเรื่องศาสนาและศีลธรรมด้วย

โรบิน ยอร์ช คอลลิงวูด (๒๕๐๒, หน้า ๙) กล่าวว่า ประวัติศาสตร์คือศาสตร์ที่ว่าด้วยความพยายามที่จะตอบคำถามเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต

โรเบิร์ต วี. แดเนียลส์ (๒๕๒๐, หน้า ๑) อธิบายว่า ประวัติศาสตร์คือ ความทรงจำว่าด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งถ้าหากถูกลืมหรือลเลย ก็เท่ากับว่าเราได้ยุติแนวทางอันบ่งชี้เราคือมนุษย์

โรนัลด์ เอช นาลส์ (๒๕๑๒, หน้า ๑๓) ได้กล่าวไว้ว่าประวัติศาสตร์มีความหมายสองนัย ซึ่งอาจหมายถึงการศึกษาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต หรือ เหตุการณ์ที่เคยอ้างแล้ว

การรอนส์กี ดี.วี. (๒๕๑๐, หน้า ๙) ได้สร้างข้อเสนอเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ คือ การศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ ซึ่งอธิบายถึงสังคมของมนุษย์ในอดีตและมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะเข้าใจถึงเหตุการณ์ในปัจจุบันและทราบถึงอิทธิพลที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาของมนุษยชาติในอนาคต

แมรี พูบุรูก ค. (๒๕๔๕, หน้า ๓๒-๓๓) ได้แสดงทัศนะประวัติศาสตร์หมายถึง การค้นหา “ความจริง” ที่เกี่ยวข้องกับอดีต เป็นการดำรงอยู่ของระบบความสัมพันธ์ที่ไม่ลงรอยกันซึ่งเป็นการแสดงบางสิ่งบางอย่างซึ่งอยู่ในรูปแบบของปัญหา ไม่เพียงแต่อยู่ในรูปแบบของเหตุการณ์ แต่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของความสัมพันธ์ที่แสดงออกมาผ่านระบบการคิด (อ้างแล้ว, หน้า ๕๔)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๑๙, หน้า ๑๗๑) ให้ความหมายว่าประวัติศาสตร์ คือ การศึกษา ความเป็นมาของมนุษยชาติหรือสังคมใดสังคมหนึ่งตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน ถึง อนาคต โดยอาศัยวิธีการ ที่เป็นที่รู้จักกันว่าวิธีของประวัติศาสตร์

สมศักดิ์ ชูโต (๒๕๑๙, หน้า ๕) ได้นิยามว่าประวัติศาสตร์มิได้หมายถึงเฉพาะปรากฏการณ์อันเกี่ยวข้องกับกระทำของมนุษย์เท่านั้น แต่ย่อมต้องรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วย ซึ่งมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

แถมสุข นุ่มนนท์ (๒๕๑๙, หน้า ๓๓) ได้สร้างคำอธิบายว่าประวัติศาสตร์หมายถึงการได้สวนเข้าไปให้รู้ถึงความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษยชาติ

จากความหมายของประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับเวลาโดยมีการศึกษาที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตซึ่งอยู่รูปแบบของความทรงจำ ประสบการณ์ของมนุษย์โดยมีวิธีการที่ไว้สำหรับการในการศึกษา คือวิธีการทางประวัติศาสตร์

๒.๑.๑ คุณค่าของประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าสำหรับบุคคลจึงมีนักประวัติศาสตร์กล่าวไว้ดังนี้ ดนัย ไชโยธธา (๒๕๓๗, หน้า ๑) ได้เสนอคุณค่าของประวัติศาสตร์หมายถึงการฝึกความคิด คำนึง ความจำ และการคิดหาเหตุผล

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๒๕, หน้า ๒๔-๒๖) ได้เสนอถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ไว้ทั้งหมด ๔ ประการ คือ

๑. ประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นวิธีที่จะทำให้เข้าใจถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างมี ประสิทธิภาพ เพื่อให้มนุษย์ในสังคม ๑ หนึ่งดำเนินการเพื่อประโยชน์ของตนเอง และประโยชน์ ของสังคมได้ จาก การรู้กำเนิดและพัฒนาการของสิ่งนั้น ๆ

๒. ประวัติศาสตร์สอนให้รู้จักตนเอง ในฐานะที่มนุษย์มีประวัติศาสตร์มนุษยชาติ และของ สังคมที่เล็กลง เช่น ประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้ได้ทราบว่ามนุษย์สามารถทำอะไรได้ และไม่สามารถทำอะไรได้ มนุษย์ทำอะไรมาแล้วภายใต้เงื่อนไขอะไรบ้าง

๓. มนุษย์มีอดีตของตนเอง ความรู้เกี่ยวกับอดีตเหล่านี้ แม้ไม่ได้ผ่านการศึกษา ในชั้นเรียน แต่มนุษย์ก็มีอยู่โดยอาศัยการบอกเล่า การอบรมสั่งสอน ประวัติศาสตร์สอนให้รู้จักอดีต และทำให้คน มีความรู้ทางประวัติศาสตร์ เข้าใจความคิดของคนอื่น ๆ ในสังคมนั้น ๆ ให้กระจ่างแจ้ง

๔. ประวัติศาสตร์สอนวิธีคิดที่มีเหตุผลมีผลและวางอยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริง และเน้น ความสำคัญของการขจัดอคติ โดยรู้จักทำการตรวจสอบและวัดน้ำหนักความน่าเชื่อถือของ หลักฐาน การคิดอย่างเที่ยงธรรมและเป็นกลาง และมีการแก้ปัญหาอย่างฉลาดเท่าที่จะทำได้

นอกจากนี้ คุณค่าประวัติศาสตร์ยังมีคุณค่าต่อศาสตร์อื่นๆที่สามารถนำมาประยุกต์ได้ เช่นกัน เช่นประวัติศาสตร์กับการศึกษาและรัฐศาสตร์การเมืองการปกครองซึ่ง หลุยส์ กอตซ์ลัค (๒๕๒๕, หน้า ๓๐) ได้เสนอถึงประวัติศาสตร์กับความศรัทธาในระบบประชาธิปไตย ไว้ว่า

“ ความรักชาติตั้งอยู่บนพื้นฐานของนิยายประวัติศาสตร์ ไม่อาจเป็นความรักชาติที่ยั่งยืนตลอดไป แต่ การศึกษาของเด็กวัยรุ่น สามารถกำหนดได้โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นรากฐานของความ ศรัทธา เลื่อมใสในความ เป็นชาติ ซึ่งเป็น การนำ ข้อมูลที่ต้องเลือกเฟ้นจัดเป็น ระเบียบแล้วพรรณนา หรือบรรยายข้อมูลเหล่านั้น ซึ่งเรียกว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งมีความเป็น ศิลปะ มีปรัชญา การ โต้เถียง การตีความหมายจากข้อเท็จจริง คือการพิสูจน์ เรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อสามารถหาเครื่องยืนยัน ข้อเท็จจริงนั้นได้ ซึ่งมีความแตกต่างจากวิทยาศาสตร์โดยสิ้นเชิงที่ต้องการคำตอบที่มีลักษณะตายตัว”

จากคุณค่าประวัติศาสตร์ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า คุณค่าของประวัติศาสตร์ช่วยสอน ให้ มนุษย์รู้จักตนเอง รู้จักและเข้าใจสิ่งแวดล้อมทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ รู้จักอดีต ของมนุษย์ และมีวิธีการในการแก้ไขปัญหาได้อย่างชาญฉลาด ผ่านวิธีการทางประวัติศาสตร์ ที่เป็นกระบวนการ พิสูจน์หาเครื่องยืนยันหาข้อเท็จจริง โดยที่ค ำตอบที่ได้จึงต้องมีเหตุและผล ที่สามารถ ยอมรับกันได้

สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ คุณค่าของประวัติศาสตร์ จะช่วยสอนให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้พัฒนาการ ของชุมชน อีกทั้งมีวิธีการ สืบเสาะหาความเป็นมาของชุมชน ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ทำให้ สามารถพรรณนา บรรยายและสร้างข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ด้วยตนเอง

๒.๑.๒ ความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ทุกเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ย่อมมีความเป็นมา ซึ่งการศึกษาถึงความเป็นมาและวัฒนธรรมดั้งเดิม มาจนถึงปัจจุบัน เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งมีผู้ให้ความหมายดังนี้

เอลาน เจมิซัน (๒๕๑๔, หน้า ๑๗) ให้ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือประวัติศาสตร์ที่ เกี่ยวข้องกับหมู่บ้าน ชุมชน เมือง และชนบทที่ผู้ศึกษามีความคุ้นเคย จัดเป็นส่วนย่อยของ ประวัติศาสตร์ชาติซึ่งประกอบไปด้วยบริบทที่ไม่คุ้นเคยหรือไม่มีการศึกษามาก่อนมากกว่าสองบริบท เช่น อดีตและลักษณะทางภูมิศาสตร์ เป็นต้น

ธิดา สารระยา (๒๕๒๙, หน้า ๒๕) ได้ให้ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน ซึ่งมีคำจำกัดความของคำว่า “ท้องถิ่น” มีความหมายได้เป็น ๒ นัย คือ ๑. ความหมายที่สัมพันธ์กับอำนาจทางการเมือง และ ๒. ความหมายที่สัมพันธ์กับลักษณะวัฒนธรรม

๑. ความหมายที่สัมพันธ์กับอำนาจทางการเมือง คือ การนำความเป็นท้องถิ่นแสดงออกมาให้อยู่ในรูปของชนบทเป็นเรื่องของกลุ่มคนหรือชนชาติ ที่มีวัฒนธรรมหลากหลายและอยู่ในรัศมีของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากศูนย์กลาง ท้องถิ่นในแต่ละหน่วยมีความสัมพันธ์กับ ศูนย์กลางแห่งอำนาจใหญ่่น้อย มีหน่วยย่อยลดหลั่นในกรอบของอำนาจทางการเมือง

๒. ความหมายที่สัมพันธ์กับลักษณะวัฒนธรรม คือการนิยามขอบเขตของคำว่า ท้องถิ่น คืออาณาเขตทางวัฒนธรรมแต่ละหน่วย ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นพรมแดนเดียวกับหน่วยทางการเมืองท้องถิ่น ในความหมายนี้จึงมิได้สัมพันธ์กับศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่หมายถึงมวลชนส่วนใหญ่ในสังคมที่รวมเป็นกลุ่มทางวัฒนธรรม

สุเทพ สุนทรภัสช (๒๕๒๒, หน้า ๒) ได้เสนอว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นเรื่องศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงแห่งเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง หรือไม่ก็เป็นอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใหญ่เกินกว่าจังหวัดหรือมณฑล หน่วยของการศึกษาท้องถิ่นอาจจะเป็นหมู่บ้านหนึ่ง หรือหลายๆหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเมืองขนาดเล็กหรือไม่ก็อาจเป็น แคว้น ภาค หรือมณฑล ที่สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นนั้นต่างก็มีความสำคัญเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม สังคมและการเมือง

ฉลอง สุนทรวาณิชย์ (๒๕๒๙, หน้า ๑-๒) ได้แสดงทัศนะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหมายถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกแคว้นวงศูนย์กลางอำนาจของรัฐ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๐, หน้า ๓ -๔) เสนอว่าประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นเป็นการศึกษา เพื่อเข้าใจความหลากหลายของวิถีวัฒนธรรม ประสบการณ์และระบบที่แตกต่างกันของชุมชน ต่าง ๆ ความหลากหลายของชุมชนนั้นนับได้ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านขึ้นไปจนถึงภาคที่รวมใน วัฒนธรรมและประสบการณ์จากอดีตอันเดียวกัน

ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๓๓, หน้า ๔๐) ได้อธิบายว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหมายถึงการศึกษาที่ค่อนข้างเป็นมหัพภาค โดยมุ่งศึกษาท้องถิ่น อันเป็นบริเวณที่มีชุมชนอยู่ร่วมกัน และมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคมระบบความเชื่อ พิธีกรรมและการเมือง

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๔๕, หน้า ๒) ได้ให้ความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ การหาพื้นที่ถิ่นของชุมชนที่อยู่นอกรัฐชาติ

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (๒๕๔๕, หน้า ๓) ได้ความเห็นว่าเป็นประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นคือประวัติศาสตร์ของชุมชนในการจัดการกับ “สมบัติชุมชน” โดยเน้นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สัมพันธ์กับ “สมบัติชุมชน” ที่มีความผันแปร

จากความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นประวัติศาสตร์ที่ให้ความสนใจในการศึกษาสังคมขนาดย่อย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับ บริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

๒.๑.๓ แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความจำเป็นอย่างยิ่งและเกี่ยวข้องกับหลาย ๆ ด้านดังนี้

ธิดา สารระยา (๒๕๒๙, หน้า ๒๗) ได้เสนอแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเมืองไทย ออกมา ๒ แนวทางดังนี้

๑. การศึกษาที่มองความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นหลัก คือการศึกษาเพื่อเข้าใจมนุษย์กับสังคมผ่านความสัมพันธ์การผลิต และแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

๒. การศึกษาประวัติศาสตร์ ผ่านกลุ่มวัฒนธรรมในรูปของชุมชน ซึ่งเป็นวิธีการที่เป็นสหวิทยาการประเมินหลักฐานข้อมูลทุกรูปแบบเข้าด้วยกัน มุ่งศึกษาอดีตที่ไกลมาก โดยใช้หลักฐานประเภทโบราณสถาน วัตถุ ข้อมูลที่เกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งชุมชน ตำนาน นิทาน การสัมภาษณ์จากชาวบ้าน และอื่น ๆ ซึ่งเป็นการศึกษาที่พยายามมองให้เห็นประวัติศาสตร์ผ่าน กาลเวลาจากอดีต ปัจจุบัน อนาคต เป็นการมองผ่านมนุษย์ที่เป็นมวลชลที่อยู่เบื้องล่างของสังคม ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์จากภายใน หรือ ประวัติศาสตร์ที่ถูกมองจากเบื้องล่าง

ยงยุทธ ชูแว่น (๒๕๕๑, หน้า ๒๖๑) ได้เสนอไว้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. กำหนดขอบเขตการศึกษาออกเป็น “หน่วย” เฉพาะที่เหมาะสม ซึ่งขึ้นอยู่กับ จุดมุ่งหมายของผู้ศึกษาว่าต้องการศึกษาในระดับใด เช่นเมือง หมู่บ้านหรือชุมชนระดับต่าง ๆ เป็นต้น “หน่วย” ทางกายภาพที่จะใช้ศึกษานับเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๒. ศึกษาประสบการณ์หรือกิจกรรมทุกด้านใน “ท้องถิ่น” ที่เป็นหน่วยการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์ความคิดความรู้สึกต่าง ๆ หรือเลือกศึกษาเรื่องใดในหน่วยดังกล่าวแต่ควรโยงให้เห็นว่าประสบการณ์หรือกิจกรรมที่ตนศึกษา นั้นมีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับบริบทอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงอย่างไร

๓. ศึกษาถึงความเป็นตัวของตัวเองที่แสดงผ่านมิติต่างๆ ดังกล่าวเพื่อให้เห็นพื้นที่ ของการเคลื่อนไหวของประชาชนในแต่ละ “ท้องถิ่น” อันหลากหลายโดยเป็นกิจกรรมที่พวกเรา ร่วมกันกำหนดขึ้นมาเองเป็นสำคัญ

ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงสามารถศึกษาได้ ๒ แนวทาง แนวทางที่หนึ่ง คือการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ซึ่งเป็นการศึกษาที่เน้นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ แนวที่สองคือการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนคือเน้นการศึกษาความเป็นมาของชุมชนมาตั้งแต่อดีตจากหลักฐาน ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นหลัก

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์คือการศึกษาเรื่องราวที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและอนาคต ซึ่งมีวิธีทางประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่สำคัญในการศึกษา ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับกระบวนการ ทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงต้องอาศัยหลักฐานเพื่อใช้ในการอ้างอิงเพื่อสร้าง ความน่าเชื่อถือของข้อมูล ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีนักวิชาการเสนอ ดังต่อไปนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๒๕, หน้า ๓๒) ได้กล่าวถึงประเภทของหลักฐานซึ่งสามารถแบ่งได้ตามเกณฑ์ความน่าเชื่อถือซึ่งสามารถแบ่งได้ ๒ ประเภทดังนี้

๑. หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) อันได้แก่หลักฐานที่บันทึกไว้โดยผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือรู้เห็นเหตุการณ์

๒. หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ซึ่งได้แก่บันทึกของผู้ที่ได้รับทราบเหตุการณ์จากคำบอกเล่าด้วยตนเองของบุคคลอื่นมาอีกต่อหนึ่ง เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่มีผู้เขียนขึ้นในภายหลัง โดยอาศัยการศึกษาจากหลักฐานชั้นต้น ก็ยังถือว่าเป็นหลักฐานชั้นรองอยู่นั่นเอง การแบ่งประเภทของหลักฐานเป็นชั้นต้นและชั้นรองมีประโยชน์ในการประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐาน หลักฐานชั้นต้นมักจะได้รับน้ำหนักความน่าเชื่อถือ จากนักประวัติศาสตร์ มาก เพราะได้มาจากผู้รู้เห็นใกล้ชิดกับข้อเท็จจริง ในขณะที่หลักฐานชั้นรองได้รับน้ำหนักความน่าเชื่อถือน้อยลง อย่างไรก็ตามไม่ควรยึดถือในเรื่องนี้อย่างเคร่งครัดนัก เพราะหลักฐานชั้นต้นก็อาจให้ข้อเท็จจริงผิดพลาดได้ เช่นผู้บันทึกไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริง ในเหตุการณ์ที่ตนบันทึก หรือ อาจจะตั้งใจปกปิดบิดเบือนความจริง เพื่อประโยชน์ของตนหรือของคนที่ตนรักเคารพเป็นต้น ในทางตรงกันข้ามเอกสารชั้นรองที่บันทึกไว้โดยผู้ไม่มีส่วนได้ส่วนเสีย แม้ว่าห่างไกลจาก เหตุการณ์ แต่ก็ได้สอบสวนข้อเท็จจริงอย่างถี่ถ้วนแล้ว ก็อาจให้ความจริงที่ถูกต้องกว่า

นอกจากนี้ มีการแบ่งประเภทของหลักฐานตามเกณฑ์การจัดหมวดหมู่ของหลักฐาน เป็น ๒ ประเภท ดังนี้ (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๓๙)

๑. หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร คือหลักฐานที่สังคมใดได้จดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร นับเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ของสังคมนั้นซึ่งวิจัยนี้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

๑.๑ จดหมายเหตุต่างชาติ คือบันทึกรายงานของเรื่องราวในอาณาจักรต่าง ๆ ของชาวต่างชาติ เช่น รายงานของคณะทูตจีน เป็นต้น (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๔๕)

๑.๒ ตำนาน คือ เรื่องราวหรือประวัติความเป็นมาของเมือง ปุชนิยสถาน บุคคลสำคัญ ปุชนิยวัตถุ ที่สืบทอดต่อกันมา ทั้งโดยการจดจำบอกเล่าและรวบรวมเรียบเรียง ขึ้นเป็น ลายลักษณ์อักษร มักจะเริ่มต้นด้วยการจดจำบอกเล่ากันมาเป็นเวลานาน ก่อนที่จะมี ผู้รวบรวมเขียนขึ้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ตำนานจึงดูคลุมเครือคลุมเครือ นิยาย คติชาวบ้าน และข้อเท็จจริง ในประวัติศาสตร์หลายยุคหลายสมัยเข้าไว้ในเรื่องเดียวกัน (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๖๓)

๑.๓ พระราชพงศาวดาร คือเรื่องราวขององค์พระเป็นเจ้าผู้อวตารสืบลงมา เป็นเรื่องราวของกษัตริย์ที่ครองราชย์บัลลังก์ก่อนอยุธยาเป็นศูนย์กลาง (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๖๙)

๑.๔ จดหมายส่วนตัว เป็นหลักฐานที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษา ประวัติศาสตร์ นอกจากจะทำให้รู้จักบุคคลนั้นๆ ดีขึ้นแล้ว ยังมีข้อสนเทศที่สำคัญอื่น ๆ เกี่ยวกับนโยบายหรือเบื้องหลังของเหตุการณ์ (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๗๘)

๑.๕ งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ ที่มีลักษณะ วิชาการ (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๗๙)

๒. หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร คือหลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ และคำบอกเล่า (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๘๑)

๒.๑ หลักฐานทางโบราณคดี เป็นหลักฐานผ่านการขุดค้น เป็นต้นว่า โครงกระดูก หรือหลุมฝังศพ กองขยะ เรือสินค้าที่จมอยู่ใต้อ่าวไทย เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด เมืองโบราณ ร่องรอย การทำเหล็ก ฯลฯ หลักฐานเหล่านี้ ซึ่งได้ผ่านการตีความของนักโบราณคดีตามหลักการวิชาการ อย่างถูกต้องแล้ว ล้วนเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างยิ่งทั้งสิ้นเพราะช่วยเผยให้เห็น ใจวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยโบราณ โดยเฉพาะในสมัยที่ไม่ค่อยมีหลักฐาน เป็นลายลักษณ์อักษร

๒.๒ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ ซึ่งสนใจศึกษาสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และสิ่งแวดล้อมของสังคมที่ให้นิเวศศิลปกรรมเหล่านั้นมักจะช่วยกำหนดอายุ ของเมืองหรืออารยธรรมที่ไม่มีหลักฐานอย่างอื่นบอกไว้ และยังช่วยเปิดเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ของสังคมต่าง ๆ ในอดีต โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมซึ่งมีต่อกันด้านคติความเชื่อ ด้านต่าง ๆ (อ้างแล้ว, ๒๕๒๕, หน้า ๘๑-๘๒)

วีณา เอี่ยมประไพ (๒๕๓๕, หน้า ๓๑) ได้เสนอการแบ่งประเภทของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ประเมินตามความน่าเชื่อถือของหลักฐาน แบ่งได้อีก ๒ ประเภท คือ

๑.๑ หลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิ หมายถึงบันทึกหรือคำบอกเล่า ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ผู้พบเห็นเหตุการณ์ด้วยตนเองและผู้ร่วมสมัยกับเหตุการณ์รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งเป็นผลิตผลของผู้คนในแต่ละสมัย เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ หลักฐานที่เป็นตัวเขียน ประเภทจารึก เอกสารต้นฉบับ เอกสารการปกครอง หนังสือพิมพ์รายวัน ฯลฯ หลักฐานเหล่านี้ มักจะได้รับความน่าเชื่อถือจากนักประวัติศาสตร์ ในฐานะที่ได้มาจาก ผู้มีส่วนร่วมหรือใกล้ชิดกับข้อเท็จจริงในอดีต ทั้งยังมีคุณค่าในแง่ของการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความคิด ซึ่งผู้บันทึกหรือผู้สร้างไม่ได้ตั้งใจจะบอกหรือมิได้ระบุไว้โดยตรงอันจะเป็นประโยชน์ ในการสร้างภาพในอดีตให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๑.๒ หลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิหมายถึงบันทึกหรือคำบอกเล่า ของผู้ที่ได้รับทราบเหตุการณ์จากบุคคลอีกชั้นหนึ่ง อันได้แก่หนังสือที่เขียนขึ้นภายหลังจาก ที่เหตุการณ์ล่วงเลยมานานแล้วซึ่งก็ได้อาศัยข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้น ถึงแม้ว่าหลักฐานประเภทนี้ จะได้รับความน่าเชื่อถือจากนักประวัติศาสตร์ น้อยกว่าหลักฐานชั้นต้น แต่ก็มีประโยชน์ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๓๑)

๒. ประเมินตามการกำหนดตามตัวอักษร

๒.๑ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร หมายถึงหลักฐานที่มีคำจารึกไว้ในแผ่นศิลา โลหะ ใบลาน ฯลฯ ตลอดจนตัวพิมพ์ในแผ่นกระดาษ ซึ่งวิจัยนี้ มีหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๓๓)

๒.๑.๑ ตำนาน หมายถึงเรื่องเล่าสืบต่อกันมาและได้มีการบันทึกเป็น ลายลักษณ์อักษรในภายหลัง ซึ่งเรื่องราวของตำนานเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ของราชวงศ์กษัตริย์ บ้านเมือง ประชาชน และสังคมในอดีต เป็นเรื่องเล่าสู่กันฟังจึงรวมเอานิทานพื้นบ้าน อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์เหตุการณ์โลดโผน เข้าไว้ด้วย (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๔๙)

๒.๑.๒ พระราชพงศาวดาร เป็นบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจ พระราชสำนักโดยเรียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามเวลา ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัย กรุงศรีอยุธยาและสืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๕๒)

๒.๑.๓ จดหมายเหตุ คือการจดเรื่องราวในวงเวลาใกล้เคียงกับ ที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น โดยทั่วไปแล้วจะเป็นการบันทึกเหตุการณ์เดียว หรือเหตุการณ์ที่มีระยะเวลาอันสั้น เช่น จดหมายเหตุของชาวต่างชาติเป็นต้น (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๕๕)

๒.๑.๔ บันทึกส่วนบุคคล เป็นหลักฐานที่มุ่งศึกษาบันทึกเหตุการณ์ส่วนตัว ของผู้นำหรือบุคคลสำคัญในลักษณะบันทึกความทรงจำ ซึ่งเนื้อหามักจะเป็นชีวประวัติบุคคล หรือ เหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๖๐)

๒.๑.๕ งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ หมายถึงบทความวิทยานิพนธ์ งานวิจัย ประเภทหนังสืออ่านทั่วไปเชิงประวัติศาสตร์ (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๗๐)

๒.๒ หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร คือหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์และ หลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งนักประวัติศาสตร์อาจศึกษาได้ด้วยตนเอง หรือต้องอาศัยการตีความ จากนักวิชาการสาขาอื่นอาทิ นักโบราณคดี ซึ่งประกอบไปด้วย หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐาน ทางศิลปกรรม หลักฐานประเภทโสทัดศน์ เป็นต้น ซึ่งวิจัยนี้ มีหลักฐานที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษรที่ เกี่ยวข้อง ดังนี้ (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๓๔)

๒.๒.๑ หลักฐานทางโบราณคดี คือมวลสิ่งของที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นไว้ใน อดีต และยังคงเหลือซากหรือร่องรอยมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อเข้าใจเรื่องราวของชุมชนที่เป็นเจ้าของ วัตถุเหล่านั้น นักโบราณคดีจะสร้างเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ด้วยการแปลความหมายจากวัตถุ เหล่านั้น(อ้างแล้ว , ๒๕๓๕, หน้า ๗๓-๗๔)

๒.๒.๒ หลักฐานทางศิลป กรรม คือหลักฐานที่ ประกอบไป ด้วยสถาปัตยกรรมประติมากรรม จิตรกรรม อันมีลักษณะร่วมกับหลักฐานประเภทโบราณคดี (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕ , หน้า ๗๗)

๒.๒.๓ หลักฐานประเภทโสทัดศน์ คือเป็นหลักฐานที่เป็นแหล่งเก็บ รวบรวมข้อมูลและ ให้บริการค้นคว้าหลักฐานประเภทต่างๆ เช่น ภาพถ่าย แผนที่ เป็นต้น (อ้างแล้ว, ๒๕๓๕, หน้า ๘๑)

อุษณีย์ รัชไชย (๒๕๔๐, หน้า ๑-๒) ได้เสนอว่า หลักฐานชนิดที่เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นหลักฐานที่เกิดขึ้นมาเมื่อมนุษย์สามารถคิดค้นตัวอักษรขึ้นมาใช้ในชีวิตประจำวันได้แล้ว ตัวอักษรจึงเข้ามามีบทบาทเป็นสื่อกลางของความสัมพันธ์ และทำหน้าที่อธิบายเรื่องราวต่างๆ ในสังคมไม่ว่าจะเป็นภารกิจทางศาสนา หรือภารกิจหลักอื่นๆ ของสังคม ซึ่งปรากฏออกมาใน รูปแบบต่างๆเช่น จารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร วรรณกรรม กฎหมาย และบันทึกการเดินทาง เป็นต้น

ในส่วนของหลักฐานประเภทตำนานเป็นการจารเรื่องราวบนใบลานเป็นการบันทึกถึงเรื่องราวความเชื่อ ความศรัทธา ประวัติพุทธศาสตร์ และสิ่งเคารพในศาสนา ซึ่งเป็น รูปแบบงานเขียน ที่สร้างขึ้นเฉพาะในล้านนา ล้านช้างเท่านั้น (อ้างแล้ว, ๒๕๔๐, หน้า ๓)

ส่วนพระราชพงศาวดารหมายถึงประเพณีการบันทึกพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งอ้างพระองค์เป็นองค์อวตารจากเทพเจ้า ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปกครองที่กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือเป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

จากแนวคิดเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า หลักฐานทางประวัติศาสตร์สามารถแบ่งได้ลักษณะตามเกณฑ์ของหลักฐานได้ ๒ เกณฑ์ดังนี้ คือ เกณฑ์การประเมินค่าความน่าเชื่อถือของหลักฐาน ซึ่งแบ่งหลักฐานออกเป็นสองชุดคือ หนึ่งหลักฐานชั้นต้น ส่วนที่สองหลักฐานชั้นรอง และ เกณฑ์การกำหนดตามตัวอักษร หรือตามจุดมุ่งหมาย มีหลักฐาน จำนวนสองชุดคือ หนึ่งหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้แก่ ตำนาน พระราชพงศาวดาร จดหมาย เหตุของชาวต่างชาติ จดหมายส่วนตัว บันทึกส่วนบุคคล งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น ใน ส่วนที่สองคือหลักฐานที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร ประกอบไปด้วย หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐาน ประเภท ศิลปกรรม หลักฐานประเภทโสทัดศน์ เป็นต้น (อ้างแล้ว, ๒๕๔๐, หน้า ๔)

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์

การศึกษาค้นคว้าและสร้างองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ที่นักประวัติศาสตร์ให้การยอมรับได้แก่ วิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีนักการศึกษาให้ความหมายไว้ดังนี้

๒.๓.๑ ความหมายและกระบวนการวิธีการทางประวัติศาสตร์

วีณา เอี่ยมประไพ (๒๕๓๕, หน้า ๑๐-๑๒) ได้เสนอเกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์ เป็นระเบียบวิธีที่เป็นการผสมผสานกันระหว่างวิชาความรู้สาขาต่าง ๆ อันเป็นความพยายาม ที่จะทำให้ประวัติศาสตร์ เป็นวิชาที่มีหลักเกณฑ์และน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ขั้นตอนของวิธี การทาง ประวัติศาสตร์ ประกอบไปด้วยดังนี้

๑. การกำหนดปัญหา คือ การตั้งประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์เป็นการเปลี่ยนแปลงหัวข้อเรื่อง จึงมีการตั้งคำถามเกี่ยวกับ “ใคร อย่างไร ที่ไหน เมื่อไร และทำไม ”

๒. การค้นคว้ารวบรวมหลักฐาน คือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการไต่สวน พฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต เพื่อแสวงหาความจริงในอดีต ซึ่งประกอบไปด้วยสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เอกสาร คำบอกเล่า เป็นต้น

๓. การวิพากษ์หลักฐาน คือ การพิจารณาเนื้อหาหรือความหมายที่แสดงออกในหลักฐาน เพื่อประเมินว่ามีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นลักษณะของการวิพากษ์ภายนอก (External Criticism) โดยตรวจสอบว่าหลักฐานนั้นเป็นหลักฐานที่แท้จริงหรือไม่ที่มาจากแหล่งใด

๔. การวิพากษ์ข้อมูล คือ การพิจารณาเนื้อหาหรือความหมายที่แสดงออกในหลักฐาน เพื่อประเมินว่าน่าเชื่อถือเพียงใด จึงเป็นลักษณะของการวิพากษ์ภายใน (Internal Criticism)

โดยมุ่งเน้นไปที่ข้อมูลในตัวหลักฐาน ซึ่งถือว่าการประเมินหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรว่า ข้อมูลในเอกสารมีความคลาดเคลื่อน หรือมีอคติของผู้บันทึกแฝงมากน้อยเพียงใด

๕. การตีความหลักฐาน คือ การพิจารณาข้อมูลในหลักฐานว่า ผู้สร้างหลักฐานมีเจตนา ที่แท้จริงอย่างไร ในการตีความ นักประวัติศาสตร์จึงต้องพยายามจับความหมาย จากสำนวนโวหารทัศนคติ ความเชื่อ ของผู้เขียนและสังคมในยุคสมัยนั้น เพื่อให้ทราบถึงความหมายที่แท้จริงที่แฝงอยู่คืออะไร

๖. การสังเคราะห์และการวิเคราะห์ คือการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่รวบรวมหลักฐานต่างๆ ให้เป็นเรื่องเป็นราว มีความสัมพันธ์ในข้อมูลที่มีความเป็นเหตุเป็นผล

๗. การเรียบเรียง คือการถ่ายทอดข้อเท็จจริงที่ได้ผ่านขั้นตอนต่างๆตามระเบียบ วิธีการทางประวัติศาสตร์ข้างต้นให้ผู้อื่นได้รับรู้ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยศิลปะและทักษะทางด้านภาษา เป็นสำคัญ การนำเสนออาจกระทำโดยการเรียงตามลำดับเวลา

นาฏวิภา ชลิตานนท์ (๒๕๒๔, หน้า ๑๑-๑๒) กล่าวว่า วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นวิธีการ และปัญหาซึ่งเกิดจากการรวบรวมค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัยและวิจารณ์ มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ สังคม คือ หาข้อสรุป กฎเกณฑ์ คำตอบของชีวิตของสังคม เช่น สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ข้อสรุป นี้ ได้มาจากการสังเกต รวบรวมและวิเคราะห์วิจารณ์ ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งการได้มาซึ่งข้อเท็จจริง ทางประวัติศาสตร์ประกอบไปด้วย ๖ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การสะสมข้อมูล
๒. การคัดเลือกข้อมูล
๓. ประเมินความสำคัญของข้อมูล
๔. แจกแจงข้อเท็จจริงที่ได้มาจากข้อมูลว่า ข้อเท็จจริงเหล่านั้นสัมพันธ์กันอย่างไร
๕. การตีความ
๖. การเรียบเรียง

กรมวิชาการ (๒๕๔๖, หน้า ๑๐๓) กล่าวว่า วิธีการทางประวัติศาสตร์ หมายถึง กระบวนการ แสวงหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ซึ่งจากการวิจัยเอกสารและหลักฐานประกอบอื่นๆ เพื่อให้ ได้มา ซึ่งองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์บนพื้นฐานของความเป็นเหตุเป็นผลและการวิเคราะห์ เหตุการณ์ ต่างๆอย่างเป็นระบบ สามารถแบ่งออกมาได้ ๕ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การกำหนดเป้าหมายหรือประเด็นคำถามที่ต้องการ
๒. การค้นหาและรวบรวมหลักฐานประเภทต่างๆ
๓. การวิเคราะห์หลักฐาน
๔. การสรุปข้อเท็จจริง
๕. การนำเสนอเรื่องที่ศึกษา

จากความหมายและกระบวนการวิธีการทางประวัติศาสตร์ข้างต้น สรุปได้ว่า วิธีการทาง ประวัติศาสตร์คือกระบวนการที่นำมาสู่การศึกษาหรือแก้ข้อสงสัย โดยมีขั้นตอนที่เป็นระบบ นำเชื่อถือ และนำมาสู่คำตอบหรือการสร้างองค์ความรู้ใหม่มีความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งทางผู้วิจัยได้ยึด แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์ตามแนวคิดของกรมวิชาการ คือ ๑. การกำหนดเป้าหมาย หรือประเด็นคำถามที่ต้องการ ๒. การค้นหาและรวบรวมหลักฐานประเภทต่าง ๆ ๓.การวิเคราะห์ หลักฐาน ๔. การสรุปข้อเท็จจริง ๕. การนำเสนอเรื่องที่ศึกษา

๒.๓.๒ วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์มีนักประวัติศาสตร์เสนอแนวคิดดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๒๓ , หน้า ๑ - ๒๑) ได้เสนอวิธีการที่ใช้ในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นได้ดังนี้

๑. หลักฐานข้อมูล

ข้อมูลที่น่ามาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นมีทั้งข้อมูลประเภทเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม ข้อมูลประเภทเอกสาร ประกอบไปด้วยทั้งหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง ซึ่งส่วนใหญ่ได้จากงานวิจัย หนังสือ บทความต่างๆ รวมทั้งเอกสารส่วน บุคคล ส่วนข้อมูลภาคสนาม นั้น มีทั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์หรือประเภทการบอกเล่า เรื่อง เล่าจากคนในท้องถิ่น ที่เกี่ยวกับประวัติบุคคล ประวัติอาคารสถานที่ ประวัติวัด นิทาน ตำนาน และยังรวมไปถึงข้อมูลประเภทวัตถุ สิ่งของ โบราณวัตถุสถานอีกด้วยเช่น ศิลาจารึก เอกสารโบราณ ร่องรอยโบราณสถาน ประติมากรรมรูปเคารพ รูปภาพ เอกสารต้นฉบับต่าง ๆ

๒. แนวทางการวิเคราะห์ ในขั้นตอนของการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีหลักการดังนี้

๒.๑ ส่วนใหญ่เป็นการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) มาเป็น แนวทางในการวิเคราะห์

๒.๒ พยายามเลือกแนวคิดทฤษฎี วิทยาการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับจุดประสงค์ของ การศึกษาวิจัย มาสนับสนุนการวิเคราะห์ เช่น กรอบความรู้ด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์

๒.๓ ใช้มิติของเวลา มาเป็นองค์ประกอบในการจัดลำดับเหตุการณ์ เพื่อนำไปสู่ การอธิบาย และสรุปเป็นความคิดรวบยอดของเหตุการณ์ในแต่ละช่วงเวลา

๓. การเรียบเรียงอธิบาย

ในการนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการนำหลักฐานข้อเท็จจริง มาเรียงลำดับความสำคัญของเหตุการณ์ และอธิบายไปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย โดยเน้นความถูกต้อง สมเหตุสมผล เป็นไปตามหลักฐานข้อมูล และที่สำคัญต้องปราศจากอคติ

จากวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สรุปได้ว่า เป็นการศึกษาที่เน้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการศึกษา หาความเป็นมาในอดีตของชุมชน รวมทั้งยึดวิธีการทางประวัติศาสตร์ ในการเก็บรวบรวมข้อมูล และมีการนำเสนอข้อมูลไม่มีอคติหรือบิดเบือน

๒.๓.๓ การศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านคำบอกเล่า

การค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์นอกจากมาจากตำรา เอกสารจากตำนานแล้ว สิ่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อีกอย่างหนึ่งคือผ่านคำบอกเล่าของผู้รู้ ผู้เห็นเหตุการณ์ ดังนี้

วี ณา เอี่ยมประไพ (๒๕๓๕, หน้า ๘๖-๙๐) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ จากการบอกเล่า คือการบอกเล่าข้อมูลในลักษณะการรำลึกเหตุการณ์ที่ผู้เล่ามีประสบการณ์โดยตรง หรือได้รับฟังจากผู้ที่ยืนยันด้วย ซึ่งประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ได้แก่อดีตชีวิตประวัติ ชีวิตประวัติของบุคคลที่น่าสนใจ และเรื่องราว ของเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งมีขั้นตอนการรวบรวมหลักฐานประเภทบอกเล่าดังนี้ วิธีการที่นักประวัติศาสตร์ใช้ในการรวบรวมหลักฐานประเภทบอกเล่าคือ การสัมภาษณ์ ซึ่งต้องเตรียมการและดำเนินการอย่างเป็นระบบ ทั้งในขั้นเตรียมการสัมภาษณ์ ซึ่งการสัมภาษณ์ และการจัดเก็บข้อมูลกระทำดังต่อไปนี้

๑. ขั้นการเตรียมการสัมภาษณ์ ซึ่งมีขั้นตอนย่อยดังนี้

๑.๑ มีการคัดเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต ควรเป็นผู้ที่เคยประสบหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ อย่างแท้จริง

๑.๒ การเตรียมคำถามเพื่อสัมภาษณ์ เป็นคำถามปลายเปิด และควรจัดแยกออกมาเป็นประเด็นต่างๆ และเป็นคำถามที่สร้างความเข้าใจอย่างกว้าง ๆ

๑.๓ การเตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็น ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียงพร้อมแถบบันทึก

๒. ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์จะต้องสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง เพื่อมิให้ผู้บอกล่า เกิดความรู้สึกอึดอัดหรือระวังตัวมากเกินไป มีการเตรียมคำถามไว้ล่วงหน้า ใช้ถ้อยคำในลักษณะที่สนทนากันเป็นธรรมชาติ

๓. การจัดเก็บข้อมูล หลังจากที่ได้ถอดคำสัมภาษณ์ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ควรมี การตรวจสอบอีกครั้งทั้งตัวสะกดและเนื้อความ จึงนำส่งต่อผู้ให้สัมภาษณ์ได้ตรวจแก้ไข และลงรายชื่อเพื่อรับรองความถูกต้องแน่นอน

๒.๔. แนวคิดเกี่ยวกับศรัทธาในพุทธศาสนา

ความศรัทธาในพุทธศาสนา จากการให้คำนิยามศัพท์เบื้องต้น กล่าวได้ว่าเป็นความเชื่อ อย่างมีเหตุผลของบุคคลที่มีต่อศาสนาพุทธ ซึ่งอาจจะเล็กน้อยแตกต่างกันไป อันนำไปสู่การปฏิบัติตน เพื่อทำความดีดังนั้นในทันทีจึงสามารถให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับ “ความศรัทธา หรือความเชื่อ ทางพุทธศาสนา” ไว้ดังนี้

ฮัมเฟียร์ (Humphreys, ๑๙๖๐ : ๔๒) กล่าวว่า ความเชื่อในทางพุทธศาสนา เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเข้าใจบนพื้นฐานแห่งเหตุผล ไม่ใช่ถูกบังคับให้เชื่อ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ศรัทธา” ไว้ว่า หมายถึง ความเชื่อความเลื่อมใสในพุทธศาสนา

สุนน อมรวิวัฒน์ (๒๕๒๕ : ๑ อ้างถึงใน ยัง กุนอก, ๒๕๕๙ : ๖๙) ได้สรุปความหมายของศรัทธาโดยเรียบเรียงจากหนังสือพุทธธรรมว่า ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อและความรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจใน ๓ องค์ประกอบคือ มั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า และเราให้อยากพิสูจน์ความจริง ศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์จลิมเหตุผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุและผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธาเป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา

วันชัย มีกลาง (๒๕๓๐ : ๑๕ อ้างถึงใน ยัง กุนอก, ๒๕๕๙ : ๖๙) ให้ความหมายของ “ความเชื่อ” ว่าหมายถึง การลงความเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของบุคคล ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามความรู้ความเข้าใจ และสิ่งแวดล้อมของแต่ละบุคคลที่มีต่อเรื่องนั้น ดังนั้นความเชื่อทางพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องของการรับรู้และการยอมรับของบุคคลเกี่ยวกับพระพุทธรศาสนา

แสง จันทร์งาม (๒๕๕๓ : ๑๑๓) กล่าวว่า ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หมายถึง ความเชื่อที่เกิดขึ้นหลังจากการพิจารณาด้วยเหตุผลแล้ว เห็นว่าสิ่งนั้น ๆ มีเหตุผลจึงควรเชื่อศรัทธาในพุทธศาสนา จึงหมายถึง ศรัทธาประเภทนี้ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Belief

พุทธทาสภิกขุ (๒๕๕๓ : ๕) กล่าวถึง ศรัทธา ซึ่งจะหมายถึงความเชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นใจ ในความจริง ความดีในสิ่งที่นับถือปฏิบัติศรัทธามีประโยชน์คือ เป็นปัจจัยนำไปสู่การมีสมาธิปัญญา และเกิดความพากเพียรในการปฏิบัติและเป็นสิ่งเหนี่ยวรั้งและต้านปะทะไม่ให้ยอมตามสิ่งที่ชักจูง ให้ความชั่ว โดยเฉพาะผู้ที่เชื่อในพุทธศาสนาจะเชื่อและศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เชื่อในเรื่องกฎ แห่งกรรม นรกสวรรค์และความเชื่อในเรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๕๕ : ๘) ให้ความหมายของความเชื่อทางศาสนาไว้ว่า เป็นลักษณะทางจิตประเภทหนึ่งของบุคคล หมายถึง การรับรู้และการยอมรับว่าเป็นความจริงในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ ความเข้าใจและสภาพของแต่ละบุคคลที่มีต่อเรื่องนั้นๆ แต่สำหรับในทางพุทธศาสนาถือว่าความเชื่อต้องเป็นไปตามหลักการใช้สติปัญญา และการใช้เหตุผล สามารถ นำความเชื่อไปปฏิบัติได้

สุนน อมรวินวัฒน์(๒๕๕๕ : ๘๘) ให้ความหมายว่า ศรัทธาในพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อ ความนับถือที่ประกอบด้วยปัญญา และเหตุผล เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา เน้นสอนคนให้มีเหตุผล ไม่เชื่ออย่างงมงาย คำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้ามีองค์ประกอบศรัทธา แล้วจะต้องมีองค์ประกอบด้านปัญญาคู่กันเสมอ

ชนดล ภูชนะศิริ(๒๕๕๙ : ๒๕) สามารถให้ความหมายได้ว่าหมายถึง การรับรู้และยอมรับของบุคคลเกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนอย่างมาก ความเชื่อที่เป็นหลักสำคัญทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย ลักษณะขั้นต้นของพุทธมามกะ คือ ความเชื่อในไตรสรณะคมน์หรือพระรัตนตรัย ได้แก่ ความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ซึ่งเป็นหลักความเชื่อเบื้องต้นที่ชาวพุทธจะต้องยึดถือ เพราะความเชื่อนี้ถือว่าเป็นเครื่องหมายของพุทธศาสนิกชน ดังนั้นต้องมีความเชื่อในพระรัตนตรัย และยึดถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งคือ ต้องเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้และเป็นผู้ปฏิบัติชอบ พระธรรมคือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนควรรู้และพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่พระธรรมคำสอนแก่ประชาชน สรุปได้ว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ หรือเรียกว่า พระรัตนตรัยอันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่มีเหตุและผล รวมทั้งต้องมีปัญญา กำกับไว้อยู่เสมอ ในการศึกษาความเชื่อทางพุทธศาสนา

งามตา วนินทานนท์(๒๕๓๖ : ๑๒-๑๓ อ้างถึงใน ยัง กุนอก, ๒๕๕๙ : ๖๙-๗๐) ได้แบ่งความเชื่อเป็น ๓ ด้าน คือ

๑. ความเชื่อในพระพุทธเจ้า เป็นความมั่นใจในฐานะที่ท่านเป็นบุคคลต้นแบบที่ยืนยัน ถึงความสามารถของมนุษย์ว่าเป็นผู้มีสติปัญญา ความสามารถที่จะฝึกหรือพัฒนาให้บริบูรณ์ได้สามารถหยั่งรู้หลักธรรม บรรลุความหลุดพ้นเป็นอิสระ ไร้ทุกข์ลอยเหนือโลกธรรม และมีความดีสูงสุดเลิศ ที่แม้ เทพเจ้าและพรหมก็เคารพบูชา

๒. ความเชื่อในพระธรรม ได้แก่ ความมั่นใจในความจริงและความดีงามที่พระพุทธเจ้า ได้แสดงไว้ ว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ค้นพบ ปฏิบัติเห็นผล ประจักษ์กับตนเองแล้วจึงนำมาประกาศเปิดเผยไว้ ธรรมคือกฎแห่งธรรมชาติเป็นกลางและเที่ยงธรรมต่อทุกคน ผู้ใดรู้จักพัฒนาตนเองให้มีสติปัญญานำความรู้ทางธรรมหรือความจริงนี้มาใช้ประโยชน์ต่อสิ่งทั้งหลาย ด้วยความรู้เท่าทันสภาพความเป็นจริง ก็จะแก้ปัญหาได้ดีที่สุดและมีชีวิตดีที่สุด

๓. ความเชื่อในพระสงฆ์ พระสงฆ์คือผู้สละบ้านเรือนมาบวชในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ความเชื่อในพระสงฆ์คือ ความมั่นใจในกลุ่มบุคคลนั้นว่า มีธรรมเป็นรากฐาน เป็นผู้มีจิตใจห่างทุกข์ แม้จะมีพัฒนาการทางจิตปัญญาในระดับต่างกัน แต่ก็อยู่ร่วมกันด้วยดีด้วยการรู้ธรรมและปฏิบัติธรรม ดังนั้นความศรัทธาในพุทธศาสนาจึงสามารถให้ความหมายได้ว่า การมีความเชื่อและ สามารถปฏิบัติในชีวิตประจำวันตามหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาที่ตนนับถือ เช่น การทำบุญตักบาตร การบริจาคเงินหรือวัสดุสิ่งของ การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา การทำสมาธิและการฟังเทศน์ฟังธรรม คำสั่งสอนในศาสนาที่ตนนับถือ

ลักษณะของความศรัทธาในพุทธศาสนา ศรัทธา ความเชื่อในพุทธศาสนาที่ถือว่าถูกต้อง มีดังนี้ (วศิน อินทสระ, ๒๕๕๘ : ๑๙)

๑. เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ไม่สงสัยลังเลใจในพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเป็นพระพุทธศาสนา ไม่สงสัยลังเลใจ ในพระสงฆ์โดยตรงกันข้ามยิ่งเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ความเชื่อความเลื่อมใสนี้เกิดเพราะตั้งใจสดับฟังพระธรรม ศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้ง โดยเฉพาะให้รู้จักบาปหรือกรรมดีกรรมชั่ว ยิ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พิจารณาเข้าใจให้แจ่มแจ้งก็ยิ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เหมือนอย่างฟังคำสอนของครูเข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ทำให้เชื่อในภูมิความรู้ของครู ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา แปลว่า ความเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงนั่นเอง เป็นเหตุให้เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงบาปบุญคุณโทษ เป็นต้น

๒. เชื่อว่าบุญบาปมีจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในเรื่องบุญและบาปหรือกรรมดีกรรมชั่ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบุญเป็นกรรมดี ก็เชื่อว่าเป็นบุญเป็นกรรมดีจริง เช่น ความมีใจ เมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ช่วยเหลือ เป็นต้น สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบาปเป็น กรรมชั่ว ก็เชื่อว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่วจริง เช่น ความมีใจละโมภ โหดร้าย หลงใหล ประพฤติชั่วร้าย ต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ เป็นต้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมสัทธา เชื่อกรรม กรรม แปลว่า การงาน ที่บุคคลทำ

ด้วยเจตนา คำว่ากรรมเป็นกลาง ๆ มิใช่หมายความว่าไม่ดีจึงเรียกว่ากรรม ทำดีหรือไม่ดี เรียกว่ากรรม ทั้งนี้ เมื่อต้องการจะให้อะไรดีหรือไม่ดีก็เติมคำ นั้นเข้าไป ว่ากรรมดีหรือบุญกรรม กรรมชั่ว หรือบาปกรรม ฉะนั้นเชื่อกรรมก็คือ เชื่อว่าบุญบาปหรือกรรมดีกรรมชั่วมีจริง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนไว้

๓. เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าบุญบาปที่ทำจะไม่มีผลสนอง ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ว่า กรรมดีให้ผลดีกรรมชั่วให้ผลชั่ว ไม่สับสนกันเหมือนอย่างหว่านพืช เช่นใดก็ได้รับผลเช่นนั้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าบุญบาปที่ทำให้ผลจริงตามประเภท บุญก็ให้ผลดีบาปก็ให้ผลไม่ดี

๔. เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำก็เป็นของตนจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าตนจะต้องรับผลของ บุญบาปที่ตนเองทำไว้หรือไม่ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทุก ๆ คนนึกคิดอยู่เสมอว่า เรามีกรรม เป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เราทำดีจักได้ดีเราทำชั่วก็จักได้ชั่ว ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมัตสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมที่ตนทำไว้เป็นของของตน เหมือนบริโภคน้ำกินเองก็อิ่มเอง เรียนเองก็รู้อเอง ศรัทธาทั้ง ๔ ข้อนี้สำคัญอยู่ที่ข้อ ๑ คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง เพราะตั้งใจสดับ ศึกษาพระพุทธศาสนาจนเกิดความรู้สึกว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นความจริงทุกอย่าง ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยก็จะเกิดตั้งมั่นขึ้นทุกทีทำให้เชื่อมั่นว่าบุญบาปที่พระพุทธเจ้า ตรัสสั่งสอนไว้มีจริง ผลของบุญบาปตามที่ตรัสสั่งสอนไว้มีจริง บุญบาปที่ผู้ใดทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นจริง ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รวมความว่าทำให้เชื่อมั่นในพุทธศาสนา ศรัทธา ความเชื่อในพุทธศาสนา เมื่อมีลักษณะดังกล่าวจึงเป็นศรัทธาที่ถูกต้องผู้ที่มีศรัทธา ที่ถูกต้องจึงจะเป็นพุทธศาสนิกผู้ถึงไตรสรณคมน์ที่ถูกต้อง การปลุกศรัทธาที่ถูกต้องหรือการปรับปรุง ศรัทธาให้ถูกต้อง อาศัย

๑. บุคคลผู้ซุกงูศรัทธา เริ่มตั้งแต่บิดามารดาอบรมบุตรธิดาตั้งแต่เล็กๆ ด้วยวิธีสอนให้เชื่อฟังอย่างมีเหตุผล เท่าที่เด็กจะเข้าใจ มิใช่ด้วยวิธีล่อลึงให้เข้าใจผิดหรือขู่ให้กลัว ฉะนั้น เมื่อจะห้ามมิให้เด็กทำอะไร ก็พยายามแนะนำให้เด็กรู้เหตุผลถูกผิด หรือใช้วิธีแก้ร้ายให้กลายเป็นดีอย่างมีเหตุผล เมื่อจะสอน พุทธศาสนาแก่เด็กก็สอนอย่างถูกต้อง ปลุกความเชื่อที่ถูกต้องให้แก่เด็ก เมื่อผู้อบรมเหล่านี้ อบรมให้เกิด ความเชื่ออย่างมีเหตุผลในทางต่างๆ ทั้งในทางโลกและทางธรรม ก็จะทำให้เกิดศรัทธาที่ถูกต้อง เป็นความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เพราะเชื่อด้วยความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง เมื่ออบรมให้รู้ให้ เข้าใจในพุทธศาสนาว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ไว้อย่างถูกต้องครบถ้วน ซึ่งทุก ๆ คนต้องปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะได้รับผลดีตามแต่จะปฏิบัติได้แต่ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้รับผล ไปทำชั่วก็จะได้รับผลนั้น เพราะทุกๆ คนมีกรรมเป็นของตนเอง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วเผยแผ่พระธรรมนั้น พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วตามพระธรรมและช่วยบอกเปิดเผยพระธรรม เมื่อรู้เข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและปลุกศรัทธาอย่างถูกต้องให้เกิดขึ้นแล้วก็จะไม่หวังอะไรผิดๆ จากพุทธศาสนา เพราะถ้าไม่สมหวังก็จะเสื่อมความนับถือลงไป ฉะนั้นเมื่อมีศรัทธาที่ถูกต้องให้

ทำ ความดีและจะได้รับผลดีด้วยตนเอง บุคคลผู้มีหน้าที่ซักจูงศรัทธา แม้จะพยายามอบรมปลูกหรือปรับศรัทธาให้ถูกต้องแต่ความสำเร็จที่ได้ต้องอาศัยบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการอบรมที่ถูกต้อง นั่นคือ ตนเอง

๒. ตนเอง ได้แก่ ตัวเราเองทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เพราะตัวเราเองจำเป็นต้องคอยตรวจสอบศรัทธาของตัวเราเองว่าเป็นอย่างไร ถูกต้องหรือไม่ ถ้ายังไม่ถูกต้องปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องคือ พยายามคิดทำความเข้าใจในหลักของความเชื่อข้างต้น เพราะตัวเราเองต้องเห็นจริงด้วยความเชื่อจึงจะตั้งมั่น เมื่ออาจยังไม่เห็นจริงด้วยตนเองในหลักของศรัทธาดังกล่าว ก็ทำความเชื่อฟังไปก่อน อย่าดี้อริ้นไม่อยู่ในโอวาทของบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ตลอดถึงพระพุทธเจ้า สรุปลงได้ว่าการสร้างศรัทธาที่ถูกต้อง ควรประกอบไปด้วย บุคคลผู้ซักจูงศรัทธาและตนเอง รวมทั้งการมีศรัทธาทั้ง ๔ ข้อ ที่กล่าวมาข้างต้นอย่างครบถ้วน เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความศรัทธา ในพุทธศาสนาได้หลักศรัทธา

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต (๒๕๕๕ : ๖๔๗ - ๖๕๒) ได้เขียนเกี่ยวกับลักษณะของหลักศรัทธา ไว้ในหนังสือพุทธธรรมซึ่งพิมพ์โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยไว้ดังนี้

๑. ศรัทธาเป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญา และกล่าวได้ว่าเป็นขั้นต้นที่สุด

๒. ศรัทธาที่ประสงค์ ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผล คือมีปัญหา รongรับ และเป็นทางสืบต่อแก่ ปัญญาได้ มิใช่เพียงความรู้สึกมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง โดยไม่ต้อง ถามหาเหตุผล อันเป็นลักษณะทางฝ่ายอวเอค ด้านเดียว

๓. ศรัทธาที่เป็นความรู้สึกฝ่ายอวเอคด้านเดียว ถือว่าเป็นความเชื่อที่มงาม เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดหรือแก้ไขให้ถูกต้อง ส่วนความรู้สึกฝ่ายอวเอคที่เนื่องอยู่กับความศรัทธาแบบที่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่นำมาใช้ในกระบวนการปฏิบัติธรรมให้เป็นประโยชน์ได้มากพอสมควรในระยะสั้นๆ แต่จะถูกปัญญาเข้าแทนที่โดยสิ้นเชิงในที่สุด

๔. ศรัทธาที่มุ่งหมายในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้น อาจให้ความหมายสั้นๆ ว่า เป็น ความซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น คือมั่นใจในตัวเอง โดยเหตุผลว่า จุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้นเป็นไปได้จริงแท้ ละมีค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปให้ถึง เป็นศรัทธาที่เร้าใจให้อยากพิสูจน์ความจริงของเหตุผลที่มองเห็นอยู่เบื้องหน้านั้นต่อๆ อย่างไม่เป็นบันไดขั้นต้นสู่ความรู้ ตรงข้ามกับความรู้สึกมอบใจให้แบบอวเอค ซึ่งทำให้หยุดคิดหาเหตุผลต่อไป

๕. เพื่อควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้อง ธรรมหมวดใดก็ตามในพุทธธรรม ถ้ามีศรัทธาเป็นส่วนประกอบข้อหนึ่งแล้ว จะต้องมีปัญหาเป็นอีกข้อหนึ่งด้วยเสมอไป และตามปกติศรัทธาย่อมมาเป็นข้อที่หนึ่ง พร้อมกับที่เป็นข้อสุดท้าย แต่ในกรณีที่กำลังกล่าวถึงปัญญา ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงศรัทธาไว้ด้วย ปัญญาจึงสำคัญกว่าศรัทธา ทั้งในฐานะเป็นตัวคุมและในฐานะเป็นองค์ประกอบที่จำเป็น แม้นในแง่ในคุณสมบัติของบุคคล ผู้ที่ได้รับการยกย่องสูงสุดในพุทธศาสนา ก็คือผู้มีปัญญาสูงสุด เช่นพระสารีบุตรอัครสาวก เป็นต้น

๖. คุณประโยชน์ของศรัทธา เป็นไปได้ใน ๒ ลักษณะ คือในแนวหนึ่ง ศรัทธาเป็นปัจจัย ให้เกิดปิติ ซึ่งทำให้เกิดปัสสัทธิความสงบเยือกเย็น นำไปสู่สมาธิและปัญญาในที่สุด อีกแนวหนึ่งศรัทธา ทำให้เกิด วิริยะ คือ ความเพียรพยายาม ที่จะปฏิบัติทดลองสิ่งที่เชื่อด้วยศรัทธานั้น ให้เห็นผล ประจักษ์จริงจังก่ตน ซึ่งนำไปสู่ปัญญาในที่สุด คุณประโยชน์ทั้งสองนี้จะเห็นว่าเป็นผลจากความรู้สึก ฝายอาเวคแต่ต้องมีความไม่ประสงค์ปัญญาแฝงอยู่ด้วยตลอดเวลา

๗. ศรัทธาเป็นไปเพื่อปัญญา ดังนั้นศรัทธาจึงต้องส่งเสริมความคิดวิจยวิจารณ์ จึงจะเกิด ความก้าวหน้าแก่ปัญญาตามจุดหมาย นอกจากนี้แม้ตัวศรัทธานั้นเองจะมั่นคงแน่นแฟ้นได้ ก็เพราะได้ คิด เห็นเหตุผลจนมั่นใจ หมดความเคลือบแคลงสงสัยใดๆโดยในนี้ ศรัทธาในพุทธธรรมจึงส่งเสริมการ ค้นคิดหาเหตุผล การขอรับรองให้เชื่อก็ดี การบังคับให้ยอมรับความจริงตามที่กำหนดก็ดี การชู้ด้วยภัยแก่ ผู้ไม่เชื่อก็ดี เป็นวิธีการที่เข้ากันไม่ได้เลยกับหลักศรัทธา

๘. ความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาติดในบุคคล ถูกถือว่ามีข้อเสียข้อบกพร่อง แม้แต่ความ เลื่อมใสติดในองค์พระศาสดาเอง พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้ละเสีย เพราะเป็นศรัทธาที่แรงด้วย ความรู้สึกทางอาเวค กลับกลายเป็นอุปสรรคต่อความหลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ในขั้นสุดท้าย

๙. ศรัทธาไม่ถูกจัดเป็นองค์มรรค เพราะตัวการที่จำเป็นสำหรับการดำเนินก้าวหน้า ต่อไปใน มรรคคานี้ คือปัญญาที่พ่วงอยู่กับศรัทธานั้นต่างหาก และศรัทธาที่จะเชื่อว่าจะใช้ได้ ก็ต้องมี ปัญญา รองรับอยู่ด้วย นอกจากนี้ ท่านที่มีปัญญาสูงเช่น องค์พระพุทธเจ้าเองและพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่งเริ่ม มรรคคาที่ตัวปัญญาที่เดียว ไม่ผ่านศรัทธาเพราะการสร้างปัญญาไม่จำต้อง เริ่มที่ศรัทธาเสมอไป (คือ เริ่มที่โยนิสมนสิการดังได้กล่าว) ด้วยเหตุนี้เรื่องศรัทธาท่านจึงกล่าวซ้อนแฝงไว้ในตอนว่าด้วยการ สร้างสัมมาทิฐิไม่จัดแยกไว้เป็นเรื่องต่างหาก

๑๐. แม้แต่ศรัทธาที่พ้นจากภาวะเป็นความเชื่อองมงามนั่นเอง ถ้าไม่ดำเนินต่อไปถึง ขั้นทดลอง ปฏิบัติเพื่อพิสูจน์เพื่อเห็นความจริงประจักษ์แก่ตน ก็ไม่นับว่าเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตาม ความหมาย แท้จริง เพราะเป็นศรัทธาที่ไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ตามความหมายของมัน จะเป็นการปฏิบัติ ธรรม ผิดพลาด เพราะปฏิบัติอย่างขาดวัตถุประสงค์

๑๑. แม้ศรัทธาจะมีคุณประโยชน์สำคัญ ในขั้นสูงสุดศรัทธาจะต้องหมดไป ถ้ายังมีศรัทธา อยู่ ก็แสดงว่ายังไม่บรรลุจุดหมาย เพราะตราบใดที่ยังเชื่อมต่อกับจุดหมายนั้นก็ย่อมแสดงว่ายังไม่เข้าถึง จุดหมายนั้นรู้เห็นจริงด้วยตนเอง และตราบใดที่ยังมีศรัทธาก็แสดงว่า ยังต้องอิงอาศัยสิ่งอื่นยังต้องฝาก ปัญญาไว้กับสิ่งอื่นยังไม่หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ โดยเหตุนี้ศรัทธาจึงไม่เป็นคุณสมบัติของ พระ อรหันต์ ตรงข้ามพระอรหันต์กลับมีคุณลักษณะว่าผู้ไม่มีศรัทธา (อัสสัทธะ) ซึ่งหมายความว่า ได้รู้เห็น ประจักษ์จึงไม่ต้องเชื่อต่อใครๆหรือต่อเหตุผลใดๆอีก

๑๒. โดยสรุปความก้าวหน้าในมรรคคานี้ดำเนินมาโดยลำดับจากความเชื่อ (ศรัทธา) มาเป็น ความเห็นหรือเข้าใจโดยเหตุผล (ทิวฏฐิ) จนเป็นการรู้การเห็น (ญาณทัสสนะ) ในที่สุดซึ่งเป็นขั้นสุดท้าย เป็นอันหมดภาระของศรัทธาโดยสิ้นเชิง

๑๓. ศรัทธามีขอบเขตความสำคัญและประโยชน์แค่นั้นเพียงใด เป็นสิ่งที่จะต้องรู้เข้าใจ ตาม เป็นจริง ไม่ควรตีค่าสูงเกินไป แต่ก็ไม่ควรดูแคลนโดยเด็ดขาด เพราะกรณีที่ดูแคลนศรัทธา อาจ กลายเป็นการเข้าใจความหมายของศรัทธาผิด เช่น ผู้ที่คิดว่าตนเชื่อมั่นในตนเองแต่กลายเป็นเชื่อต่อ กิเลสของตน ในรูปอหังการมมังการไป ซึ่งกลับเป็นผลร้ายไปอีกด้านหนึ่ง

๑๔. ในระดับศีล หรือที่เรียกกันว่าศีลธรรมศรัทธาเป็นองค์ธรรม สำคัญซึ่งเกื้อกูลมากทำให้ คนมีหลักตั้งตัวเป็นก ล้างเหนียวรั้งและต้านปะทะไม่ให้ยอมตามสิ่งชักจูงล่อเร้าเข้ายวนให้ทำความชั่ว อีกประการหนึ่งการมีศรัทธาเป็นเหมือนมีร่องไหลประจำของกระแสความคิด เมื่อได้รับรู้อารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เกินกำลังของศรัทธาที่มีอยู่กระแสความคิดก็จะวิ่งเล่นไปตามร่องหรือแนวทาง ที่ศรัทธาเตรียมไว้ทำให้ไม่คิดไปในทางอื่นหรือทางที่ผิดศีลธรรมดั่งนั้น สำหรับผู้ยังไม่หมดกิเลสศีลจึง ดำรงอยู่ได้ดีด้วย ศรัทธา ศรัทธาแบบนี้มีมากในระดับหนึ่ง แต่พร้อมกันนั้นถ้าเป็นศรัทธาที่ไม่ ประกอบด้วยปัญญาที่อาจมีโทษมากโดยกลายเป็นตัวการขัดขวางการสร้างปัญญาเสียเอง

๑๕. ในกระบวนการของความเจริญของปัญญา (หรือการพัฒนาปัญญา) อาจกำหนด ขั้นตอน ที่จัดว่าเป็นระยะของศรัทธาได้คร่าวๆ คือ

๑๕.๑ ถ้าทัศนคติที่มีเหตุผล ไม่เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงเพราะฟังตามๆ กันมา เป็น ต้น (ตามแนวกาลามสูตร)

๑๕.๒ เป็นผู้คุ้มครองสัจจะ (สัจจานุรักษ์) คือยินดีรับฟังหลักการ ทฤษฎี ค าสอน ความเห็นต่างๆ ของทุกฝ่ายทุกด้านด้วยใจเป็นกลางไม่ด่วนตัดสินสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นเท็จ ไม่ยิน กรานยึดติดแต่สิ่งที่ตนรู้หรือคิดเห็นเท่านั้น ว่าถูกต้องเป็นจริง

๑๕.๓ เมื่อรับฟังทฤษฎี คำสอน ความเห็นต่างๆ ของผู้อื่นแล้วพิจารณาเท่าที่เห็นด้วย ปัญญาตนว่าเป็นสิ่งมีเหตุผล และเห็นว่าผู้แสดงทฤษฎีคำสอนหรือความเห็นนั้นๆ เป็นผู้มีความจริงใจ ไม่ลำเอียงมีปัญญาจึงเลื่อมใสรับเอามาเพื่อคิดหาเหตุผลทดสอบความจริงต่อไป

๑๕.๔ นำสิ่งที่ใจรับมานั้นมาขบคิดทดสอบด้วยเหตุผลจนแน่วแน่ใจตนว่าเป็นสิ่งที่ ถูกต้อง แท้จริงอย่างแน่นอน จนซาบซึ้งด้วยความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นแล้วพร้อมที่จะลงมือ ปฏิบัติ พิสูจน์ทดลองเพื่อให้รู้ความจริงประจักษ์ต่อไป

๑๕.๕ ถ้ามีความแคลงแคลงสงสัย รับผิดชอบต่อใจบริสุทธิ์ มุ่งปัญญา มิใช่ด้วยอหังการ มมังการพิสูจน์เหตุผลให้ชัดการให้ชัดเจนเพื่อให้ศรัทธามั่นคงแน่นแฟ้น เกิดประโยชน์สมบูรณ์ ตาม ความหมายของมัน พุทธพจน์แสดงหลักศรัทธา สำหรับทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้นับถือทฤษฎี ลัทธิหรือ คำ สอนอันใดอันหนึ่งอยู่แล้วหรือยังไม่นับถือก็ตาม มีหลักการตั้งทัศนคติที่ประกอบด้วยเหตุผลตามแนว

กาลามสูตร ดังนี้ ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกถึงเกสบุตรนิคมของพวกกาลามในแคว้นโกศล ชาวกาลามะได้ยินกิตติศัพท์ของพระองค์จึงพากันไปเฝ้าแสดงอาการต่างๆกันในฐานะยังไม่เคยนับถือมาก่อน และได้ทูลถามว่า “พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมาสู่เกสบุตรนิคม ท่านเหล่านั้นแสดงเชิดชู แต่ว่าทะเล (ลัทธิ) ของตนเท่านั้น แต่ย่อมกระทบกระเทียบ ดูหมิ่น พุดกตวาหะฝ่ายอื่น ชักจูงไม่ให้เชื่อ สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง ก็มาสู่เกสบุตรนิคม ท่านเหล่านั้นก็แสดงเชิดชูแต่ว่าทะเลของตนเท่านั้น ย่อมกระทบกระเทียบดูหมิ่นพุดกตวาหะฝ่ายอื่นชักจูงไม่ให้เชื่อ พวกข้าพระองค์มีความเคลือบแคลง สงสัยว่าบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นใครพูดจริง ใครพูดเท็จ?” “กาลามชนทั้งหลาย เป็นการสมควรที่ท่านทั้งหลายจะเคลือบแคลง สมควรที่จะสงสัย ความเคลือบแคลงสงสัยของพวกท่านเกิดขึ้นในฐานะ กาลามชนทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

๑. อย่ายึดถือโดยการฟัง (เรียน) ตามกันมา (อนุสสวะ)
๒. อย่ายึดถือโดยการถือสืบๆ กันมา (ปรัมปรา)
๓. อย่ายึดถือโดยการเล่าลือ (อติกิรา)
๔. อย่ายึดถือโดยการอ้างตำรา (ปิฎกสัมปทาน)
๕. อย่ายึดถือโดยตรรกะ (ตักกะ)
๖. อย่ายึดถือโดยการอนุমান (นยะ)
๗. อย่ายึดถือโดยการคิดตรงตามแนวเหตุผล (อาการปริวิตักกะ)
๘. อย่ายึดถือเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน (ทิวฐินิฆมานักขันติ)
๙. อย่ายึดถือเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ (ภัพรูปตา)

๑๐. อย่ายึดถือเพราะนับถือที่ท่านสมณนี้เป็นครูของเรา (สมโณ โน ครูติ) เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้วจะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงละเสีย ฯลฯ เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้มีวิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้ว จะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ธรรมเหล่านั้น) ฯลฯ ในกรณีนี้ผู้ฟังยังไม่รู้ไม่เข้าใจและยังไม่มี ความเชื่อในเรื่องใดใด ก็ไม่ทรงชักจูงความเชื่อ เป็นแต่ทรงสอนให้พิจารณาตัดสินเอาตามเหตุผลที่เขาเห็นได้ด้วยตนเอง เช่น ในเรื่องความเชื่อทางจริยธรรม “กาลามชนทั้งหลาย อริยสาวกนั้นผู้มีจิตปราศจากเวรอย่างนี้ มีจิตปราศจากความเบียดเบียน อย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ ย่อมได้ประสบความอุ่มใจถึง ๔ ประการ ตั้งแต่ ในปัจจุบันนี้แล้วคือ “ถ้าปรโลกมีจริง ผลวิบากของกรรมที่ทำไว้ชั่วมีจริง การที่ว่าเมื่อเราแตกกายทำลายขันธ ไปแล้วจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้” นี้เป็นความอุ่มใจประการที่ ๑ ที่เขาได้รับ “ก็ถ้าปรโลกไม่มีผลวิบากของกรรมที่ทำไว้ดีทำไว้ชั่วไม่มี เราก็ครองตนอยู่โดยไม่มีทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน

เป็นสุขอยู่แต่ในชาติปัจจุบันนี้แล้ว” นี่เป็นความอุ้นใจประการที่ ๒ ที่เขา ได้รับ “ก็ถ้าเมื่อคนทำความชั่ว ก็เป็นอันทำชั่ว เรามีได้คิดการชั่วร้ายต่อใครๆ ที่ไหนทุกซ่จะมา ถูกต้องเราอยู่ มิได้ทำบาปกรรมเล่า” นี่เป็นความอุ้นใจประการที่ ๓ ที่เขาได้รับ “ก็ถ้าเมื่อคนทำความชั่ว ก็ไม่เชื่อว่าเป็นอันทำชั่วในกรณีนี้เราก็มองเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ ทั้งสองด้าน” นี่เป็นความอุ้นใจประการที่ ๔ ที่เขาได้รับ “สำหรับผู้ที่ยังไม่ได้นับถือในลัทธิศาสนา หรือหลักคำสอนใดๆ พระองค์จะตรัสธรรม เป็นกลางๆ เป็นการเสนอแนะความจริงให้เขาคิดด้วยความปรารถนาดีเพื่อประโยชน์แก่ตัวเขาเอง โดยมีต่องคำ หนึ่งว่า หลักธรรมนั้นเป็นของผู้ใด โดยให้เขาเป็นตัวของเขาเองไม่มีการชักจูงให้เขาเชื่อ เลื่อมใสต่อพระองค์ หรือเข้ามาสู่อะไรสักอย่าง ที่อาจจะเรียกว่าศาสนาของพระองค์ ฟังสังเกตดูด้วยว่า จะไม่ทรงอ้างพระองค์ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติพิเศษอันใดเป็นเครื่องยืนยันคำสอนของพระองค์ นอกจากเหตุผล และข้อเท็จจริงที่ให้เราพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของเขาเอง เช่น เรื่องในอปถนกุสูตร ซึ่งแสดงให้เห็นเหตุผลที่ควรประพฤติธรรมโดยไม่ต้องอ้างนรกสวรรค์ แนวคิดเกี่ยวกับศรัทธา การตั้งความศรัทธา เลื่อมใสไม่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลนั้น ย่อมเป็นเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ดำรงอยู่ในธรรมอย่างสมบูรณ์ เกิดความขัดข้องติดขัดในการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมแห่งธรรม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ) ความศรัทธาแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ ได้แก่

(๑) “กัมมสัทธา” คือ เชื่อกรรม การกระทำหรือกฎแห่งกรรม

(๒) “วิปากสัทธา” คือ เชื่อผลของกรรม

(๓) “กัมมัสสกตาสัทธา” คือ ๑๕ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน

(๕) “ตถาคตโพธิสัทธา” คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หรือความศรัทธายังแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ ดังนี้

(๑) “อาคมนสัทธา” คือ ความเชื่อ ความมั่นใจของ พระโพธิสัตว์ อันสืบมาจากการบ าเพ็ญสังฆบารมี เรียกอีกอย่างว่า “อาคมนียสัทธา-อาคมสัทธา”

(๒) “อริคมสัทธา” ความเชื่อมั่นของพระอริยบุคคล ซึ่งเกิดจากการเข้าถึงด้วยการบรรลุธรรม เป็น ประจักษ์ เรียกอีกอย่างว่า “อริคมนสัทธา”

(๓) “โอกัปปนสัทธา” คือ ความเชื่อหนักแน่นสนิทแน่ว เมื่อได้ปฏิบัติก้าวหน้าไปในการเห็นความจริง เรียกอีกอย่างว่า “โอกัปปนียสัทธา-อโหมกซ์-อโหมกขสัทธา” และ

(๔) “ปสาทสัทธา” คือ ความเชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง คำว่า “ปสาทะ” หมายถึง ความเลื่อมใส ความชื่นบานผ่องใส ความเชื่อถื่อมั่นใจ ความรู้สึกยอมรับ นับถือ ความเปิดใจ รับ อากาที่จิตเกิดความแจ่มใสโปร่งโล่งเบิกบานปราศจากความอึดอัดขัดข้องขุ่นมัวโดยเกิดความรู้สึกชื่น ชมยินยมนับถือ ต่อบุคคลหรือสิ่งที่พบเห็นสดับฟังหรือระลึกถึง ในความเป็นจริงนั้น ผู้ที่จะเข้าใจตามนัย ของคำว่า “ความศรัทธापสาทะ” อย่างถูกต้องนั้น แนวคิดเกี่ยวกับสืบทอดพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดา พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิ

ญาณ ในวันเพ็ญเดือน ๖ และทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ในวันเพ็ญเดือน ๘ เมื่อ ๔๕ ปีก่อน พุทธศักราช และทรงบัญญัติสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ในพระวินัยให้ภิกษุสงฆ์ประพฤติปฏิบัติเพื่อขัดเกลา กิเลสในครั้งพุทธกาลในอดีตชาติก่อนที่พระพุทธร่องค์จะทรงตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นความจริงอัน ประเสริฐ พระองค์ได้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเป็นเวลาถึง ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัป พุทธบริษัท จึงต้องตระหนักในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ที่มีต่อสัตว์โลก ทั้งหลาย ด้วยการทำหน้าที่ของพุทธบริษัทให้ถูกต้องสมบูรณ์ การสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองของพุทธบริษัทจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เพราะพระธรรมวินัยเปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธร่องค์ ซึ่งทรงแสดงหลักธรรมคำสอน และ ทรงบัญญัติสิกขาบทตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี ประกอบด้วยพระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นโท พระสุตตันตปิฎก (พระสูตร) ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี พระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี จึงเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททุกคนไม่ว่าจะเป็นภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา จะต้อง รักษาพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญมั่นคงสืบไป ภิกษุมีหน้าที่ ๒ ประการ

๑) ศึกษา พระธรรม (คัมภีร์) และประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทในพระวินัย ๒๒๗ ข้อ

๒) การเจริญสติและเจริญปัญญา (วิปัสสนาธุระ) อุบาสก อุบาสิกา มีหน้าที่ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและ พังธรรมตามกาลเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

๒.๕ ประวัติศาสตร์ชุมชน : เหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕)ในจังหวัดอุบลราชธานี

๒.๕.๑ เหตุการณ์การปกครองภาคตะวันออกเฉียงเหนือในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกบฏผีบุญภาคอีสานพ.ศ ๒๔๔๔-๒๔๔๕

ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ ๒๔๓๕ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือภาคอีสานยังคงดำเนินวิถีชีวิตภายใต้การปกครองแบบเก่าที่ได้รับการสืบทอดจากอาณาจักรล้านช้างแม้กระทั่งเมื่ออยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยามแล้วภาคอีสานก็ยังคงรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ไม่แตกต่างในจากในอดีตมากนักด้วยลักษณะภูมิประเทศที่มีเทือกเขาทอดตัวเป็นแนวยาวกั้นระหว่างทั้งสองภูมิภาคทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคอีสานห่างเหินกันรัฐสยามคอยควบคุมดูแลเฉพาะเรื่องการส่งส่วยเท่านั้นภาคอีสานจึงมีอิสระเพาะปลูกปราศจากอำนาจรัฐมาเป็นเวลานานจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อสถานการณ์ภายนอกเริ่มเปลี่ยนแปลงไปทำให้รัฐสยามมีความจำเป็นต้องปรับปรุงระเบียบการปกครองประเทศโดยกระชับอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้นเนื่องจากเนื่องมาจากภัยอันตรายอันเกิดจากการคุกคามของรัฐอาณานิคมที่กำลังคืบคลานใกล้เข้ามาทุกที

หากพิจารณาในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในภาคอีสานจะพบว่าที่ดินแดนที่ไม่มีมีความสำคัญมากนักเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ แต่ในสายตาของนักล่าอาณานิคมได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีความต้องการดินแดนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงจากสถานการณ์ที่ไม่น่าไว้วางใจเช่นนี้และจำเป็นต้องเข้ามาควบคุมดูแลภาคอีสานอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้นเพื่อกระจัดความเลื่อมใสต่อการสูญเสีย

ดินแดนที่เคยเป็นของตนตั้งตั้งแต่ครั้งบรรพกาลไปแต่การเข้ามาของรัฐดูเหมือนจะเป็นการรุกรานเสรีภาพในการดำเนินชีวิตของชาวอีสานเมื่อผ่านลวงเลามาได้มีเหตุการณ์ที่ทำให้ชุมชนในภาคอีสานรู้สึกไม่พอใจมากขึ้นอันเนื่องมาจากนโยบายกระชกการปกครองของส่วนกลางและกลายเป็นเรื่องบีบบังคับสร้างความกดดันจนไม่อาจอดทนต่อไปได้จนกระทั่งเมื่อได้มีผู้อสาที่จะนำพาพวกเขาให้พ้นจากความยากลำบากจากสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้นั้นได้อ้างตนว่าเป็นผู้มาฝากทุกข์เชิญให้แก่วลมนุชย์ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในสังคมอีสานดังนั้นพวกเขาจึงรีบฉวยโอกาสนี้ไว้โดยไม่มีความสำนึกในเหตุผลที่ว่าการกระทำดังกล่าวจะเป็นการต่อต้านรัฐหรือทำให้ได้ชื่อว่าเป็นกบฏก็ตาม

การก่อกบฏในภาคอีสานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ หรือที่เรียกว่ากบฏผู้มีบุญเก่าได้ว่าเป็นขบวนการต่อต้านละครั้งใหญ่ที่สุดในภาคอีสานเนื่องจากกลุ่มกบฏไม่ได้ก่อความวุ่นวายเพราะในพื้นที่ในพื้นที่ ๑ เท่านั้นแต่เหตุการณ์กบฏได้เกิดขึ้นทั่วไปควบคุมพื้นที่ภาคอีสานทั้งหมดและมีลักษณะเฉพาะที่ไม่อาจสืบทอดลงไปได้ว่ากลุ่มใดเป็นผู้นำในการกบฏอย่างไรก็ตามกบฏครั้งนี้มีสาเหตุสำคัญสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะการปฏิรูปดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในภูมิภาคนี้เป็นอย่างมากที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้

๒.๕.๒ การปรับปรุงการปกครองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒

นักประวัติศาสตร์จำนวนมากได้ให้ความสนใจศึกษาเรื่องกบฏผู้มีบุญและมีความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องสาเหตุซึ่งมีทั้งทางด้านการเมืองการปกครองด้านเศรษฐกิจด้านสังคมและวัฒนธรรมตลอดจนด้านเชื้อชาติก็ได้มีการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาทั้งนี้ก็เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจเหตุการณ์ดังกล่าวได้ดียิ่งขึ้นอย่างไรก็ตามผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่องกบฏผู้มีบุญไม่อาจปฏิเสธได้ว่ากบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ เป็นผลกระทบที่เกิดจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาทั้งด้านการปกครองเศรษฐกิจและสังคมในภาคอีสานดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ จึงไม่อาจละเลยที่จะกล่าวถึงการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความกดดันและมีส่วนช่วยผลักดันให้ชาวอีสานจำนวนมากเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏได้

การปกครองของไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรูปแบบการปกครองที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งได้ทรงวางโครงการปฏิรูปการปกครองใหม่ทั้งหมดเพื่อให้สอดคล้องกับการขยายอำนาจของกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้นและยังคงใช้ลักษณะการปกครองเช่นนี้มาโดยตลอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งรวมระยะเวลาไม่น้อยกว่า ๓๐๐ ปีถึงแม้ว่าในช่วงระยะเวลาผ่านมามีการแก้ไขเล็กๆ น้อยๆ แต่ในส่วนที่เป็นโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของการปกครองยังคงปล่อยให้แบบเดิมโดยไม่ได้มีการแก้ไขให้เหมาะสมสำหรับยุคสมัยแต่อย่างใดเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอยู่ที่ขุนนางเก่าผู้ซึ่งมีความมั่นคงทั้งผลประโยชน์และอำนาจเมื่ออยู่ในสภาวะสถานภาพเดิมการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองจะนำมาซึ่งผลกระทบต่อฐานะของขุนนางเหล่านั้นไม่มากนักน้อยขุนนางเหล่านั้นจึงต้องขัดขวางการ

เปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเต็มที่เพื่อรักษาอำนาจของตนเองไว้ประกอบกับสภาพแวดล้อมภายนอกไม่เอื้ออำนวยมากนักเนื่องจากตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์บ้านเมืองต้องทำสงครามอยู่ตลอดเวลาจะหาช่วงเวลาว่างเว้นจากสงครามนั้น ได้น้อยมากดังนั้นจึงไม่สามารถดำเนินการวางแผนการปกครองให้มีประสิทธิภาพและรัดกุมยิ่งไปกว่านี้ได้

การบริหารราชการแผ่นดินแบบเดิมมีความวุ่นวายสับสนกันพอสมควรซึ่งดูเหมือนจะเป็นเอกลักษณ์ของการปกครองในสมัยโบราณของไทยดังเช่นโมหะกะลาหอมและสมุหะนายกซึ่งมีหน้าที่หลักในด้านการปกครองแต่ก็ไม่ได้ทำหน้าที่เฉพาะตำแหน่งตามชื่อเพียงอย่างเดียวเท่านั้นเพราะต้องรับผิดชอบตั้งแต่การรักษาความสงบเรียบร้อยเก็บภาษีตัดสินคดีความรวมไปถึงการปกครองหัวเมืองส่วนกรมท่าซึ่งมีหน้าที่ทางด้านการเก็บรายได้เข้าภาคทางเพียงอย่างเดียวก็ต้องมาทำหน้าที่ด้านการต่างประเทศอีกด้วยต่อมาเมื่อหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกถูกยกให้ขึ้นกับกรมท่าตั้งนั้นกรมท่าจึงต้องทำหน้าที่นอกเหนือจากเดิมอีกอย่างเช่นการทหารการปกครองตัดสินคดีความเป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความล้มเหลวของการปกครองแบบเก่าจึงทรงมีพระราชดำริที่จะปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดินเสียใหม่เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการปกครองโดยจัดตั้งกระทรวงใหม่ขึ้น ๑๒ กระทรวงมีการจัดสรรอำนาจหน้าที่ให้มีความรับผิดชอบที่ชัดเจนเป็นสัดส่วนโดยมีตำแหน่งเสนาบดีเป็นเจ้ากระทรวงตำแหน่งเสนาบดีทุกกระทรวงมีความเสมอภาคกันและใช้บุคลากรที่มี ความรู้ความสามารถเฉพาะด้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอที่ได้รับการศึกษาและดูงานจากยุโรปการบริหารราชการส่วนกลางแบบใหม่นี้ทำให้อำนาจในการบริหารประเทศอยู่ที่พระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอก เป็นสำคัญ โดยเฉพาะการรุกรานของจักรวรรดินิยมตะวันตกเนื่องจากประเทศที่ละลายล้อมสยามและถือว่ามีศักยภาพที่ทัดเทียมกันอย่างเช่นพม่าและมลายูได้ตกเป็นของอังกฤษส่วนเขมรและญวนก็ตกเป็นของฝรั่งเศสหรือแม้กระทั่งประเทศจีนที่เหนือกว่าสยามยังถูกรุกรานโดยอังกฤษก่อนหน้านี้มาแล้วในขณะที่การเดินทางเข้ามาของชาวตะวันตกได้นำอารยธรรมและวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาแสดงให้เห็นถึงความเจริญกว่ารัฐสยามด้วยการประท้วงซึ่งได้สร้างความกดดันให้แก่รัฐสยามเป็นอย่างยิ่งด้วยเหตุนี้ทำให้รัฐสยามจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งปรับปรุงประเทศเพื่อไม่ให้ต่างชาตินำมาใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ามารุกรานได้อย่างไรก็ตามหม่อมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามเปลี่ยนแปลงประเทศตามอย่างตะวันตกหลายๆด้านตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานไว้แล้วนั้นแต่ก็ไม่อาจเพียงพอต่อการรับกับสถานการณ์ที่กำลัง รุนแรงมากขึ้นได้ดังนั้นจึงต้องมีการวางรากฐานการบริหารราชการเสียใหม่เพื่อให้ทันสมัยและทัดเทียมกับอารยธรรมประเทศเพื่อไม่ให้ถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ารุกรานของต่างชาติการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มขึ้นเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕

การปฏิรูปการปกครองในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ที่การรวบรวมอาณาเขตที่อยู่ในครอบครองของสยามให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสิ่งที่สำคัญคือการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคให้มีมาตรฐานเดียวกันทั้งหมดด้วยระบบเทศาภิบาลซึ่งในขั้นแรกจะรวมหัวเมืองเป็นมณฑลเพื่อความสะดวกในการปกครองเมื่อได้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลแล้วก็จะพิจารณาเรื่องการปกครองของแต่ละมณฑลต่อไปซึ่งในแต่ละท้องถิ่นจะจัดการปกครองไม่เหมือนกันจดแล้วแต่พิจารณาของผูที่มีอำนาจ

หน้าที่ปกครองในขณะนั้นตั้งนั้นนอกจากข้าราชการจากส่วนกลางแล้วผู้ปกครองเก่าในท้องที่ยังมีความสำคัญอยู่ในการนำการปกครองแบบใหม่มาผสมผสานกับการปกครองเก่าทั้งนี้เพื่อที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงให้น้อยที่สุดและเป็นการป้องกันความสับสนวุ่นวายที่จะตามมาอันเนื่องจากการยกเลิกระบบกินเมืองนั่นเองการนำระบบาภิบาลมาใช้ปกครองส่วนภูมิภาคในครั้งนี้เพื่อต้องการชุดช่องว่างหรือระยะห่างระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่นเนื่องจากระบบเทศบาลคือการแบ่งเขตปกครองออกเป็นมณฑลเมืองอำเภอตำบลหมู่บ้านทุกส่วนของการปกครองจะคอยควบคุมซึ่งกันและกันโดยมีกระทรวงมหาดไทยเป็นส่วนควบคุมใหญ่การจัดการดังกล่าวนอกจากจะเป็นการนำแบ่งอำนาจจากส่วนกลางมาไว้ในท้องถิ่นได้แล้วยังทำให้รัฐและส่วนกลางเข้าใกล้กันมากขึ้นโดยเฉพาะการคมนาคมซึ่งหากปกครองด้วยระบบเก่าแล้วจะทำให้การติดต่อสื่อสารเป็นไปอย่างล่าช้าซึ่งมีให้เห็นในการแก้ปัญหาเรื่องชายแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ก่อนที่จะได้มีการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินในพ.ศ. ๒๔๓๕ สถานการณ์ระหว่างประเทศบริเวณชายแดนยิ่งทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นทำให้ไม่อาจรั้งรออีกต่อไปได้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงจัดการรวบรวมหัวเมืองตามชายแดนที่สำคัญและเสี่ยงต่อการรุกรานของต่างประเทศเสียก่อนโดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือพระราชนัดดาที่จะจัดรูปแบบการปกครองหัวเมืองดังกล่าวเสียใหม่ให้อยู่ในรูปของมณฑลการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ โดยแบ่งหัวเมืองลาวออกเป็น ๔ กองใหญ่มีค่าหลวงกำกับกับการปกครองกองละ ๑ คนและมีค่าหลวงใหญ่ต่างประเนศพระกัมภ์บัญชาการอยู่ณเมืองจำปาศักหนองคายและหลวงพระบางทั้งนี้เพื่อขยายอำนาจทางการปกครองกรุงเทพฯมายังหัวเมืองลาวให้มากขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการป้องกันหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อยูบริเวณชายขอบพระราชนอาณาเขตเป็นสำคัญอย่างไรก็ตามการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือไม่สามารถยับยั้งการคุกคามจากฝรั่งเศสได้ในที่สุดไทยก็ต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖

การสูญเสียหัวเมืองลาวทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ยิ่งทำให้รัฐสยามไม่อาจนิ่งนอนใจต่อภาคอีสานได้อีกรัฐไม่อาจจัดการปรับปรุงภาคอีสานเพียงเพื่อให้รอดพ้นจากการคุกคามของฝรั่งเศสได้เหมือนอย่างที่เคยปรับปรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ และ ๒๔๓๔ การนำดินแดนนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์จึงจะเป็นการแก้ไขปัญหาคูกคามของฝรั่งเศสได้อย่างมีประสิทธิภาพดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดให้ยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชทั้งหมดทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้ราษฎรในประเทศราชเหล่านั้นมีความรู้สึกแตกต่างกับราษฎรในสยามตลอดจนเป็นการสร้างความผูกพันและความจงรักภักดีต่อชาติอันเป็นพื้นฐานของการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อป้องกันความคิดเรื่องการแบ่งแยกดินแดนและความแตกแยกในราชอาณาจักรไทยและเพื่อเป็นการสนองนโยบายดังกล่าวนี้จึงได้มีการนำระบบเทศาภิบาลมาใช้ปกครองในส่วนภูมิภาคระบบเทศาภิบาลเป็นการแบ่งเขตปกครองให้มีลักษณะรถล้นกันคือเป็นมณฑลรองลงมาคือเมืองจังหวัดอำเภอตำบลและหมู่บ้านโดยจัดแบ่งหน้าที่ราชการเป็นสัดส่วนตามแผนที่ตั้งไว้และเป็นแบบเดียวกันกับระบบราชการกระทรวงกระทรวงกรมในกรุงเทพฯซึ่งระบบ เทศาภิบาลจะช่วยให้รัฐและราษฎรมีความใกล้ชิดกันมากขึ้นเพื่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ราษฎรและนำมาซึ่งความเจริญในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามในเวทีระยะแรกรัฐยังไม่ได้นำระบบเทศบาลเข้ามาใช้ในภาคอีสานอย่างเต็มรูปแบบเพราะเกรงว่าการเข้าไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจะทำให้เกิดผลกระทบกับราษฎรในพื้นที่ถ้าหากเป็นในเวลาอื่นก็คงไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงเรื่องนี้มากนักแต่ในขณะนั้นสถานการณ์ทางชายแดนยังมีหน้าไว้ว่างใจการสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงส่งผลให้ไทยมีอาณาเขตติดต่อกับฝรั่งเศสซึ่งอาจทำให้ส่งผลกระทบต่อการรักษาอำนาจในภาคอีสานของไทยได้การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนี้นอกจากจะทำให้ราษฎรไม่พอใจแล้วอาจมีผู้ยุยงผสมด้วยทำให้เกิดภาวะการที่ล่อแหลมต่อการเสียดินแดนบริเวณของเมืองลาวตะวันออกได้

ก่อนการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินของรัชกาลที่ ๕ นั้นรัฐไม่ได้ให้ความสนใจใส่ต่อหัวเมืองลาวตะวันออกเท่าที่ควรดังนั้นราษฎรในหัวเมืองแถบนี้จึงต้องประสบกับความยากลำบากมากมายหลายประการจึงควรจะได้มีการแก้ไขอย่างเร่งด่วนเพื่อรองรับการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองหรือระบบเทศบาลที่กำลังจะมาถึงในไม่ช้าปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวตะวันออกที่สะสมมานานอาจพิจารณาได้หลายประการดังนี้

ประการแรกตามที่รัฐสยามมีนโยบายชักจูงผู้คนให้อพยพ เข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณภาคอีสานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ดังที่กล่าวไว้แล้วนั้นได้ปรากฏว่ามีเมืองที่เกิดขึ้นใหม่หลายสิบเมืองจนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พบว่ามีหัวเมืองจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานในแต่ละหัวเมืองก็จะมีปกครองกันเองอย่างอิสระดังนั้นก็จะเป็นปัญหาด้านการปกครองที่สำคัญโดยเฉพาะเรื่องการรับคำสั่งจากส่วนกลางซึ่งมีความคลาดเคลื่อนและเข้าใจต่างกัน จึงทำให้การปกครองหัวเมืองขาดประสิทธิภาพถึงเนื้อในทางทฤษฎีหัวเมืองต่างๆจะต้องขึ้นอยู่กับส่วนกลางอย่างเช่นหัวเมืองประเทศราชจะต้องส่งเครื่องบรรณาการทุก ๓ ปีเพื่อยอมรับอำนาจจากรัฐสยามแต่ในความเป็นจริงแล้วหัวเมืองเหล่านั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากส่วนกลางมากเท่าไรก็ยังมีอิสระและเจ้าเมืองก็มีอำนาจมากขึ้นเห็นได้จากลักษณะการปกครองแบบอาชญา ๔ ซึ่งตำแหน่งทางการปกครองตั้งแต่ระดับคนจนถึงระดับล่างล้วนสืบทอดและเกี่ยวพันกันทางเครือญาติทั้งสิ้น

การปกครองลักษณะนี้เป็นอุปสรรคสำคัญในการที่จะรวมดินแดนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อีกทั้งบรรดาเมืองชายพระราชอาณาเขตที่เคยถูกปกครองโดยอีกอาณาจักร ๑ ก่อนที่จะมาเป็นของรัฐสยามภายหลังนั้นต่างก็มีพลเมืองที่มีเชื้อชาติดั้งเดิมซึ่งแตกต่างกับพลเมืองส่วนกลางของรัฐสยามเป็นผลสืบเนื่องมาจากในอดีตพระมหากษัตริย์ไม่มีนโยบายที่จะเกินชนกลุ่มน้อยเหล่านั้นให้มาเป็นไทย เพราะการมีพลเมืองที่มีต่างชาติต่างภาษารวมอยู่ในพระราชอาณาจักรมากมายแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจอันเกรียงไกรของพระมหากษัตริย์องค์นั้นๆจึงเป็นเรื่องยากที่จะสร้างความผูกพันในฐานะที่เป็นคนชาติเดียวกันประกอบกับรูปแบบการปกครองส่วนกลางที่ไม่ได้มีส่วนช่วยส่งเสริมความเจริญในภูมิภาคนั้นทำให้เกิดความรู้สึกแตกแยกเป็นพวกเขาพวกเรามากขึ้นลักษณะดังกล่าวทำให้อำนาจของรัฐในภาคอีสานมีความเบาบางมาราษฎรจึงไม่ได้รู้สึกมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นคนชาติเดียวกันดังนั้นเจ้าเมืองแถบนี้จึงพยายามหาประโยชน์ให้เมืองของตนเองมากที่สุดโดยไม่คำนึงผลประโยชน์ที่ส่วนกลางจะได้บรรดาหัวเมืองเหล่านี้จะไม่มี ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองบริเวณชายพระราชอาณาเขตซึ่งมักจะพยายามตีตัวออกห่างจากรัฐสยามทุกครั้งที่มีโอกาสและหัวเมืองเหล่านี้จะคงสถานะเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าความรู้สึกแตกแยกไม่เป็นชนชาติเดียวกันดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความเสียหายที่จะสูญเสียดินแดนเหล่านี้ไปดังนั้นการปกครองส่วนภูมิภาคในอดีตจึงเป็น

อุปสรรคสำคัญต่อการปฏิรูปการปกครองที่รัฐบาลสยามต้องรีบแก้ไขอย่างเร่งด่วนประการที่ ๒ ในการปรับปรุงประเทศจำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมากแต่ระบบการเก็บผลประโยชน์สมัยนั้นยังขาดประสิทธิภาพทำให้เงินทองรั่วไหลเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลประโยชน์ที่ได้จากส่วนภูมิภาคมีน้อยเกินไปเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอันเนื่องมาจากนโยบายการตั้งเมืองใหม่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ระบบการจัดการภาษีก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ให้เอกชนเป็นคนกลางผูกขาดการเก็บภาษี เพราะถ้าหากรัฐทำการจัดเก็บเองอาจต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางดังนั้นจึงจัดให้มีคนกลางเข้าไปจัดเก็บภาษีในพื้นที่ห่างไกลโดยรัฐก็ไม่ได้คาดหวังถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยแต่หลังจากที่รัฐเข้ามาตรวจสอบจึงได้ทราบว่าผลประโยชน์ที่เรียกเก็บจากราษฎรนั้นแท้จริงแล้วตกค้างอยู่ที่พวกผูกขาดภาษีอากรบ้างพวกเจ้าเมืองกรมการบ้านจึงทำให้เงินคงเหลือมาถึงส่วนกลางน้อยลงซึ่งเป็นความบกพร่องที่เกิดจากการปกครองที่เรียกว่ากินเมืองด้วยเหตุที่สมัยนั้นยังไม่มีเงินเดือนสำหรับเจ้าหน้าที่ผู้ปกครองดังนั้นเวลาเจ้าหน้าที่เก็บเงินผลประโยชน์ทั้งที่เป็นเงินค่าน้ำค่านาค่าราชการเมื่อเจ้าเมืองหักค่าใช้จ่ายแล้วจึงค่อยส่งส่วนที่เหลือมาให้รัฐเป็นเงินส่วย

อย่างไรก็ตามเมื่อไม่ทราบจำนวนประชากรที่แน่นอนจึงไม่สามารถกำหนดเป็นรายได้ต่อบางที่จะต้องให้แก่ส่วนกลางได้จึงจำเป็นต้องยอมรับผลประโยชน์จำนวนน้อยดีกว่าไม่ได้เลยนอกจากนี้แล้วการปกครองของเมืองประเทศราชนั้นเพียงแต่ให้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ๓ ปีต่อครั้งผลประโยชน์อย่างอื่นที่เจ้าเมืองเก็บได้ในหัวเมืองก็ไม่จำเป็นต้องส่งมายังส่วนกลางซึ่งหัวเมืองชั้นนอกบางเมืองก็มีลักษณะเช่นนี้ดังนั้นผลประโยชน์ที่รัฐควรจะได้จากภูมิภาคจึงมีจำนวนน้อยกว่าที่ควรจะเป็น

ประการที่สามประชาชนในภูมิภาคในสมัยก่อนโดยเฉพาะพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางการปกครองยังมีชีวิตความเป็นอยู่ค่อนข้างลำบากทั้งในเรื่องสวัสดิภาพความปลอดภัยความยากจนและสาธารณสุขมูลฐานล้วนก่อให้เกิดความยากลำบากในการดำรงชีวิตของประชาชนทั้งสิ้นในสมัยก่อนนั้นมีโจรผู้ร้ายทุกชุมเนื่องจากเจ้าเมืองและโครงการเมืองไม่ได้ให้ความสนใจเท่าไรนัก กับชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนสันนิษฐานว่าหากราษฎรคนใดให้สิ่งของกำนันแก่เจ้าเมืองมากก็จะได้ความเอาใจใส่เป็นพิเศษแต่ถ้าราษฎรคนใดไม่ได้รับผลประโยชน์ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองก็จะได้ไม่ได้รับความคุ้มครองแต่อย่างใดซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลยสำหรับราษฎรในภาคอีสานที่จะหาสิ่งของเงินทองจำนวนมากได้จึงแน่ใจได้เลยว่าราษฎรส่วนใหญ่ในภาคอีสานจะต้องถูกปล้นชิงไว้โดยไม่ได้รับการเหลียวแลจากเจ้าเมืองสำหรับเรื่องระบบศาลยุติธรรมก็ยังไม่มียุติธรรมเพียงพอกว่า จะได้รับการแก้ไขผู้เสียหายก็จะท้อใจเลิกกันไปเองและในสมัยนั้นยังไม่มีเงินเดือนสำหรับข้าราชการดังนั้นเจ้าหน้าที่ทางการศาลก็ต้องคิดวิธีหารายได้เองลำพังเฉพาะค่าธรรมเนียมศาลคงไม่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงชีพจึงปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้งว่าเจ้าหน้าที่มักจะได้รับสินบนให้ปล่อยตัวผู้ร้ายไปก็มีเหตุให้โจรผู้ร้ายตามหัวเมืองมีจำนวนเพิ่มขึ้น

เนื่องจากในสมัยก่อนถือว่าการไม่มีโจรผู้ร้ายแสดงให้เห็นถึงความสงบเรียบร้อยเจ้าเมืองไม่ขอกำลังจากส่วนกลางก็แสดงว่าหัวเมืองเหล่านั้นมีความสงบเรียบร้อยดีอาจมีโจรผู้ร้ายบ้างเล็กน้อยที่เข้าเมืองสามารถจัดการปราบปรามเองได้ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีข้าหลวงจากส่วนกลางเข้าไปตรวจตราหัวเมืองในช่วงที่บ้านเมืองว่างเว้นจากสงครามซึ่งรัฐไม่มีทางทราบความเป็นอยู่ของราษฎรได้เลยเจ้าเมืองอาจปิดบังเรื่องโจรผู้ร้ายก็เป็นได้เนื่องจากไม่ต้องการให้รัฐเข้ามามีอิทธิพลในบริเวณที่ตนปกครองอยู่ด้วย

เหตุนี้ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรจึงขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองหาก เจ้าเมืองคนใดเป็นคนดีมีความยุติธรรมราษฎรก็จะได้รับความสาธารณสุขแต่หากเจ้าเมืองคนใดคิดแต่ จะหาประโยชน์ใส่ตนก็จะทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนถ้าหากเป็นเช่นนั้นราษฎรก็ไม่สามารถ พึ่งพาผู้ปกครองได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากส่วนกลางมากอย่างเช่นหัวเมืองลาว ตะวันออกเมืองเหล่านี้จึงต้องถูกปล่อยให้โดดเดี่ยวชะตาชีวิตของราษฎรจึงต้องขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติ ของเจ้าเมืองเป็นหลักนั่นเองนอกจากเรื่องโจรผู้ร้ายแล้วราษฎรในภูมิภาคนี้ยังไม่ได้รับสวัสดิภาพใน ด้านต่างๆอีกมากมายเช่นเรื่องน้ำในอดีตกาลอีสานมักจะประสบปัญหาขาดแคลน น้ำเนื่องจากความผัน แปรของธรรมชาติตลอดเวลาดังนั้นผลผลิตทางการเกษตรจึงไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของคนใน ภูมิภาคนี้สำหรับน้ำที่ขุดได้โดยทั่วไปจะมีรสเค็มปล่อยไม่สะอาดการขาดแคลนน้ำสะอาดก่อให้เกิด ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บตามมาโดยเฉพาะอหิวาตกโรคปรากฏว่าภายในเดือน สิงหาคม พ.ศ ๒๔๔๖ (ร.ศ ๑๒๒) อหิวาตกโรคได้คร่าชีวิตราษฎรเมืองนครพนมเป็นจำนวนมากถึงวันละ ๕-๑๐ คนเนื่องจากไม่มี ยารักษา

ประการที่ ๔ ระยะทางที่ห่างไกลเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้รัฐและภาคอีสานห่างเหินการการ ติดต่อกันและกันระหว่างภาคอีสานและส่วนกลางในอดีตนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบากการ ติดต่อสื่อสารระหว่างหัวเมืองกับส่วนกลางนั้นใช้คนเดินศาลซึ่งเดินทางด้วยม้าหรือเรือแล้วแต่สภาพ ภูมิประเทศหากใช้พาหนะอื่นการเดินทางก็อาจจะช้ากว่านี้เป็นเท่าตัวอย่างเช่นจากกรุงเทพฯถึงภาค อีสานมีระยะทาง ๕๗๕ กิโลเมตรระยะทางไกลขนาดนี้อาจต้องใช้เวลาเดินทางมากกว่า ๑ เดือนอีก ทั้งการเดินทางไปภาคอีสานในอดีตต้องผ่านดงพญาเย็นซึ่งเป็นป่าที่ขนาดใหญ่ยิ่งหากต้องเดินทางใน ฤดูฝนด้วยแล้วจะต้องพบกับความยากลำบากมากทั้งถนนหนทางที่เป็นเป็นบ่อประกอบกับมี โคนเลน อีกทั้งยังต้องเผชิญกับไข้มาลาเรียในป่าด้วยดังจะเห็นได้จากเมื่อคราวยกทัพไปปราบฮ่อและกรณี พิพาทกับฝรั่งเศสใน พ.ศ ๒๔๓๖ ทหารที่ถูกส่งไปรักษาการบริเวณชายแดนต้องตายลงเป็นจำนวน มากด้วยไข้ป่าจากรายงานการเดินทางของพระยาสุนทรนวลรักข้าหลวงประจำบริเวณพระธาตุพนมได้ รายงานการเดินทางจากกรุงเทพฯถึงเมืองนครพนมเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ ๒๔๔๖ ว่า เดินทาง จากกรุงเทพฯเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ ๑๒๒ ถึงเมืองนครพนมวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ ๑๒๒ เป็น วันที่เดินทางไป ๔๐ วันพัก ๔๖ วันรวมวันตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ ถึงนครพนม ๘๖ วันการเดินทาง ข้ำเพราะเป็นและคุดนชุกตามทางเป็นน้ำเป็นโคลนบางแห่งก็ท่วมถึงแค่ต้องถามเกรียนชนคอยกันไป

ความยากลำบากในการเดินทางทำให้ไม่มีค่าหลวมเข้าไปตรวจตาตลอดจนควบคุมการ ปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในเวลาบ้านเมืองสงบสุขได้ซึ่งบรรดาขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จาก ส่วนกลางก็ไม่นิยมที่จะเดินทางเข้ามายังภูมิภาคนี้เพราะอุปสรรคในเรื่องความลำบากจากการเดินทาง นั้นเองเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วย่อมส่งผลเสียต่อการจัดการปกครองในภูมิภาคนี้เป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะ ช่วงเวลาที่รัฐสยามกำลังเผชิญหน้ากับการคุกคามของฝรั่งเศสจากภาคพมณาคมนและการติดต่อสื่อสาร ที่ขาดประสิทธิภาพนี้ก่อให้เกิดความล่าช้าในการแก้ปัญหาชายแดนระหว่างไทยและฝรั่งเศสอย่างเช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ฝรั่งเศสส่งลำเข้ามาระเบิดแก๊งลิผีและการยุยงราษฎรให้เข้าไปทำงานกับฝรั่งเศส นั้นเจ้าเมืองและกรมการเมืองไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้แม้ว่ารัฐจะทราบถึงสถานการณ์และส่ง เจ้าหน้าที่จากส่วนกลางเข้ามาคอยระมัดระวังสถานการณ์ในบริเวณนี้แล้วก็ตามเจ้าหน้าที่ที่ส่งไปก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ต้องส่งม้าเร็วกลับมายังกรุงเทพฯเพื่อให้ส่วนกลางเป็นผู้ตัดสินใจการ

กระทำการใดๆ เพื่อแก้ไขปัญหากว่าจะไปถึงชายแดนโคราชราคาไม่ทันการแล้วกรมหลวงเทวะวงศัวโร
ปกครองได้ทรงดำหนิการปฏิบัติหน้าที่ของข้าหลวงที่ส่งไปบริเวณชายแดนที่มีปัญหาเมื่อ พ.ศ ๒๔๓๓ ว่า

ข้าหลวงทำอะไรไม่เป็นจนฝรั่งเศสเข้ามาระเบิดศิลาตัดต้นไม้ก็ไม่ห้ามปามถ้าไม่มีตาออกไปก็
ทำอะไรไม่ถูกพญาศรีสิงห์เทพกรมมหาราชไทยเองก็ยังไม่รู้ว่าควรทำอย่างไรต้องถามกรมท่าบ่อยๆ

โดยทั่วไปแล้วการปกครองส่วนภูมิภาคในอดีตนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญในการรวมอำนาจเข้าสู่
ศูนย์กลางจะเห็นได้ว่าปัญหาต่างๆ ล้วนมีสาเหตุมาจากการปกครองในรูปแบบเก่าแทบทั้งสิ้นโดยมี
ระยะทางเป็นเกราะป้องกันอำนาจรัฐไม่ให้ขยายเข้าไปยังหัวเมืองได้ตั้งนั้นหัวเมืองยิ่งห่างไกลอำนาจ
ของรัฐก็ยิ่งเมืองต่างๆ จึงมีอิสระในการปกครองกันเองและเจ้าเมืองก็มีอำนาจมากเกินไปถึงแม่เจ้า
เมืองจะมีอำนาจเต็มที่ในการปกครองเมืองของตนแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเจ้าเมืองเหล่านั้นจะใช้
อำนาจที่มีอยู่มาพัฒนาเมืองของตนให้มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นซ้ำยังใช้อำนาจหน้าที่ของตนแสวงหา
ความร่ำรวยด้วยการเรียกเก็บผลประโยชน์ก็เพื่อสร้างฐานอำนาจให้แข็งแกร่งมากขึ้นไปอีกเจ้าเมือง
ไม่ได้นำเศษเสี้ยวของผลประโยชน์เหล่านั้นมาสร้างความผาสุกให้กับราษฎรในทางตรงกันข้ามราษฎร
ก็ต้องนำสิ่งของครึ่งหนึ่งที่หาได้เยอะมากกว่านั้นมาให้แก่เจ้าเมืองโดยหวังเพียงความปลอดภัยในชีวิต
และทรัพย์สินของตนเท่านั้นด้วยลักษณะการปกครองแบบเก่าได้เอื้ออำนวยให้เจ้าเมืองสามารถสร้าง
ฐานะอำนาจให้แก่ตนเองอย่างเต็มที่ซึ่งเป็นผลเสียต่อรัฐหากว่าเจ้าเมืองนั้นไม่มีความจงรักภักดีต่อ
พระมหากษัตริย์ไทยและอาจนำมาซึ่งความยุ่งยากในภายหลังอย่างเช่นเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาเชื้อของผู้คน
ให้อพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงนั้นเจ้าเมืองกรมการตลอดราษฎรก็พากันอพยพข้ามไปโดยไม่มีขอ
ที่จะดูท่าทีของส่วนกลางเลยแม้แต่น้อยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภูมิภาคและเป็น
ปัญหาสำคัญที่ไม่สามารถรั้งรอได้อีกต่อไปจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้รัฐต้องเข้าไปปรับปรุงระบบการ
ปกครองในส่วนภูมิภาคโดยมีวิกฤตการณ์ ร.ศ ๑๑๒ เป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญ

การปรับปรุงระเบียบการปกครองภาคอีสานในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิ
ที่ประสงค์และพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงใหญ่

ภายหลังวิกฤต รศ ๑๑๒ สยามตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นในฐานะที่เป็น
ส่วนหนึ่งของรัฐสยามด้วยเหตุนี้จึงได้นำระบบเทศาภิบาลเข้าไปใช้แทนที่ระบบการปกครองแบบเดิม
ให้ทั่วทุกพื้นที่เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างส่วนกลางและท้องถิ่นซึ่งจะนำไปใช้เป็น
เกราะป้องกันการ คุกคามจากต่างชาติและสร้างความมั่นคงที่ยั่งยืนให้แก่ประเทศต่อไปในช่วง
วิกฤตการณ์ ร.ศ ๑๑๒ ภาคอีสานเป็นดินแดนที่เสี่ยงต่อการคุกคามจากฝรั่งเศสเป็นอย่างมากดังนั้น
หลังจากด่านชายแดนหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงใต้ค่อยๆ คลี่คลายลงรัฐจึงเข้าไปปรับปรุงภาคอีสานโดยเน้น
เรื่องการนำภาคอีสานเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามโดยเร็วที่สุดวิธีที่นำมาใช้นอกเหนือจากระบบ
เทศาภิบาลแล้วคือการดูแลเอาใจใส่ราษฎรให้ได้รับความสงบสุขในการดำรงชีวิตมากที่สุดซึ่งก็เป็น
นโยบายของกระทรวงมหาดไทยที่ให้อำนาจข้าหลวงเทศาภิบาลในการใช้ดุลพินิจจัดการปกครองใน
พื้นที่ซึ่งตนรับผิดชอบอยู่นอกเหนือไปจากการนำระบบเทศาภิบาลเข้าไปใช้แล้วทั้งนี้เพื่อให้การ
ปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้บรรลุวัตถุประสงค์แห่งการรวมชาติเป็นหนึ่งเดียว

คำสั่งตามพระองค์ที่ถูกลงไปภาคอีสานเมื่อ พ.ศ ๒๔๓๔ ได้แก่พระเจ้าหนองญาติเธอกรม
หลวงพิชิตปรีชากรดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวการเสด็จประทับที่เมืองอุบลราชธานี

พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์มณฑลลาวพวนที่เมืองอุดรธานีและ พ.ศ ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เสด็จไปเป็นข้าหลวงต่างพระองค์มณฑลลาวท้าวประทับที่เมืองอุบลแทนกรมหลวงพิชิตปรีชากรซึ่งเสด็จนิวัติกับกรุงเทพฯ หลังจากเหตุการณ์กรณีพิพาทไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ ๑๑๒ ข้าหลวงตามพระองค์ที่ถูกส่งเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในภาคอีสานก่อน พ.ศ ๒๔๓๖ มีหน้าที่ในการรักษาพระราชอาณาเขตเป็นหลักจึงไม่ได้เอาใจใส่ในเรื่องการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองในภูมิภาคนี้เท่าที่ควรด้วยเหตุนี้เองข้าหลวงต่างพระองค์ที่ถูกส่งไปภายหลังจากวิกฤต ร.ศ ๑๑๒ จึงมีหน้าที่หลักในการจัดการปกครองภายในหัวเมืองลาวเพื่อให้ราษฎรได้รับความร่มเย็น เป็นสุขกันถ้วนหน้าเพื่อสนองต่อนโยบายการร่วมชาติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้าหลวงต่างพระองค์ทรงมีอำนาจในการชำระคดีต่างๆ เช่นเดียวกับที่ศาลพื้นเมืองได้เคยปฏิบัติและมีอำนาจในการลงพระอาญาแก่ข้าราชการที่กระทำความผิดร้ายแรงอย่างเช่นรับสินบนฉ้อราษฎร์บังหลวงสมคบโจรผู้ร้ายข่มเหงราษฎรและเมื่อมีเหตุการณ์ที่นอกเหนือความสามารถของเจ้าเมืองถ้าหลวงต่างพระองค์จะทรงเป็นผู้ตัดสินพระทัยแก้ไขสถานการณ์นั้นๆ ตั้งแต่คิดอ่านวางแผนจนถึงการปฏิบัติเพื่อให้การแก้ไขสำเร็จลุล่วงเป็นที่น่าพอใจแต่ในกรณีที่เหตุการณ์ที่นอกเหนือกำลังของข้าหลวงต่างพระองค์ก็ให้รับแจ้งเรื่องมาอย่างเสนาบดีที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องเพื่อนำความกราบทุกต่อไป

พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์และพระเจ้าน้อยยากรมหมื่นปราจจากศิลปาคมได้ทรงปรับปรุงการบริหารภาคอีสานโดยยึดถือนโยบายจากกระทรวงมหาดไทยมาเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาพื้นฐานที่สะสมมานานในหัวเมืองเหล่านี้ซึ่งทั้งสองพระองค์ได้ทรงจัดการปรับปรุงหัวเมืองลาวหลายด้านดังนี้

๒.๕.๓ ด้านการปกครอง

แม้ใน พ.ศ ๒๔๓๗ จะเริ่มจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาลแล้วแต่เขาเจ้าน้อยยาเธอทั้งสองพระองค์ยังคงใช้ระบบเก่าจนกระทั่ง พ.ศ ๒๔๔๐ เป็นปีที่มีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ ๑๑๖ ให้บังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรซึ่งเป็นระเบียบการจัดการปกครองท้องที่ออกเป็นระดับต่างๆ คือ ราษฎรประมาณ ๑๐ ครัวเรือนรวมกันเป็นหมู่บ้านหลายหมู่บ้านรวมเป็นตำบลหลายตำบลรวมเป็นอำเภอสำหรับการปกครองระดับหมู่บ้านให้ราษฎรในหมู่บ้านเลือกคนในหมู่บ้านขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน ๑ คนอย่างไรก็ตามการให้ราษฎรมีสิทธิ์เลือกผู้นำนี้ใช้เฉพาะผู้ใหญ่บ้านและกำนันเท่านั้น

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวง ทางพระองค์ในมณฑลอีสานทรงยกเลิกระบบกินเมืองและตำแหน่งอาญา ๔ และโปรดให้เลือกตำแหน่งทางการปกครองใหม่ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ ๑๑๖ คือผู้ว่าราชการเมืองปลัดเมืองยกกับบัตรเมืองและผู้ช่วยราชการเมืองสำหรับหัวเมืองประเทศราชก็ได้มีการพระราชทานศักดินาให้เหมือนกับพระบรมวงศ์วงศ์และขุนนางของไทยซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการไว้นับถือเชื่อใจและการให้เกียรติกันเพื่อให้ข้าราชการในหัวเมืองของประเทศเหล่านี้มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งในการปกครอง

เช่นเดียวกันข้าราชการจากส่วนกลางต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้เรียกชื่อหัวเมืองชั้นนอกที่รวมกันเป็นมณฑลแล้วตามพื้นที่ ดั้งนั้นของเมืองลาวกาเวียงเปลี่ยนชื่อมาเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือและใน พ.ศ. ๒๔๔๓ จึงได้ เปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอีสาน

หลวงสรพลสิทธิ์ที่ประสงค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญเรื่องเชื้อชาติเป็นอย่างดีเพื่อให้ชาว อีสานเกิดสำนึกถึงความเป็นคนชาติเดียวกันกับกรุงเทพฯ ดั้งนั้น พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงทรงโปรดให้มีศาลตา ออกไปว่า

แต่นั้นสืบไปให้เจ้าค่าที่แต่ละแผนกทุกหัวเมืองใหญ่่น้อยในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อจะ มีการสำรวจสำมะโนครัวหรือหากว่ามีราษฎรมาติดต่อที่จะต้องใช้แบบพิมพ์ของทางราชการให้ปฏิบัติ ใหม่โดยลงในช่องสัญชาตินั้นว่าชาติไทยในบังคับสยามทั้งหมดห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า ชาติลาว ชาติเขมร ส่วนภูไทตั้งที่ได้ปฏิบัติแต่ก่อนเป็นอันขาด

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวอีสานจึงได้กลายเป็นคนไทยซึ่งแม้ว่าในตอนแรกอาจไม่สามารถ ปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนจากส่วนกลางที่ยังเห็นว่าคนอีสานคือคนชาติลาวหรืออาจจะยังไม่เกิด ความสำนึกถึงความเป็นคนไทยในภาคอีสานได้แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการสร้างความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันของคนในชาติซึ่งในทางกฎหมายชาวอีสานได้กลายเป็นคนไทยอย่างสมบูรณ์แล้ว

นอกจากนี้แล้วกรมหลวงสรพลสิทธิ์ที่ประสงค์ทรงมีแนวความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ของราษฎรเนื่องจากทรงเห็นว่าความเชื่อที่แพร่หลายในภูมิภาคนี้ไม่ก่อเกิดความเจริญขึ้นแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามราษฎรให้ความสำคัญกับความเชื่อเหล่านั้นจนงมงายและก่อให้เกิดความแตกต่าง ทางด้านเชื้อชาติอีกด้วยอย่างเช่นการนิยมสักตามร่างกายของชาวอีสานจึงทรงประกาศว่า

การสักเช่นนี้เห็นว่าไม่เป็นการมีคุณประโยชน์แต่อย่างใดเลยสำหรับแต่จะทำให้ตนได้รับความ เจ็บปวดเมื่อเวลาสระและทำให้ร่างกายเพื่อนด่าติดตัวไปจนตายเท่านั้นเพราะฉะนั้นควรที่ประชาชนผู้ มีความคิดอันดีทั้งหลาย จะตัดเตือนว่ากล่าวสั่งสอนบุตรหลานพี่น้องเพื่อนฝูงของตนอย่าให้พากันนิยม ในการสาขหรือสักตามร่างกายอันเป็นเครื่องหาประโยชน์ไม่ได้นั้นเลย

เนื่องจากการจากร่างกายเป็นความเชื่อดั้งเดิมของราษฎรในภูมิภาคนี้ตั้งนั้นการออกประกาศ ห้ามสักจึงไม่ได้รับความสนใจจากราษฎรเท่าที่ควรอย่างไรก็ตามการสักในภูมิภาคนี้ได้ค่อยๆ เลือน หายไปซึ่งสันนิษฐานว่าน่าอาจเป็นผลสืบเนื่องจากที่รัฐได้จัดการศึกษาแบบใหม่ในภูมิภาคนี้ภายหลัง จากเกิดเหตุการณ์ผู้มีบุญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕

สำหรับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งพระเจ้าน้องยา เธอก็เหมือนประจักษ์ศิลปาคมได้ปรับปรุงระเบียบการปกครองในมณฑลเราควรโดยเริ่มต้นใช้ระบบ เทศาภิบาลในมณฑลเราควรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ในช่วงระยะเวลา ๖ ปี ก่อนที่จะนำระบบเทศาภิบาลมา ใช้ในกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมได้ทรงปรับปรุงการปกครองโดยมอบไม้หน้าที่ให้แก่เจ้าเมืองจนถึง หัวหน้าหมู่บ้านให้มีอำนาจหน้าที่ชัดเจนไม่ซ้ำซ้อนกันดั่งนั้นเมื่อรัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองท้องที่ รศ. ๑๑๖ แล้วจึงไม่ต้องไปรื้อระบบเก่าที่วางไว้เพียงแต่เปลี่ยนชื่อตำแหน่งเดิม ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติเท่านั้นต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าเปลี่ยนชื่อมาเป็นมณฑลอุดรในการปรับปรุงการปกครองในมณฑลอุดรนั้น เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปเช่นการปกครองแบบอัยยาสัยไม่ได้ยกเลิกไปในทันทีเหมือนอย่างมณฑล

อีสานแต่จะค่อยๆ เลิกไปที่ละตำแหน่งและยกเลิกทั้งหมดใน พ.ศ. ๒๔๕๐ จากนั้นจึงตั้งตำแหน่งใหม่เป็นผู้ว่าราชการเมืองปลัดยกกระบัตรเมืองและผู้ช่วยราชการเมืองอย่างไรก็ตามถึงแม้จะได้มีการยกเลิกตำแหน่งต่างๆ ในอัยยาศ ๔ ทั้งหมดแล้วแต่ก็ไม่สามารถตั้งตำแหน่งในการปกครองเทศบาลขึ้นมาแทนได้ครบเนื่องจากขาดแคลนเงินและผู้ที่มีความรู้ความสามารถนั่นเอง

๒.๕.๔ การจัดการเรื่องระบบเก็บเงินผลประโยชน์

ในการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพส่งให้มีความสำคัญในเรื่องรายได้เรียกเก็บจากหัวเมืองเรื่องจากการปฏิรูปการปกครองเมืองจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากทั้งเงินเดือนของราชการค่าปลูกสร้างสถานที่ราชการรวมไปถึงที่พักของข้าราชการที่มาจากส่วนกลางอีกด้วยซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าเรื่องนี้ไม่สามารถพึ่งพากระทรวงภาคทางใต้ได้อย่างที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าเงินผลประโยชน์ที่เรียกเก็บได้จากภูมิภาคมีจำนวนน้อยมากเนื่องจากเงินดังกล่าวได้ติดค้างที่เจ้าภาษีนายอากรบ้าง ติดค้างที่เจ้าขุนมูลนายบ้าง ส่วนที่ราษฎรติดค้างก็มีอยู่บ้าง แต่ไม่มากดังนั้นจึงต้องรีบแก้ไขเรื่องนี้อย่างเร่งด่วนเพื่อนำผลประโยชน์ที่ได้มาพัฒนาท้องถิ่น

เมื่อกระทรวงมหาดไทยมีนโยบายในการเก็บเงินผลประโยชน์ให้มากขึ้นเพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขระบบบริการในของเมืองกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมจึงได้ทรงจัดเก็บภาษีอากรบางอย่างและลดการเจ็บป่วยให้น้อยลงเนื่องจากทรงเห็นว่าการเก็บภาษีอากรจะได้เงินมากกว่าการเจ็บป่วยจึงทรงเรียกเก็บภาษีสุราเป็นอย่างไรก็ตามหลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ แล้วไทยได้ทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสซึ่งในสัญญาข้อ ๑ ระบุว่าห้ามรัฐบาลสยามเก็บภาษีขาเข้าออกในเขต ๒๕ กิโลเมตรจากแม่น้ำโขงดังนั้นจึงไม่สามารถเก็บภาษีในบริเวณนี้ตลอดจนบริเวณใกล้เคียงได้เพราะถ้าหากเรียกเก็บภาษีในบริเวณอื่นแต่ยกเว้นเพียงบริเวณ ๒๕ กิโลเมตรเพียงแห่งเดียวก็จะก่อให้เกิด ความไม่ยุติธรรมขึ้นได้และทำให้ราษฎรไม่พอใจจนอาจทำให้เกิดการอพยพข้ามไปอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเพราะฝรั่งเศสเรียกเก็บส่วยเพียงอย่างเดียวดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมากรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมจึงทรงยกเลิกการเก็บภาษีอากรและให้ราษฎรทุกคนเสียส่วยให้แก่ราชการคนละ ๑ บาททั้งนี้เพื่อเป็นป้องกันไม่ให้ราษฎรอพยพข้ามไปอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

อย่างไรก็ตามแม้จะมีการเรียกเก็บส่วยจากราษฎรเป็นตัวเงินเพียงอย่างเดียวแต่จำนวนเงินที่ได้รับก็ยังน้อยมากไม่เพียงพอที่จะนำมาพัฒนามณฑลอุดรได้เนื่องจากราษฎรมักจะหลบเลี่ยงการเสียเงินส่วยด้วยการอพยพข้ามไปอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมจึงทรงแก้ปัญหาด้วยการงดการเจ็บป่วยชั่วคราวพร้อมทั้งแจกเสื้อผ้าและสิ่งของเพื่อจูงใจให้ราษฎรกลับมาอยู่ภาคอีสานดั้งเดิมต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. ๑๒๐ โดยให้เก็บเงินค่าราชการคนละ ๔ บาทต่อปีหลังจากที่ออกประกาศแล้วปรากฏว่ามีรัฐมีรายได้จากการเก็บข้าราชการเพิ่มขึ้นเนื่องจากการเสียเงินแทนการเข้าเกณฑ์แรงงานทำให้ราษฎรมีอิสระในการหาเลี้ยงชีพมากขึ้นจึงทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

สำหรับการเก็บส่วยในมณฑลอีสานนั้นเมื่อครั้งที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงดำรงตำแหน่งหลวงตามพระองค์ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้ทรงวางแผนเรื่องนี้ไว้อย่างดีแล้วโดยในขั้นแรกจัดให้มีการแบ่งเขตแขวงและสำรวจจำนวนราษฎรที่อยู่ในพื้นที่เพื่อจะได้ทราบจำนวนคนที่

แน่นอนและเป็นการป้องกันการยกยอกของผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องเมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ส่งมารับตำแหน่งแทนก็เห็นว่าระบบการเจ็บป่วยที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงทำไว้ดีอยู่แล้วจึงไม่ได้ปรับปรุงแก้ไขในเรื่องนี้และเมื่อครั้งที่กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเข้ารับตำแหน่งแรกๆ นั้นได้ส่งเสกสมรสกับหลานสาวกรมการเมืองอุบลจึงทำให้ได้รับความสะดวกในการปรับปรุงระบบราชการหลายอย่างเช่นได้รับการถวายที่ดินเพื่อสร้างเป็นสถานที่ปฏิบัติราชการตลอดจนที่พักให้แก่ข้าราชการ อาจกล่าวได้ว่าที่ดินสำหรับปลูกสิ่งก่อสร้างของราชการล้วนเป็นของกรมการเมืองอุบลทั้งสิ้น

นอกจากนี้แล้วกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงมีนโยบายชักชวนราษฎรจากฝั่งซ้ายที่ไม่พอใจฝรั่งเศสให้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในมณฑลอีสานด้วยการยกเว้นเงินค่าราชการเป็นจำนวน ๑ ปีทั้งนี้เพื่อให้มีเงินและแรงงานมาช่วยราชการเพิ่มขึ้นสำหรับราษฎรเดิมที่อยู่ในมณฑลอีสานเสียส่วยคนละ ๓.๕ บาทต่อปี ต่อมาจึงให้เสียคนละ ๔ บาท ตามพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ ๑๒๐ (พ.ศ ๒๔๔๔) และส่งให้ถือว่าการเสียเงินค่าราชการเป็นหน้าที่ซึ่งราษฎรทุกคนต้องปฏิบัติตามโดยออกเป็นประกาศเรียกว่าประกาศตักเตือนเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเงินชำระราชการมีดังนี้

๑ ให้เตรียมหาเงิน ๔ บาทสำหรับเสียส่วยทุกปีตามกฎหมาย

๒ ให้เจ้าหน้าที่ปกครองเขตส่วยช่วยราชการตั้งแต่เดือนเมษายนจนถึงเดือนมกราคมหากผลกำหนดนี้ให้เสียอีก ๔ บาทของทุกเดือนคือถ้าเสียค่าราชการในเดือนกุมภาพันธ์มาให้เสียเพิ่มอีกเท่าตัวคือ ๘ บาทถ้าเสียเดือนมีนาคมให้เสีย ๑๒ บาท

๓ แต่ถ้าหากพ้นเดือนมีนาคมไปแล้วผู้ที่ไม่ได้เสียเงินชำระราชการถือว่าหลีกเลี่ยงจะต้องถูกปรับคนละ ๓๐ บาท แต่ถ้าไม่มีเงิน ๓๐ บาท จะต้องทำงานโยธาเป็นเวลา ๑ เดือน

๔ ท่างราษฎรคนใดต้องการรางวัลนำจับผู้ที่ไม่เสียเงินชำระราชการก็ขอให้แจ้งแก่ทางราชการที่ตนเองสำคัญอยู่ว่ามีผู้ใดไม่ยอมเสียเงินชำระราชการในปีนั้นๆ หากเมื่อเจ้าหน้าที่สอบสวนแล้วว่าเป็นความจริงจะให้รางวัลแก่ผู้แจ้งเป็นเงิน ๒๐ บาท

๕ สำหรับผู้ที่มีกิจธุระจะต้องเดินทางไปอื่นจะต้องไม่ลืมพกใบเสร็จชำระราชการไปด้วยเพราะใช้เป็นหนังสือเดินทางได้เนื่องจากประกาศตักเตือนที่กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ได้ทรงมีรับสั่งให้ราษฎรในมณฑลอีสานทุกคนต้องปฏิบัติตามดังนั้นจึงมีการเข้มงวดกวัดขันอย่างมากเป็นผลให้ราษฎรมีรายได้จากชำระราชการเป็นที่น่าพอใจ

๒.๕.๕ การจัดการเรื่องสวัสดิภาพของราษฎร

นอกจากการปรับปรุงระเบียบบริหารราชการในส่วนภูมิภาคให้เป็นไปตามระบบเทศาภิบาลแล้วสิ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงให้ความสำคัญมากอีกเรื่องหนึ่งคือการบำรุงความชุ่มเย็นให้แก่ราษฎรเป็นหลักตั้งนั้นในการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล นอกจากจะทำหน้าที่ตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางแล้วยังต้องคำนึงถึงการแก้ไขปัญหาคความทุกข์ยากของราษฎรเป็นสำคัญเมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ในมณฑลอีสานนั้นจึงทรงให้ความสำคัญกับการปราบปรามโจรผู้ร้ายและการพนันเพราะเป็นเหตุสำคัญทำให้ราษฎรไม่ปลอดภัยและยากจนเพื่อให้การปราบปรามโจรผู้ร้ายเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจึงเพิ่มตำแหน่งตาแสงสำหรับตรวจจับโจรผู้ร้ายอีกหมู่บ้านละ ๓ คนพร้อมตั้งกองฝักขึ้นประกอบด้วยแม่กลองและพลทหารจำนวนหนึ่งซึ่งแต่งกายแบบพลเรือนเพื่อให้เป็นกำลังสนับสนุนแก่ฝ่ายเจ้าหน้าที่

ปกครองท้องถิ่นเพื่อที่จะขจัดปัญหาเหล่านี้ให้หมดไปกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงกำหนดหลักเกณฑ์การให้รางวัลแก่คนที่แฉแบายแสบของโจรผู้ร้ายและการพนันไว้ดังนี้

๑ เมื่อจับกลุ่มผู้เล่นพนันได้แล้วหากผู้ใดมี อายุ ๒๐ ปี บริบูรณ์ขึ้นไปก็ ให้ปรับเจ้าเมืองปรับ ๑๖๐ บาท ผู้เล่นปรับ ๖๐-๑๐๐ บาท สำหรับรางวัลนำจับให้คนละ ๓๐ บาทซึ่ง หักจากเงินค่าปรับ นั้นส่วนที่เหลือให้ส่งแก่ราชการหากผู้ใดไม่มีเงินเสียค่าปรับถ้าเป็นเจ้าเมืองให้จำคุก ๖ เดือนผู้เล่น จำคุก ๓ เดือน ส่วนรางวัลนำจับทางราชการจะเป็นผู้ออกให้

๒ ในกรณีของโจรผู้ร้ายหากเป็นโจรขโมยสิ่งของเมื่อทำแล้วรู้สำนึกผิดแล้วไม่ยอมรับโทษก็ ให้มากราบทูลต่อกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์โดยตรงจะได้ผ่อนหนักเป็นเบาอารอให้เจ้าหน้าที่ทำ การจับกุมเสียก่อน

๓ หากราษฎรคนใดทำร้ายหรือยิงโจรที่เข้าไปโจรกรรมลักทรัพย์ในบ้านเรือนหรือเรียกสวน ไร่นาของตนได้เมื่อสอบสวนเห็นว่าเป็นความจริงก็จะให้รางวัลสำหรับนักแม่นปืนคนละ ๔ บาท หาก ผู้ร้ายที่ปล้นสะดมเผาบ้านเรือนหรือร้ายแรงกว่านั้นจะส่งให้รางวัลสำหรับผู้ที่สามารถทำร้ายโจร เหล่านี้คนละ ๒๐-๑๐๐ บาท

ดังจะเห็นได้ว่ากรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ให้ความสำคัญกับความปลอดภัยของราษฎร มากอย่างไรก็ตามถึงแม้ถึงแม้จะมีคู่มือการเล่นพนันอยู่มากแต่ก็ไม่สามารถเรียกเก็บเงินค่าปรับได้ เนื่องจากผู้เล่นเหล่านี้ไม่มีเงินมาจ่ายค่าปรับราษฎรส่วนใหญ่จึงต้องเป็นทหารด้วยจ่ายอมสำหรับ เรื่องโจรผู้ร้ายนั้นพระองค์ทรงมีนโยบายปราบปรามอย่างรุนแรงเพื่อให้คนเข็ดหลาบไม่กล้าเป็นโจรอีก อีกทั้งทรงมีความเจ็บจนในเรื่องให้ราษฎรเป็นหูเป็นตาแทนราชการเพราะลำพังกำลังเจ้าหน้าที่มี จำนวนน้อยไม่พอที่จะตรวจการดูแลให้ทั่วถึงหรือเข้าไปช่วยราษฎรได้ทันทั่วทั้งที่ตั้งนั้นจึงส่งให้ราษฎร รู้จักป้องกันตัวเองโดยการตั้งรางวัลนำจับสำหรับผู้ที่สามารถทำร้ายโจรเหล่านี้เป็นเงินจำนวนมาก สันนิษฐานว่าในช่วงเวลาที่กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงตามพระองค์ ประจํามณฑลอีสานจำนวนของโจรผู้ร้ายน่าจะลดลงมากกว่าเดิมอีกทั้งราษฎรมณฑลอีสานในขณะนั้น คงมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมากขึ้น

นอกจากนี้ความยากจนก็เป็นปัญหาสำคัญในการพัฒนาภาคอีสานดังนั้นกรมหลวงสรรพสิทธิ ที่ประสงค์จึงทรงปรารถนาให้ราษฎรมีศรพาหนะไว้ในครอบครองและเพื่อไม่ให้เกิดการปัญหาและ ขโมยดังเช่นแต่ก่อนจึงทรงจัดระบบการซื้อขายสัตว์พาหนะเสียใหม่โดยผู้ที่จะครอบครองสัตว์ดังกล่าว จะต้องมิใช่รูปพื้นเป็นหลักฐานยืนยันการซื้อขายสัตว์จะต้องไปตกลงที่อำเภอหรือนายเส่นนายแขวง หรือที่ศาลาว่าการเมืองจึงจะถือว่าผู้นั้นเป็นเจ้าของสัตว์อย่างสมบูรณ์เมื่อตกลงซื้อขายแล้วก็ต้องให้ เจ้าหน้าที่ทำพิมพ์รูปพื้นสัตว์ด้วยซึ่งจะช่วยให้รู้ว่าสัตว์ตัวใดสูญหายหรือถูกขโมยไปซึ่งเป็นการสะดวก ในการสืบหาและจับกลุ่มผู้รับขโมยดังที่ส่งออกประกาศว่า

ถ้าผู้ใดจับสัตว์พาหนะที่ผู้ไล่ไปขายไม่ได้ไล่ต่างเทียมเกวียนซึ่งไม่มีพิมพ์รูปพรรณนั้นก็ดีหรือ อ้างว่าไล่จากผู้ร้ายจับมาได้แต่สัตว์ก็จะได้รางวัลเป็นค่าจับตัวละ ๒ บาท ตัวละ ๑ บาท ตามควรถ้า เป็นสัตว์จับพบได้รางวัลค่าจับมาตัวละ ๑ บาท โคกระบือตัวละ ๒ สลึงสัตว์ที่มีผู้จับมาส่งสารนั้นต้อง ให้โฆษณาหาเจ้าของถ้าคั่นกำหนด ๑๕ วัน ไปแล้ว ไม่มีเจ้าของมาติดตามให้เอาขายทอดตลาดสัตว์ที่ ขายทอดตลาดไปนั้นถ้าผู้ใคร่ซื้อไปให้จดตำหนิลูกประพันธ์ชื่อตัวชื่อภรรยาบิดามารดาและตำบลที่ เกิดที่อยู่ของผู้รับซื้อไว้ให้มั่นคง

เนื่องด้วยสถานการณ์ชายแดนยังไม่สามารถนิ่งนอนใจได้ตั้งนั้นกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ จึงทรงจัดการปัญหาบริเวณชายแดนที่ติดต่อกลับดินแดนอารักขาของฝรั่งเศสด้วยการไม่ให้มีข้าหลวง ไปประจำตามหัวเมืองที่มีปัญหาหากมีเรื่องราวเกิดขึ้นก็ให้ฝรั่งเศสเจรจา กับผู้ปกครองในพื้นที่ นั้นๆเองและถ้าหากไม่สามารถตกลงกันได้หรือการเจรจาไม่เป็นที่พอใจของฝรั่งเศสและร้องเรียนมายัง กงหลวงจะประสิทธิประสงค์โดยตรงพระองค์ก็จะทรงแก้ไข้ปัญหาไปตามสถานการณ์อาจดูเหมือนว่า วิธีจัดการปัญหาเรื่องชายแดนของพระองค์นั้นเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่ตรงจุดนักแต่สถานการณ์ตาม ชายแดนในขณะนั้นก็เรียบร้อยดีไม่มีปัญหาร้ายแรงเกิดขึ้นการไม่ให้มีข้าหลวงไปกำกับอยู่บริเวณชาย พระราชอาณาจักรเขตอาจเป็นเพราะเนื่องจากปัญหาการขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถอีกทั้งทรง เห็นว่าหากให้ข้าหลวงไปประจำอยู่หากเกิดมีปัญหาลงฝรั่งเศสอาจทำให้เรื่องราวบานปลายใหญ่โตไปได้ เนื่องจากข้าหลวงที่ไปประจำเป็นผู้ที่มาจากรัฐสยามโดยตรงตั้งนั้นเรื่องกระทบกระทั่งกันเล็กๆ น้อยๆ ก็ปล่อยให้บรรดาเจ้าเมืองจัดการปัญหาตนเอง

สำหรับการจัดการเรื่องสวัสดิภาพของราษฎรในมณฑลอุดรธานีกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ส่งให้มีความสำคัญในเรื่องการยกระดับการครองชีพของราษฎรเป็นหลักเนื่องจากทรงเห็นว่าด้วยความ เป็นอยู่อย่างง่ายของราษฎรในมณฑลอุดรนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญในการปรับปรุงการปกครองจึงได้ทรง ประกาศเสริมอาชีพของราษฎรที่ทำอยู่แล้วอย่างเช่นการทำนาเนื่องจากกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของราษฎรในแถบนี้จึงส่งเสริมให้ราษฎรใช้ ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดโดยไม่ปล่อยให้ที่ดินนั้นรกร้างว่างเปล่าเช่นเดิมตั้งนั้นจึงวางแผนให้ รัฐออกเงินให้แก่ราษฎรโดยกำหนดเงื่อนไขว่าถ้าราษฎร ๒ คน สามารถปลูกข้าวได้ถึง ๓๐ สัตว์มีกจะ เป็นผู้รับซื้อข้าวที่เหลือจากการบริโภคของราษฎรหลังจากกำหนดนโยบายแล้วปรากฏว่าราษฎรใน มณฑลอุดรมีความกระตือรือร้นในการทำนามากขึ้นและไม่ทำงานเฉาะเพื่อเลี้ยงตนเองอย่างแต่ก่อน อีกต่อไปนอกจากนี้แล้วยังส่งเสริมให้ราษฎรหันมาเลี้ยงสัตว์เพิ่มมากขึ้นโดยการนำการเล่นพื้นเมือง ของราษฎรในแถบนี้เช่นการนำสัตว์มาแข่งขันการหาใครชนะทางลัดข้อจะให้เงินรางวัลเพื่อสร้าง แรงจูงใจให้แก่ราษฎรพิธีนี้ได้ผลเป็นที่น่าพอใจเพราะราษฎรได้หันมายึดอาชีพเลี้ยงสัตว์มากขึ้นเมื่อ เป็นเช่นนั้นกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมได้ทรงจัดตลาดขึ้นทุกเมืองเพื่อให้ราษฎรได้ทำการซื้อขายสัตว์ กันง่ายขึ้นพร้อมกันนี้ทรงได้ชักชวนให้ราษฎร นำสัตว์มาตีตราเพื่อป้องกันการขโมยซึ่งเป็นวิธีทำให้สัตว์ ถูกขโมยน้อยลง

กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเห็นว่าสิ่งสำคัญทำให้ราษฎรได้รับความทุกข์อีกเรื่องหนึ่งคือ ความไม่ยุติธรรมในการตัดสินคดีความเนื่องจากมีข้าราชการในท้องที่รับสินบนเป็นจำนวนมากก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมกับราษฎรโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนยากจนที่ไม่มีเงินมาติดสินบนตั้งนั้นจึงมีมาตรการ กำหนดบทลงโทษอย่างรุนแรงสำหรับผู้รับสินบนไว้ถึง ๖ สถานเพื่อให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้ที่จะคิดจะ กระทำความผิดเช่นเดียวกันนี้

๒.๕.๖ การคมนาคม

การเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงภาคอีสานในสมัยก่อนใช้ ๒ เส้นทางคือไปทางปราจีนบุรีศรี โสภณและสุรินทร์จากนั้นจึงเดินทางไปอุบลราชธานีอีกครั้งหนึ่งซึ่งใกล้กว่าสายแรกคือจากกรุงเทพฯ ถึงสระบุรีผ่านเทือกเขาตงพญาเย็นเข้านครราชสีมาไปสุรินทร์และอุบลราชธานีเป็นราชการส่วนต้องใช้

เส้นทางผ่านดงพญาเย็นแต่ข้าราชการส่วนใหญ่จะเดินทางเช่นปราจีนบุรีเพราะปลอดภัยจากไข้ป่า เนื่องจากไม่ต้องผ่านดงพญาเย็นอีกทั้งยังสามารถขนส่งสัมภาระต่างๆ ไปได้สะดวกกว่าอีกเส้นทางหนึ่ง ด้วยสำหรับระยะทางจากกรุงเทพฯ ถึงภาคอีสานส่วนในสมัยนั้นกินเวลานานเป็นเดือนและตลอดเส้นทางมีแต่ความทุกข์ระทมกันดารหัวเมืองต่างๆ ก็กระจัดกระจายไม่เป็นระเบียบจึงทำให้การติดต่อกันระหว่างหัวเมืองในภาคอีสานใช้เวลาหลายวันด้วยเหตุนี้เองจึงไม่มีเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางเข้ามาตรวจตราดูแลในพื้นที่ที่มีเพียงหนังสือส่งไปถึงเจ้าเมืองตามหัวเมืองต่างๆ ให้ปฏิบัติตามซึ่งการกระทำเช่นนี้รัฐจะไม่มีทางทราบได้เลยว่าเจ้าเมืองเหล่านั้นได้ปฏิบัติตามคำสั่งหรือไม่ด้วยเหตุนี้เองการแก้ไขปัญหามิใช่จะมีความล่าช้าไม่ทันการดังเช่นเมื่อเกิดการรุกรานจากฝรั่งเศสเจ้าเมืองไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้จึงรอคำสั่งจากส่วนกลางกว่าคำสั่งจะมาถึงราษฎรก็ได้รับความเดือดร้อนกันทั่วหน้าหรือในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงก็ไม่สามารถเรียกระดมคนได้ทันทั่วทั้งที่เนื่องจากการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารไร้ประสิทธิภาพกว่าจะเรียกรวมพลเตรียมเสบียงอาหารจัดอาวุธตลอดจนสถานะก็ต้องเสียเวลาหลายวันดังนั้นปัญหาทางด้านคมนาคมจึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการปฏิรูปการปกครองหลังจากที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงเห็นว่าเรื่องที่ต้องจัดการอย่างเร่งด่วน ในการปกครองส่วนภูมิภาคคือการคมนาคมดังนั้นในขั้นแรกจึงทรงกำหนดระยะเวลาเดินทางราชการในภาวะเร่งด่วนขึ้นอย่างเช่นจากกรุงเทพฯ ถึงหนองคายและจากกรุงเทพฯ ถึงอุบลราชธานีให้ใช้เวลาขาไปและขากลับเที่ยวละ ๑๒ วันสำหรับพาหนะที่ใช้ให้เป็นเรือเร็วและม้าเร็วถ้าหากใช้พาหนะอื่นจะช้ากว่านี้ ๒-๓ เท่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของการติดต่อสื่อสารระหว่างหัวเมืองกับกรุงเทพฯ ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งค่าล้งออกไปสำรวจเส้นทางตามหัวเมืองเพื่อวางสายโทรเลขแต่การดำเนินงานต้องล่าช้าออกไปเนื่องจากขาดผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้ อย่างไรก็ตามเมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเสด็จไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ในมณฑลอีสานและมณฑลอุดรแล้วนั้นทรงจัดการอำนวยความสะดวกในการตัดเส้นทางและวางสายโทรเลขไปตามหัวเมืองสำคัญๆ อย่างทั่วถึงนอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงให้สร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ เนื่องจากทรงเล็งเห็นความสำคัญของหัวเมืองลาวตะวันออกมากขึ้นหลังจากที่เคยถูกทอดทิ้งมานานอีกทั้งการสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาจะช่วยให้การติดต่อสื่อสารระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองทางภาคอีสานเป็นไปด้วยความรวดเร็วแล้วยังมีผลดีต่อระบบเศรษฐกิจในภูมิภาคอีกด้วย

หลังจากที่ทางรถไฟเปิดใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ แล้วปรากฏว่าการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปหัวเมืองมีศาลได้รับความสะดวกรวดเร็วขึ้นมณฑลอีสานเริ่มให้ความสนใจในการค้าขายกับมณฑลขึ้นในมากขึ้นโดยเฉพาะการค้าขายระหว่างมณฑลอีสานกับโคราชซึ่งได้รับความสนใจจากผู้คนในบริเวณนี้เป็นอย่างมากส่งผลให้การค้าขายระหว่างมณฑลอีสานกับเขมรและญวนของฝรั่งเศสลดลงในการขนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ เส้นทางรถไฟถึงนครราชสีมาและจากนครราชสีมาถึงขนส่งสินค้าโดยเรือล่องมาตามลำน้ำมูลไปถึงเมืองอุบลราชธานีเมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์สังเกตเห็นถึงความสำคัญในการสร้างเส้นทางคมนาคมแล้วนั้นก็ทรงมีพระดำริที่จะสร้างทางเกวียนเนื่องจากการส่งสินค้าระหว่างเมืองต่างๆ นิยมใช้เทียมที่มีขนาดเล็กหรือระแทะใน พ.ศ. ๒๔๔๕ จึงทรงรับสั่งกับพระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิวิชัยซึ่งเป็นข้าหลวงพิเศษช่วยราชการมณฑลอีสานเพื่อให้เป็นธุระไปสำรวจเส้นทางที่จัดทำเทียม

ซึ่งพระเยชูรียเดซเป็นผู้มีความชำนาญเส้นทางในมณฑลอิสานจึงกราบทวนต่อกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสะพานข้ามห้วยกองมากกว่าที่จะทำทางเทียบเนื่องจากพ่อค้าเกรียนส่วนใหญ่มักหลีกเลี่ยงการเดินทางหน้าฝนดังนั้นการสร้างสะพานเพื่อข้ามห้วยหนองคลองบึงจึงจำเป็นมากกว่าซึ่งกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเห็นด้วยและโปรดให้กรมการเมืองเกณฑ์ราษฎรตามเมืองต่างๆ ในมณฑลอิสานมาทำสะพานเพื่อสร้างความสะดวกในการเดินทางให้แก่ราษฎร

สำหรับมณฑลอุดรกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมทรงเห็นถึงความสำคัญของการสร้างสะพานเช่นเดียวกันแต่ได้เริ่มสร้างสะพานหลังจาก พ.ศ. ๒๔๕๐ ไปแล้วโดยก่อนหน้านั้นได้เริ่มสำรวจเส้นทางเพื่อมณฑลอุดรว่ามีห้วยหนองคลองบึงที่ได้บ้างเพื่อจะได้สร้างสะพานให้ราษฎรได้รับความสะดวกตลอดจนได้ทำการปรับปรุงเส้นทางเดิมที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นนอกจากนี้ยังได้มีการทำถนนเพื่อให้เดินทางค้าขายได้สะดวกการสร้างถนนส่วนใหญ่เน้นที่เขตชุมชนซึ่งเป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญนอกจากนี้แล้วกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมยังให้ความสำคัญกับการติดต่อสื่อสารเพื่อประโยชน์ในการรักษาความสงบเรียบร้อยของประเทศการสร้างสายโทรเลขในครั้งแรกเกิดขึ้นก่อน พ.ศ. ๒๔๔๕ ครั้งนั้นการจัดตั้งสายโทรเลขและโทรศัพท์ยังไม่มีประสิทธิภาพมากนักต่อมาจึงได้มีการจัดวางสายโทรศัพท์และโทรเลขเพิ่มเติมแต่ครั้งนี้เป็นสายที่เชื่อมระหว่างมณฑลตลอดจนหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลอุดรอย่างเช่นการจัดตั้งสายโทรเลขตั้งแต่เมืองอุบลราชธานีไปเมืองร้อยเอ็ดและเมืองกาฬสินธุ์ไปเมืองสกลนครการสร้างสายโทรศัพท์ระหว่างเมืองนครพนมเมืองสกลนครและบ้านมาแข้งเป็นต้น

การปรับปรุงการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารในภาคอีสานเป็นผลมาจากความต้องการรักษาไว้ซึ่งอธิปไตยของรัฐสยามการปรับปรุงดังกล่าวเน้นที่ความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อสื่อสารระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองอีสานเป็นหลักดังจะเห็นได้ว่ามีความพยายามอย่างยิ่งที่จะวางระบบการติดต่อสื่อสารหลายทางทั้งโทรเลข โทรศัพท์ และไปรษณีย์ ในการติดต่อสื่อสารส่วนใหญ่ยังใช้แรงงานคนเป็นหลักสำคัญในการเดินทางจึงทำให้การติดต่อสื่อสารยังคงล่าช้าอยู่บ้างแต่ก็นับว่าดีกว่าที่ผ่านมามีผลพลอยได้จากการปรับปรุงการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารในครั้งนี้คือการค้าขาย และความสะดวกต่างๆ ที่ราษฎรจะได้รับ จากทางราชการ

ดังจะเห็นได้ว่าข้าหลวงต่างพระองค์ของมณฑลอิสานและมณฑลอุดรทรงแก้ไขปัญหาที่เห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการสร้างชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังนั้นจึงทรงใช้ความพยายามอย่างยิ่งในการปรับปรุงแก้ไขระบบราชการโดยเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญทั้งนี้ได้พยายามอย่างยิ่งในการปรับปรุงแก้ไขระหว่างราชการโดยเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญทั้งนี้ได้พยายามไม่ให้เกิดกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของผู้ปกครองเดิมมากนักขนาดเดียวกันก็มุ่งส่งเสริมให้ราษฎรซึ่งเป็นรากฐานของประเทศชาติให้มีความผาสุกและไม่อดอยากอย่างไรก็ตามการเข้าไปปรับเปลี่ยนระบบการปกครองในส่วนภูมิภาคในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่อผู้มีอำนาจในพื้นที่และเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดกระบวนการผู้มีบุญภาคอีสาน

๒.๕.๗ สาเหตุการกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕

เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ มีสาเหตุหลักมาจากการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ การปรับปรุงการปกครองกลายเป็นเสมือนชนวนเหตุที่ทำให้มีผู้ก่อกบฏขึ้น

เพราะไม่พอใจความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ซึ่งเป็นผลจากการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองทั้งในด้านการเมืองการปกครองเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมสาเหตุทางด้านการเมืองการปกครองพิจารณาได้ ๒ ประการประการแรกเป็นเรื่องภายในประเทศคือการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งได้นำระบบเทศาภิบาลเข้าไปใช้แทนการปกครองแบบอาญา ๔ อีกทั้งให้ยกเลิกระบบกินเมืองและจัดระเบียบการเก็บหน่วยใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งนับว่าช้ากว่าในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งตามนโยบายของกระทรวงมหาดไทยได้ยกเลิกระบบกินเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ อันเป็นปีที่มีการนำระบบเทศาภิบาลมาใช้ปกครองท้องถิ่นทั้งหมดทั้งนี้การนำระบบเทศาภิบาลมาใช้ ก็ต้องขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับสถานการณ์ในขณะนั้นและดุลยพินิจของข้าหลวงต่างพระองค์ด้วยอย่างไรก็ตามแม้ว่าพยายามปรับปรุงภาคอีสานอย่างค่อยเป็นค่อยไปแล้วการยกเลิกระบบกินเมืองและธรรมเนียมการปกครองแบบเก่าได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่ผู้ปกครองในท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้เสียผลประโยชน์จากการยกเลิกระบบเก่าการแต่งตั้งบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถเข้าไปทำงานที่ในระบบใหม่ส่งผลให้ผู้ปกครองเก่าถูกรถอำนาจและในขณะที่การทำงานในระบบใหม่นั้นจะต้องถูกควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดจากข้าราชการที่มาจากส่วนกลางโดยมีข้าหลวงเทศาภิบาลมาควบคุมดูแลอีกทอดหนึ่ง

การเข้าสู่ระบบราชการส่งผลให้ผู้ปกครองหมดอำนาจจากที่เคยเป็นผู้บังคับบัญชาที่ต้องเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาไม่อิสระเหมือนแต่ก่อนอีกทั้งราษฎรที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ปกครองในอดีตตกกับกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจตัดสินใจเลือกผู้ใหญ่บ้านภายใต้ระบบเทศาภิบาลเมื่อผู้ปกครองเก่าไม่มีอำนาจหรือได้รับตำแหน่งที่ไม่ใหญ่โตเป็นที่น่าพอใจก็จะต่อต้านรัฐด้วยการก่อกบฏดังจะเห็นได้จากการเกิดกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ ได้มีผู้นำกบฏที่มาจากผู้ปกครองเก่าหลายคนเช่นที่อำเภอโขงเจียม ก็มีเจ้าเมืองและอุปสรรคได้ตั้งตัวเป็นหัวหน้าก่อการกบฏหลวงประชุมซึ่งเดิมเป็นกรมการเมืองอำนาจเจริญ เริ่มรวบรวมสมัครพรรคพวกแต่ยังไม่ได้ตั้งตนเป็นหัวหน้า ที่เมืองขุขันธ์มีท้าวบุญจันทร์ ซึ่งเป็นน้องชายของพระยาขุขันธ์ภักดี ผู้ว่าราชการเมืองขุขันธ์ เนื่องจากไม่ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองขุขันธ์ ทำให้ท้าวบุญจันทร์ตั้งตัวเป็นองค์บุญจันทร์ อยู่ที่ภูเขาด้าย แขวงเมืองขุขันธ์ ท้าวทันเป็นบุตรของพระยาขุขันธ์ ท้าวสน นายอำเภอโขงเจียม ท้าวติดท้าวสุ กรมการเมืองขุขันธ์ เกณฑ์ผู้คนในอำเภอมโนไพรแล้วพากันไปซ่อนซุ่มอยู่ที่ด่านพระประสบเป็นต้น

ประการที่สอง เป็นสาเหตุที่มาจากการเมืองภายนอกประเทศอันเนื่องมาจากไทยต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายเองแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสเหตุการณ์ในครั้งนั้นมีผลให้ไทยต้องทำสนธิสัญญาที่ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบดังเช่นห้ามทหารไทยเข้าประจำการอยู่ในบริเวณ ๒๕ กิโลเมตร นับจากฝั่งแม่น้ำโขงเข้ามาห้ามเก็บภาษีขาเข้าขาออกในบริเวณนี้พร้อมทั้งให้ถอนด่านเก็บภาษีที่มีอยู่ออกไปให้หมดสนธิสัญญาดังกล่าวทำให้อำนาจของไทยในบริเวณนี้ลดลงส่งผลเสียต่อการปกครองในดินแดนนี้อย่างยิ่งเนื่องจากลักษณะการปกครองในสมัยก่อนของไทยนั้นไม่มีนโยบายที่จะรวมชนชาติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชนชาติที่ถูกกวาดต้อนมาหรือผู้ที่อพยพเข้ามาให้เป็นชนชาติเดียวกันกับไทยพระมหากษัตริย์ทรงพอพระทัยที่จะปล่อยให้เมืองขึ้นต่างๆ ที่ต่างชนชาติต่างภาษาไว้เช่นนั้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระองค์เงื่อนไขหลักการอยู่ภายใต้พระบรมโกศที่สมภารของเมืองขึ้นเหล่านั้นคือการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองก็ยื่นยันถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์สิ่งเดียวที่ทำให้เมืองขึ้นต่างๆ ยินยอมที่จะอยู่ใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์ไทยก็คือกองกำลังที่เหนือกว่าเมืองขึ้นเหล่านั้นด้วยเหตุนี้เมื่อทราบว่าการก่อกำลังของไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่ฝรั่งเศสส่งผลให้ต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงนั้น

ไม่เพียงแต่จะทำให้ไทยต้องเสียดินแดนไปบางส่วนเท่านั้นแต่ได้ส่งผลให้ไทยต้องสูญเสียอำนาจในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงไปทั้งหมดในขณะที่ฝรั่งเศสได้ปล่อยข่าวลืออวดอ้างว่าอีกไม่ช้าฝรั่งเศสจะได้ครอบครองดินแดนอีกหลายแห่งในกลุ่มแม่น้ำโขงอย่างยังจำปาสะและมโนทัยแทนที่ไทยจากความผันผวนของอำนาจรัฐบาลสยามในเวลานั้นได้สอดคล้องกับตำนานและนิทานของเวียงจันทน์ที่ว่า เมื่อกรุงเทพฯ อ่อนแอลงเวียงจันทน์จะกลับรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้ง ได้สร้างความหวัหวัให้แก่เจ้าเมืองกรมการเมืองตลอดจนราษฎรที่ไม่ให้ความเกรงกลัวเจ้าหน้าที่ของไทยตั้งแต่ก่อนเมื่อกลุ่มผู้มีบุญมีแผนการที่จะยึดครองอุบลราชธานี และขับไล่ราชการไทยให้ออกไปเพื่อจะนำหัวเมืองอีสานขึ้นอยู่กับเวียงจันทน์จึงทำให้กลุ่มกบฏได้รับการสนับสนุนจากราษฎรอย่างกว้างขวาง

สาเหตุทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลพวงจากการปรับปรุงการปกครองของเมืองอีสานดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในการปรับปรุงการปกครองใช้เงินจำนวนมากถ้าคลังไม่สามารถนำเงินจำนวนมากขนาดนั้นมาทุ่มเทพัฒนาเฉพาะพื้นที่ได้พื้นที่หนึ่งได้ตั้งนั้นจึงให้งบประมาณมาพอสมควรเท่าที่รัฐจะให้ได้ซึ่งก็แน่นอนว่าไม่เพียงพอสำหรับการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเช่นในภาคอีสานซึ่งถูกปล่อยทิ้งไว้อย่างหวัดหวายนานแล้วการค้างส่วยเป็นปัญหาสำคัญที่เรื้อรังมานานแล้วรัฐก็คงปล่อยให้หน้าที่การเก็บส่วยไว้กับเจ้าภาษีนายอากร วิธีการแก้ไขปัญหาค้างส่วยคือรัฐเป็นผู้ควบคุมดูแลจัดเก็บภาษีเองและให้ยกเลิกระบบกินเมืองโดยเปลี่ยนเป็นให้เงินเรียนแทนซึ่งเป็นเงินเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับผลประโยชน์ที่ผู้ปกครองเคยได้รับการปกครองระบบเก่าสืบเนื่องมาจากนโยบายของกระทรวงมหาดไทยเกี่ยวกับการใช้เงินเพื่อปรับปรุงการปกครองในส่วนภูมิภาคช่วงระยะเริ่มต้นของการปกครองาภิบาลต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากซึ่งรัฐไม่สามารถสนับสนุนเงินเหล่านั้นเพื่อใช้พัฒนาหัวเมืองใดหัวเมืองหนึ่งได้ตั้งนั้นเพื่อแก้ไขปัญหานี้แต่ละท้องถิ่นจึงต้องจัดเก็บส่วนภาษีอากรให้ครบถ้วนเพื่อที่จะได้นำเงินส่วนหนึ่งมาพัฒนาท้องถิ่นตามความเหมาะสมและด้วยเหตุนี้การตั้งข้าราชการเงินเดือนจึงไม่สามารถกระทำได้ทั้งหมดจึงต้องคัดเลือกเฉพาะในส่วนที่รัฐต้องการจะเข้าไปควบคุมพื้นที่ดังกล่าวและการกำหนดอัตราเงินเดือนต้องอยู่ในขั้นต่ำอย่างไรก็ตามผู้ที่จะมาเป็นข้าราชการเงินเดือนนั้นจะต้องเป็นผู้สมัครใจไม่ใช่รัฐบังคับเมื่อรายได้ที่เคยได้รับการเก็บส่วยลดลงเป็นจำนวนเงินที่ได้อย่างจำกัดในแต่ละเดือนจึงสร้างความไม่พอใจให้แก่กรมการเมืองที่เคยได้รับผลประโยชน์จากระบบเก่าจึงได้ก่อการกบฏขึ้น

สำหรับราษฎรในภาคอีสานก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการเก็บหน่วยสิ่งของมาเป็นเงินตามที่ได้ออกประกาศเป็นกฏหมายเก็บเงินค่าราชการเฉพาะชายฉกรรจ์ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นจำนวนเงินคนละ ๒.๕๐ บาท และเก็บเพิ่มเป็นปีละ ๔ บาท ตามพระราชบัญญัติเก็บค่าราชการ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) อย่างที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าภาคอีสานมีลักษณะคงมีภาคประเทศไม่เหมาะแก่การเกษตรและการทำนาก็ขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติที่ผันแปรทุกปีส่งผลให้ราษฎรในภูมิภาคนี้มีฐานะยากจนมากอย่างเช่นใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ราษฎรเมืองขุขันธ์ทำนาได้เพียง ๑ ใน ๕ ส่วนจากที่เคยทำได้เมื่อก่อนหน้านั้นเมื่อพระยาสุนทรภักเดินทางไปมณฑลอุดรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ จึงได้พบ มณฑลอุดรศุภร์นี้กันดารเข้าตั้งแต่เมืองหนองหารไพราคาข้าวสารหมื่นละ ๔ บาท ที่เมืองนครพนม ๒ ช่างต่อ ๑ บาท ราษฎรคนเมือง อดอยากโดยมากเพราะไม่มีที่ขายที่ซื้อที่มีผู้ขายบ้างก็ไม่มีเงินซื้อราษฎรที่อดอยากท้องเที่ยวหาเผือกมันรับประทานถึงกับล้มตายด้วยอดอาหารก็มีคาคว่าในศุภร์หน้าราษฎรจะได้รับความอดอยากอีกเพราะในศพนี้นี้ที่ไม่มีกำลังทำนาโดยมากการที่ราษฎรอดอยากครั้งนี้บ้านเมืองหาได้

จัดการอย่างใดไม่ การเปลี่ยนวิธีการเก็บส่วยแบบใหม่มาเป็นเงินคนละ ๔ บาท ได้สร้างความยากลำบากให้แก่ราษฎรมากยิ่งขึ้นไปอีกถึงแม้ว่าการเก็บค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานจะส่งผลให้ราษฎรมีอิสระในการเลี้ยงชีพมากขึ้นแต่ก็ไม่ได้ทำให้พวกเขาที่มีความยากลำบากน้อยลงกว่าเมื่อก่อนแต่อย่างใดขณะที่กรมการเมืองซึ่งเดือดร้อนเพราะรายได้ไม่พอเลี้ยงชีพพยายามหารายได้เพิ่มขึ้นด้วยการโพสต์โงงเงินของราษฎรที่นำมาเสียเป็นค่าราชการให้แก่รัฐบาลทำให้ราษฎรต้องเสียเงินค่าราชการปีละหลายครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองที่ห่างไกลจากข้าหลวงได้พบว่ามีภารกิจเงินชำระราชการของราษฎรเป็นจำนวนมาก

การพิมพ์ตัวรูปพรรณสัตว์พาหนะซึ่งรัฐได้นำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาการขโมยสัตว์โดยมุ่งหวังส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้นแต่ก็กลายเป็นว่าได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรมากขึ้นเพราะการซื้อโคกระบือจะต้องทำเป็นตัวพิมพ์รูปพรรณต่อเจ้าหน้าที่ณสถานที่ราชการไม่สามารถซื้อขายกันเองได้สร้างความยุ่งยากและสนับสนุนให้แก่ราษฎรและเมื่อได้เป็นเจ้าของแล้วก็ไม่สามารถเก็บรักษาไว้ได้เนื่องจากกรมการเมืองใช้วิธีฉ้อโกงสัตว์พาหนะของราษฎรด้วยการอ้างว่ารูปพรรณที่จดไว้ไม่ตรงกับความเป็นจริงในข้อนี้ น่าจะโกงกันได้ง่ายเนื่องจากในสายตาของแต่ละคนนั้นอาจมองไม่เหมือนกันนอกจากสัตว์ตัวนั้นมีลักษณะเฉพาะหรือมีลักษณะที่ต่างจากตัวอื่นในกรณีสัตว์พาหนะพัดจากเจ้าของถ้ามีผู้จัดส่งเจ้าหน้าที่ก็จะถูกฉ้อโกงเข้าหลวงทันทีไม่มีโอกาสได้คืนอีกจึงทำให้ราษฎรเกิดความไม่พอใจรัฐบาลมากยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาเหตุผลทางเศรษฐกิจแล้วการสูญเสียรายได้ของผู้ปกครองแก่นับเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้พวกเขาตั้งตัวเป็นผู้นำในการกบฏส่วนราชการนั้นมองการเข้ามาของรัฐส่วนกลางได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกเขามากยิ่งขึ้นไปตามลำดับซึ่งแท้ที่จริงแล้วความเดือดร้อนที่พวกเขาได้รับนั้นเป็นผลมาจากการฉ้อโกงของเจ้าหน้าที่บางคนซึ่งเป็นผู้ปกครองแก่นั้นเองดังนั้นเมื่อมีผู้ที่แสดงตนว่าสามารถช่วยแก้ไขความเดือดร้อนความยากจนของพวกเขาให้หมดไปได้ปรากฏตัวขึ้นราษฎรจึงเกิดความหวังและเตรียมใจเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏด้วยเหตุนี้จึงทำให้กลุ่มกบฏจำนวนมากที่เข้าร่วมกระบวนการเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

สาเหตุที่มาจากสภาพทางสังคมการศึกษาสภาพทางสังคมไม่พบว่ามีผลต่อการเข้าร่วมกลุ่มกบฏของราษฎรในภาคอีสานเนื่องจากการปรับปรุงการปกครองไม่ได้ส่งผลต่อสภาพทางสังคมของภาคอีสานมากนักสภาพทางสังคมของภาคอีสานยังคงเป็นแบบเก่าราษฎรทำมาหากินแบบเลี้ยงชีพโดยไม่มีความกระตือรือร้นที่จะแสวงหาหรือพัฒนาตนเองเพราะเกรงว่าจะขัดกับประเพณีของภาคอีสานและมีค่านิยมหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมอย่างเช่นคนอีสานไม่นิยมค้าขายเพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่ต้องเอาใจเปรียบและต้องโกหกผู้อื่นซึ่งชาวอีสานถือว่าเป็นบาปชาวอีสานจึงไม่นิยมค้าขายพวกเขาจึงไม่รู้จักหนทางอื่นเพื่อหารายได้ให้ตนเองเมื่อครั้งที่กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเสด็จเป็นข้าหลวงต่างพระองค์มณฑลอุดรและได้พบชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรในมณฑลนี้ทรงพบว่าเป็นการยากที่จะเปลี่ยนแปลงชีวิตของผู้คนในภูมิภาคนี้

ความจริงก็คือพวกเขาอยากจนและมีงานเป็นครั้งคราวพวกเขาจะไม่ตั้งหลักปักฐานโดยการค้าขายแต่ชอบที่จะเป่าแคนบรรเลงดนตรีในตอนเย็นมากกว่าจะทำงานที่มีประโยชน์กว่านั้นจริงๆแล้วก็คือพวกเขาเกียจคร้านนั่นเองแต่ก็ไม่ได้เป็นเรื่องที่น่าประหลาดเลยที่บางครั้งชาวลาวจะเป่าแคนก่อนที่พวกเขาคิดจะเริ่มทำการค้าหาเลี้ยงชีพ

ซึ่งกรมหลวงสัมภาชิตที่พระสงฆ์ทรงเห็นเช่นเดียวกันและได้พยายามหาวิธีแก้ไขเพื่อให้ราษฎรอีสานมีความกระตือรือร้นในการทำงานสร้างฐานะแก่ตนเองโดยทรงประกาศยกเว้นผู้ที่ไม่ต้องเสียเงินช่วยได้แก่ผู้ที่มียศ บุตรกรรมการผู้ใหญ่ครูอาจารย์นักดนตรีต่างๆ เศรษฐีผู้ที่มีตำแหน่งทางราชการกำนันผู้ใหญ่บ้านเพื่อเป็นการสนับสนุนให้คนทำมาหากินจึงได้ระบุไว้ว่า

พวกเศรษฐีมีช่าง ๑ ช่างจะได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียหน่วย ๒ คนและได้รับยกเว้นมากขึ้นตามจำนวนช่างพวกเศรษฐีมีม้าตั้งแต่ ๕ ตัวขึ้นไปหรือมีแม่กระบือตั้งแต่ ๑๕ ตัวขึ้นไปหรือมีแม่โคตั้งแต่ ๓๐ ตัวขึ้นไปถ้าเศรษฐีคนใดมีศาสตร์พาหนะมากกว่าจำนวนดังกล่าวอีกเท่าตัวก็จะสามารถคุ้มปล่อยให้แก่บุตรหลานของตนได้ ๑ คนถ้ามีมากขึ้นเป็น ๒ เท่าหรือ ๓ เท่าก็จะสามารถยกเว้นเงินฝอยได้ ๒ หรือ ๓ คนตามลำดับ

ความปรารถนาดีของพระองค์นอกจากจะไม่สามารถกระตุ้นให้ราษฎรทำมาหากินแล้วยังสร้างความไม่พอใจให้แก่ราษฎรอีกด้วยเพราะนอกจากจะเป็นการยกเว้นส่วนให้แก่คนรวยแล้วยังได้ยกเว้นส่วนให้แก่ข้าราชการทั้งหมดจึงดูเหมือนว่าเป็นการไม่ยุติธรรมและสร้างความแตกต่างให้ระหว่างราษฎรกับข้าราชการตลอดจนเป็นการซ้ำเติมความยากจนที่ราษฎรไม่อาจจะรับได้อย่างไรก็ตามในการกบฏ พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ มีข้อที่น่าสังเกตคือราษฎรจำนวนมากได้เข้าร่วมกับกลุ่มกบฏเพราะเชื่อตามหมอลำผู้นำกลุ่มกบฏใช้หมอลำผู้ซึ่งเป็นทีมนับหน้าถือตาของสังคมอีสานเป็นสื่อในการกระจายข่าวให้แก่ราษฎรยิ่งไปกว่านั้นมีการนำความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะมาอธิบายสร้างศรัทธาเชื่อถือแก่ผู้นำกบฏว่าเป็นผู้มีบุญบารมีอย่างที่ว่าผู้มีบุญหรือแม่แต่การฟื้นฟูอาณาจักรเก่าที่เคยรุ่งเรืองในอดีตอย่างเช่นอาณาจักรเวียงจันทน์มาเป็นข้ออ้างให้มีความรู้สึกผูกพันกันด้วยชาติเดียวกันหรือการนำประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นเวียงและเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ที่ไทยได้ส่งกองทัพไปยิงหัวเมืองลาวเพื่อขยายอำนาจในหัวเมืองอย่างจริงจังการตั้งกองทหารไทยอยู่ตามพรมแดนลาวและเวียดนามทำให้คนลาวได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างยิ่งเช่นการจับกุมกักขังบุคคลที่รัฐสงสัยว่าจะปรับไฟกับฝรั่งเศสหรือจากการกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมายังกรุงเทพฯ ซึ่งระหว่างการเดินทางราษฎรก็ต้องพบกับความยากลำบากและเสียชีวิตลงเป็นจำนวนมากแม้กระทั่งเมื่อไทยต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสซึ่งเป็นไปตามข้อตกลงกันระหว่างไทยและฝรั่งเศสโดยให้ถือเอาแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนอำนาจของทั้งสองฝ่ายนั้นสำหรับชาวลาวนั้นเป็นการแบ่งแยกชนชาติลาวออกจากกันดังข้อความว่า

แต่สะพานก้านอันเข้มตึงและการสู่ยนต์เพื่อศิษย์ผลเปล้าโหดระหว่างพวกล่าเมืองขึ้นพลังกับศักดิ์นาสยามนั้นในที่สุดพวกเขาก็ตกลงกันสิ้นสัญญาธรรมกันในวันที่ ๓ ตุลาคม ปี พ.ศ. ๑๘๘๓ เพื่อตัดแบ่งดินลาวออกเป็น ๒ ตอนโดยเอาแม่น้ำโขงเป็นเขตแดนเช่นฝั่งซ้ายแม่น้ำของแม่น้ำขึ้นกับฝรั่งเศสฝั่งขวาแม่น้ำของขึ้นกับสยามแต่นั้นมาประชาชนลาว ๒ ฝากฝั่งได้ถูกแยกออกจากกันซึ่งมันเป็นการทำลายแนวคิดจิตใจของคนลาวซึ่งคนดำรงชีวิตมีความสามัคคีกันมากการ

เป็นเชื้อชาติลาวอย่างได้ผลซึ่งคนละยุทธต่างๆ ที่อาศัยปัจจัยทางสังคมซึ่งผู้นำกลุ่มกระบวนนำมาใช้เพื่อจูงใจราษฎรเข้าร่วมกับกลุ่มขบวนการนั้นน่าจะว่ามีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง

สิ่งที่จะนำมาพิจารณาอีกประการหนึ่งคือการให้ราษฎรมีสิทธิเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านซึ่งจะเป็นผู้ทำหน้าที่สำคัญในหมู่บ้านที่เกี่ยวกับด้านการปกครองรวมทั้งการตัดสินคดีและการรักษาความสงบเรียบร้อยนั้นได้ส่งผลต่อด้านสังคมอย่างยิ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าหน้าที่ทางการปกครองหมู่บ้านเคยเป็น

ของผู้เฒ่าหรือผู้อาวุโสในหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้รักษาจารีตประเพณีในภาคอีสานอย่างเคร่งครัดการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านได้ส่งผลกระทบต่อระบบจารีตประเพณีที่ประพุดกันมาเป็นร้อยปีของภาคอีสานระบบการปกครองแบบใหม่แพร่กระจายเข้าไปศูนย์ราชการทำให้ราษฎรจำต้องให้ความสำคัญแก่ผู้ใหญ่บ้านเป็นอย่างมากในขณะที่เดียวกันผู้เฒ่าผู้อาวุโสก็ถูกลดบทบาทลงเนื่องมาจากหน้าที่สำคัญอย่างเช่นการตัดสินคดีไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่างๆในการมาเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านตามหลักปกครองใหม่เมื่อพิจารณาพบว่าผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับเลือกมักเป็นคนในหมู่บ้านนั้นๆจึงไม่น่าส่งผลกระทบต่อสถานะบทบาทของผู้เฒ่าผู้แก่เท่าใดนักอย่างไรก็ตามกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นนั้นได้เริ่มมาจากหมอลำเป็นผู้ทำหน้าที่แพร่กระจายข่าวให้สู่ราษฎรเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าหมอลำคือผู้ที่ราษฎรให้ความเคารพนับถือในฐานะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถอย่างไรก็ดียังไม่มีข้อมูลที่ช่วยให้สามารถชี้เฉพาะได้ว่าการถูกลดบทบาทของผู้เฒ่าผู้แก่และการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องผู้มีบุญของหมอลำมีความสัมพันธ์กันมากน้อยเพียงใดถึงแม้ว่าเหตุผลทางด้านสังคมจะไม่ให้เหตุผลหลักในการก่อให้เกิดกระบวนผู้มีบุญก็ตามปัจจัยทางสังคมก็นับว่าเป็นแรงผลักดันที่สำคัญให้เกิดเหตุการณ์ที่รุนแรงขึ้นเปรียบเสมือนวงล้อที่ทำให้เทียนเคลื่อนที่ต่อไปและมีราษฎรจำนวนหนึ่งเข้าร่วมกลุ่มกบฏก็ด้วยเหตุผลของสภาพทางสังคม

๒.๕.๘ เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

เหตุการณ์ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ พ.ศ ๒๔๔๒ เมื่อมีหมอลำได้ร้องเพลงพื้นบ้านด้วยเนื้อหาถึงการมาเกิดของผู้มีบุญที่มาจากทางตะวันออกพร้อมทั้งกล่าวถึงรัฐบาลสยามว่ากำลังจะหมดอำนาจและกำลังจะเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งขณะนั้นฝรั่งก็ได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯเต็มไปหมดแล้วหมอลำเป็นผู้ที่ราษฎรให้ความเชื่อถือตลอดจนเพลงพื้นบ้านก็เป็นที่ยอมรับในภาคอีสานดังนั้นราษฎรจึงมีความเชื่อถือในข้อความที่ปรากฏอยู่ในรูปคำกลอนที่หมอลำนำมาถ่ายทอดเป็นอย่างมากจนเมื่อพ.ศ ๒๔๔๓ จึงได้มีการคำทำนายรายแทนปรากฏขึ้นทั่วภาคอีสานเป็นคำพยากรณ์ที่มีความว่าเมื่อถึงกลางเดือน ๖ ปีฉลู ร.ศ ๑๒๐ จะเกิดเหตุภัยครั้งใหญ่ขึ้นพร้อมกับมีข่าวลือแพร่หลายทำนองคำทำนายและคำแนะนำให้แก้ไขซึ่งสร้างความแตกตื่นให้แก่ราษฎรในภาคอีสานดังนี้หากใครนำขวดแร่วงเล็บหินแห่ที่วัดบ้านหนองเลาหนองข้าในแขวงเมืองเสลภูมิมาทำพิธี บูชาพระลึงค์ถึงผู้มีบุญแล้วเมื่อถึงวันอาทิตย์ที่ ๑๕ ค่ำเดือน ๔ ปีฉลูซึ่งตรงกับ วันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ ๑๒๐ (พ.ศ ๒๔๔๔) ตรวจแร่เหล่านั้นจะกลายเป็นเงินเป็นทอง

เงินทองที่มีอยู่จะกลายเป็นเหล็กดังนั้นให้ราษฎรนำไปซื้อสิ่งของให้หมดก่อนที่เงินทองจะกลายเป็นของไร้ประโยชน์

หากผู้ใดมีตัวใหม่หมูกระปือเขาตุ่วไว้ในครอบครองกวดเลขของผู้นั้นจะไม่ไกลเป็นเงินทองอีกทั้งสัตว์ทั้ง ๓ ก็จะเป็นอันตรายเป็นคนด้วยคือตัวใหม่จะกลายเป็นงูกัดเจ้าของหมูและกระปือเขาตุ่วจะกลายเป็นยักษ์กินคน

รากไม้ที่อยู่ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำซึ่งมีลักษณะเป็นฝอยเล็กละเอียดฝักเขียวดอกจางวงเล็บทองกวาว ทั้ง ๓ อย่างจะกลายเป็นประโยชน์คือรากไม้จะกลายเป็นไหมฝักเขียวจะกลายเป็นข้างดอกจางจะกลายเป็นทางสำหรับย้อมไหม

ในวันอาทิตย์ ๑๕ ค่ำเดือน ๔ ปีฉลูซึ่งตรงกับวันที่ ๑๒ มีนาคม ร.ศ ๑๒๐ จะเกิดลมพายุครั้งใหญ่ท้องฟ้าจะมีมืดมิดเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน ให้หาไม้ลั่นฟ้าวงเล็บไม้เพกามาไว้สำหรับจุดไฟและให้ปลูกต้นตะไคร้ไว้ที่บ้านใดบ้านเวลาลงอายุพัดมาจะได้เกาะต้นไคร้ไว้เพื่อไม่ให้ควไปกับลม

หญิงสาวที่ไม่มีสามีให้รับหาเสียโดยให้เรียกสินสอดจากฝ่ายชายเป็นเงินเพียงหนึ่ง ๑ พระศพ เท่านั้นหากไม่สามารถหาชายโสดได้ก็ให้ย้อมเป็นภรรยาของผู้ชายที่แต่งงานแล้วโดยต้องเสียเงินให้แก่ภรรยาของคนนั้นเป็นเงิน ๔ อันถ้าหากไม่ทำตามนี้ยักษ์จะจับกิน

พร้อมกันมีให้ราษฎรรับทำบุญทำทานรักษาศีลให้เคารพผู้เฒ่าผู้แก่พ่อแม่ครูอาจารย์ผู้มีบุญจะมาพร้อมความอุดมสมบูรณ์ทั้งแก้วแหวนเงินทองข้าวปลาเคราพผู้เฒ่าผู้แก่พ่อแม่ครูอาจารย์ผู้มีบุญจะมาพร้อมความอุดมสมบูรณ์ทั้งแก้วแหวนเงินทองข้าวปลาอาหาร หากผู้ใดพบผู้มีบุญก็ให้คัดลอกหนังสือลายแทงนี้เก็บไว้หากบ้านใดไม่มีหนังสือไว้ในครอบครองในบ้านที่ผู้มีบุญปรากฏคนในบ้านนั้นจะตายอย่างอนาถ

ข่าวลือดังกล่าวได้แพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วทั้งจากปากต่อปากจากหมอลำและการคัดลอกการทำงานข่าวหรือดังกล่าวได้สร้างความแตกตื่นให้ราษฎรทั่วทั้งภาคอีสานเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากในปลายปี พ.ศ ๒๔๔๓ ได้มีราษฎรตามหัวเมืองต่างๆในภาคอีสานเป็นจำนวนมากพากันไปเก็บหินแห่งที่วัดบ้านหนองเลาหนองงำในเมืองเสลภูมิเพื่อนำไปบูชาโดยความเชื่อที่ว่าถ้านำหินไห้ใส่มือหุงผ้าขาวเสกคาถาตั้งแต่บัดนี้ไปจนถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔ หินแห่งจะกลายเป็นเงินทองเต็มหม้อราษฎรบูชาหินแห่งด้วยวิธีที่ต่างกันไปด้วยบางท้องถิ่นก็ก่อเจดีย์ทรายบูชาหินแห่งบางก็นำหินไห้ใส่มือปิดฝาด้วยผ้าขาวแล้วทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเป็นต้นในขณะเดียวกันมีผู้มีบุญเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของภาคอีสานผู้มีบุญเหล่านั้นได้แสดงตัวว่าเป็นผู้วิเศษสามารถปิดเป่าความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรได้ทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยได้ด้วยเวทย์มนต์คาถานอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์บางรูปได้ทำพิธีกรรมวังเวงรดน้ำมนต์ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆ สร้างความเชื่อถือศรัทธาให้แก่ราษฎรเป็นอย่างมากในเรื่องนี้เจ้าหน้าที่ปกครองยังไม่เห็นว่าจำเป็นจะต้องเข้าไปดูแลแต่อย่างไรเพราะเห็นว่าเป็นเพียงข่าวลือสักพักก็จะหายไปเองจนเมื่อใกล้จะถึงเดือน ๖ ที่ตรงกับคำทำนายว่าหมู ควาย จะกลายเป็นยักษ์มากินคน ให้รับฆ่าทิ้งให้หมด ดังนั้นราษฎรจึงเตรียมที่จะฆ่าหมูฝ่ายที่เลี้ยงไว้จึงสร้างความตกใจให้แก่เจ้าหน้าที่ปกครองเป็นอย่างมากและเรียกกำนันผู้ใหญ่บ้านให้ไปตักเตือนราษฎรว่าอย่าได้เชื่อตามคำทำนายลายแทงเพราะถ้าหากฆ่าสัตว์เลี้ยงราษฎรก็จะยากจนลงไปอีกแต่ก็ไม่สามารถยับยั้งความเชื่อของราษฎรได้

ใน พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ ได้มีผู้มีบุญเกิดขึ้นทั่วทั้งภาคอีสานคือกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สกลนครสุรินทร์ หนองคายอุดรธานี และอุบลราชธานี กลุ่มผู้มีบุญที่เกิดขึ้นนี้มีทั้งเป็นกลุ่มที่มีราษฎรให้ความเชื่อถือศรัทธาเป็นจำนวนมากและเป็นผู้มีบุญที่ไม่มีราษฎรเป็นสมัครพรรคพวกอยู่เลยก็มีจากการศึกษาเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญพบว่ามิเพียงไม่กี่กลุ่มที่ได้ก่อเหตุรุนแรงขึ้นอันละลายจนเป็นเหตุให้รัฐต้องเข้าปราบปรามซึ่งในตอนแรกและเห็นว่าการเกิดข่าวลือตลอดจนมีผู้ตั้งตนเป็นผู้วิเศษเป็นการชุมนุมแบบสงบไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใดจึงไม่ได้ให้ความสนใจมากนักประกอบกับเรื่องข่าวลือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นปกติสำหรับดินแดนที่ยังคงมีความเชื่อเรื่องเร้นลับเหนือธรรมชาติอยู่รัฐมองเห็นว่ากลุ่มผู้มีบุญที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ มีลักษณะเป็นกลุ่มกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานผู้ที่ตั้งตนเป็นผู้มีบุญส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อระงับความตื่นเต้นจากประเทศไทยตามคำทำนายและปิดเป่าความทุกข์ยากด้วยการรดน้ำมนต์และทำพิธีกรรมต่างๆ

จนต่อมาเมื่อได้มีผู้มีบุญมีกลุ่มหนึ่งที่มีแสดงการต่อต้านรัฐอย่างรุนแรงคือสะสมกำลังก่อความไม่สงบเช่นปล้นฆ่าเจ้าหน้าที่บ้านเมืองและมีจุดประสงค์ในการยึดครองเมืองอุบลราชธานีอันเป็น

ศูนย์กลางของมณฑลอีสานรัฐจึงได้เรียกกลุ่มผู้มีบุญว่าเป็นกบฏและได้ใช้มาตรการปราบปรามกลุ่มผู้มีบุญอย่างรุนแรงเนื่องจากกลุ่มผู้มีบุญมีเป็นจำนวนมากจึงไม่สามารถกล่าวได้ทั้งหมดดังนั้นจึงขอลงมาถึงเฉพาะกลุ่มที่มีความรุนแรงถึงขั้นเรียกว่าเป็นกบฏดังนี้

กบฏผู้มีบุญกรณีขององค์มั่นเป็นกลุ่มที่ได้วางแผนมาอย่างดีด้วยการให้หมอลำส่งข่าวสารเกี่ยวกับการมาถึงของผู้มีบุญว่า *ผู้มีบุญจะมาแต่ตะวันออกเจ้าเก่าหมดอำนาจศาสนาก็สิ้นแล้ว* องค์มั่นเป็นคนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นลูกน้องขององค์เทพกลุ่มขององค์แก้วเป็นพวกค่านีเนื่องจากคงเที่ยวเป็นราชบุตรของสารวัตรไม่พอใการปกครองของฝรั่งเศสจึงหนีไปอยู่นอกเหนือสารวัตรและได้อ้างตนว่าเป็นผู้พิเศษเกลี้ยกล่อมพวกข้าให้มาเป็นพรรคพวกด้วยมากมายใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ดำเนินการต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส ด้วยการฆ่าชาวฝรั่งเศสบุกเข้าโจมตีค่ายทหารฝรั่งเศสเมื่อฝรั่งเศสเข้าปราบปรามกลุ่มคงแก้วก่อนนี้เข้ามาในบริเวณ ๒๕ กิโลเมตรซึ่งเป็นเขตปลอดทหารไทยหลังจากนั้นคงแก้วจึงเป็นลูกน้องขององค์แก้วจึงได้ก่อความไม่สงบในฝั่งไทยขึ้นองค์มั่นตั้งตนขึ้นเป็นเจ้าปราสาททองหรือพระยาศรรณิกราชเป็นผู้วิเศษมาโปรดมนุษย์ได้ร่วมกับองค์ฟ้าเลื่อนเดิมชื่อหลวงวิชา เป็นแพทย์ประจำตำบลเมืองตระการพิซผลทั้งสองด้านไปเทียบคอมพิวเตอร์อยู่ที่บ้านนาโพธิ์ตำบลหนามแท่งในปัจจุบันคืออำเภอบ้านด่านได้มีผู้คนเข้าเป็นสมัครพรรคพวกประมาณ ๒๐๐ คนจุดประสงค์คือการตีเมืองอุบลอันเป็นศูนย์กลางของมณฑลอีสานในการตีเมืองอุบลต้องการกำลังพลมากกว่านี้จึงยกสมัครพรรคพวกจากบ้านนาโพธิ์มาเกือบกลุ่มผู้คนในเมืองเขมรปรากฏว่าพระเขมราร์ตันเดชพระราชาผู้รักษาการเมืองเขมรรัฐพร้อมด้วยเหล่ากบฏผู้ช่วยและท้าวโพธิสารกรมการเมืองได้ขับไล่พวกงม้นออกไปพร้อมทั้งห้ามไม่ให้ราษฎรเชื่อถือและเข้าร่วมกลุ่มหากใครไม่เชื่อฟังจะถูกไล่ออกจากเมืองดังนั้นคงแก้วจึงตอบโต้ด้วยการยกพวกเข้าพันของเมืองเขมรรัฐและแหกคุกบ่อนักโทษออกไปพร้อมทั้งจับเหล่ากบฏ และท้าวโพธิสารฆ่าที่ซานเมืองเขมรรัฐสำหรับพระเขมรรัฐเดชะประชารัฐนั้นคงแก้วไม่ได้ทำร้ายแต่บังคับให้เกลี้ยกล่อมราษฎรให้เข้ามาเป็นพรรคพวกจากนั้นพวกคงแก้วจึงได้ยกพรรคพวกไปถึงบ้านสะพือใหญ่หรืออำเภอดงระการพิซผลในปัจจุบัน

เมื่อมาตั้งกองกำลังอยู่ที่บ้านสะพือใหญ่แล้วคงแก้วได้ตั้งพิธีผูกสารเพียงตรางูขาว ห่มขาวจำศีลภาวนาและกล่าวกับราษฎรถึงเหตุร้ายที่กำลังจะเกิดขึ้นตามคำทำนายราษฎรกำลังหวาดหวั่นจากข่าวลือจึงได้ชวนกันเข้าไปขอให้พระองค์มั่นช่วยป้องกันภัยพิบัติที่กำลังจะมาถึงด้วยคงแก้วจึงสืบหาฐานรตนน้ำมนต์เขียนเลขยันต์แสดงตนว่าเป็นผู้มีบุญตามคำทำนายได้สร้างความเลื่อมใสให้แก่ราษฎรทั่วไปเป็นอย่างยิ่งข่าวลือเรื่องงม้นเป็นท้าวธรรมิกราชหรือผู้มีบุญได้กระจายออกไปอย่างรวดเร็วราษฎรจากทุกทิศทุกทางได้พากันมาขอเข้าเป็นสมัครพรรคพวกประมาณ ๑,๐๐๐ คนหลังจากได้สมัครพรรคพวกจนพอใจแล้วคงแก้วได้สั่งให้หาปืนแก๊ป ปืนคาบศิลา มีดผ้า ข้าว เกลือพริก และให้ตากข้าวเหนียวสุกแล้วนำมาใส่ถุงผูกเอาไว้ให้แก่ทุกคนจากนั้นจัดเวรยามรักษาการและจัดกองกำลังเป็นหมวดเป็นกองเพื่อเตรียมพร้อมในการสู้รบต่อไป

หลังจากที่กรมการเมืองเขมรรัฐถูกข่มขององค์มั่นคำตายกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ก็มีได้ทรงนั่งนอนพระไทยได้สั่งให้เจ้าหน้าที่เข้าปราบปรามผู้ตั้งตนเป็นผู้วิเศษที่เห็นว่ามีพฤติกรรมที่ส่อไปในทางกบฏนอกจากนี้ยังได้สั่งเจ้าหน้าที่เข้าติดตามสืบดูกลุ่มของงม้นในช่วงที่มีการสืบดูลาดเลานั้นได้มีการปะทะกันระหว่างกลุ่มองค์มั่นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐปรากฏว่ากลุ่มองค์มั่นได้รับชัยชนะทุกครั้งอันเนื่องมาจากกลุ่มคงแก้วมีกำลังเหนือกว่าสร้างความเลื่อมใสให้แก่กลุ่มขบถตลอดจนสร้างความ

ศรัทธาเลื่อมใสให้แก่ราษฎรเป็นอย่างยิ่งจนมีผู้มาขอเข้าร่วมเป็นพรรคพวกกับกลุ่มกบฏเพิ่มขึ้นถึง ๑,๕๐๐ คน หลังจากการปะทะครั้งล่าสุดฝ่ายเจ้าหน้าที่ได้พ่ายแพ้ต่อกลุ่มคนมั่นคงหลวงสรรพสิทธิ์ที่ประสงค์จึงทรงมีรับสั่งให้ตั้งกองกำลังทหารประมาณ ๑๐๐ คน ศษมีปืนใหญ่ ๒ กระบอกและปืนยาวเล็กทรงโปรดให้จัดกองกำลังฝ่ายบ้านเมืองจำนวนหนึ่งเพื่อเป็นกองสนับสนุนให้แก่ฝ่ายทหารด้วยในวันที่ ๔ เมษายน ประมาณ ๙.๐๐ น. ได้มีการปะทะกันระหว่างทางที่จะกลุ่มองค์มั่นจะยกกองกำลังไปตีเมืองอุบล กลุ่มองค์มั่นได้ใช้วิธีเสกน้ำมนต์เขียนยันต์ลงคาถาอาคมพร้อมทั้งพนมมือท่องคาถาแล้วเดินหน้าเข้าสู่กับเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอาวุธปืนพร้อมทั้งปืนใหญ่ปรากฏว่าพวกองค์มั่นได้ล้มตายลงไปเป็นจำนวนมากแต่องค์มั่นหลบหนีไปได้กลุ่มพวกผู้มิบุญที่จับมาได้มีทั้งสิ้น ๔๐๐ คนเศษถูกส่งไปจำคุกที่เมืองอุบลเพื่อรอการตัดสินโทษต่อไป

องค์มั่นได้ข้ามกลับมาอยู่ฝั่งขวาอีกครั้งโดยครั้งนี้รวบรวมสมัครพรรคพวกอยู่ที่ ห้วยธงบ้านกะจิ่น แขวงเมืองเขมราฐ ซึ่งสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพมีรับสั่งให้กรมหลวงสรรพสิทธิ์ที่ประสงค์ใช้วิธีปราบปรามกลุ่มองค์มั่นด้วยการใช้สินบนนำจับแต่เนื่องจากกำลังขององค์มั่นในขณะนั้นน่าจะมากกว่า ๑๐๐ คน การใช้สินบนนำจับอาจทำให้ต้องสูญเสียงบประมาณเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสั่งให้ใช้วิธีปราบปรามอย่างเช่นคราวที่แล้วในขณะนั้น องค์มั่นมีพรรคพวกประมาณ ๔๐๐ คน พร้อมด้วยผู้วิเศษอีกหลายคนเช่นองค์พระบาท องค์เจ้าบ้านแก้ง องค์ที่ องค์สอน องค์ลั่นก่าน องค์กาบ องค์ทิม องค์ศุข องค์เมตไตร และองค์ฟ้าเลื่อน เป็นต้น กลุ่มกบฏพยายามระดมสมัครพรรคพวกโดยใช้วิธีเกลี้ยกล่อมราษฎรหากใครไม่ยินยอมให้ฆ่าทิ้งอย่างเช่นฆ่านายจวนสีบ้านนา และจับตัวกำนันผู้ใหญ่บ้านในแขวงเขมราฐไว้ฝ่ายเจ้าหน้าที่บ้านเมืองได้ติดตามความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนอย่างใกล้ชิดเนื่องจากเมื่อครั้งก่อนได้ยกปืนราษฎรให้ลงชื่อและใช้กำลังเข้าต่อสู้กับรัฐซึ่งสร้างความเสียหายให้แก่รัฐเป็นอย่างมากดังนั้นเมื่อกลุ่มคนเริ่มมีความเคลื่อนไหวทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ปกครองก็ได้ใช้กำลังปราบปรามทันทีและประสบความสำเร็จเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ กลุ่มองค์มั่นตาย ๑ คน คือองค์เมตไตร จับได้อีก ๑ คน นอกนั้นได้หนีกระจัดกระจายไปอยู่ตามเมืองต่างๆทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงดังนั้นทางฝ่ายไทยได้ขอความร่วมมือจากฝรั่งเศสให้ช่วยปราบปรามพวกที่หนีไปเพื่อความสงบเรียบร้อยของทั้งฝ่ายแม้จะไม่ปรากฏว่าฝรั่งเศสสามารถจับกลุ่มของหมื่นและพรรคพวกได้หรือไม่แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาไม่ปรากฏว่ากลุ่มขององค์มั่นเข้ามาก่อความไม่สงบในฝั่งไทยอีกเลย

กรณีของอ้ายบุญจันทร์ซึ่งเป็นลูกชายของเจ้าเมืองขุขันธ์คนก่อนและเป็นน้องชายของเจ้าเมืองขุขันธ์คนใหม่ตั้งตนเป็นผู้วิเศษชื่ออึ้งงันจันทร์อยู่ที่ภูเขไฟในตำบลพานอำเภอบึงสามพันสงเียงขุขันธ์สำหรับกรณีของอ้ายบุญจันทร์นั้นเป็นเรื่องของความขัดแย้งระหว่างอ้ายบุญจันทร์และพี่ชายซึ่งเป็นเจ้าเมืองขุขันธ์ที่มีอยู่ก่อนแล้วเนื่องจากได้บงจันทร์คิดว่าตนจะได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองขุขันธ์คนใหม่แต่ตำแหน่งนี้ตกเป็นของพี่ชายจึงเกิดความไม่พอใจร่วมมือสมคบกับท้าวทันและหลวงรัตนซึ่งเป็นกรรมการเมือง เก้ามาก่อนจึงมีผู้คนรู้จักนับถือเป็นจำนวนมากอยู่ก่อนแล้วดังนั้นอ้ายบุญจันทร์จึงได้อาศัยช่วงเวลาที่เกิดสถานการณ์ผู้มิบุญทั่วทุกพื้นที่ของภาคอีสานนี้เข้ายึดเมืองขุขันธ์อย่างไรก็ตามให้อ้ายบุญจันทร์และพรรคพวกได้ถูกปราบปรามลงในเวลาไม่ถึงเดือนให้อ้ายบุญจันทร์พร้อมลูกน้องประมาณ ๑๐ คนถูกฆ่าตายในส่วนของอ้ายบุญจันทร์นั้นได้ถูกนำตัดศีรษะกลับมาเมืองขุขันธ์เพื่อให้สมัครพรรคพวกของอ้ายบุญจันทร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นราษฎรในพื้นที่และคาดว่าน่าจะเหลืออีกเป็นจำนวนมาก

ได้มีความเกรงกลัวโทษที่จะได้รับจากการก่อความไม่สงบอีกทั้งลดความน่าเชื่อถือของอำมาตย์จันทร์ในฐานะเป็นผู้วิเศษด้วย

กรณีของพระครูอินทร์ วัดบ้านหนองอีตุ้ม ตำบลสำราญ อำเภอโยธธร หลังจากที่มีคำทำนายลายแทงเผยแผ่ขึ้นในภาคอีสานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ แล้วพระครูอินทร์ พร้อมด้วยพระครูวิมลวัดอัมพวัน และพระครูอนันต์ตะนิคม เขตวัดสิงห์ท่าเมืองยโส ก็เป็นพระครูองค์แรกที่ให้ราษฎรมาเข้าพิธีตัดกรรมวางเวรล้างบาปกรรมชั่วต่างๆ เพื่อให้พ้นจากภัยพิบัติครั้งใหญ่ และเตรียมตัวควบคุมิบุญอีกทั้งเดือนให้ราษฎรนำหินแห่จากเมืองเสลภูมิมาบูชาพร้อมทั้งยุ้งให้ราษฎรเกียรติข้าราชการที่มาจากส่วนกลางวงเล็บถ้ามีข้าวเจ้าจะมีอีกบิลนี้ให้เอาไปทิ้ง ดีความได้ว่าหากบ้านใดมีข้าวเจ้าให้รับเอาไปทิ้งเพื่อไม่ให้ เป็นระเปียงแก่กองทัพของไทยเพราะคนไทยวงเล็บภาคกลางกินข้าวเจ้านอกจากห้ามเลี้ยงเขาตุ้แล้ว พระครูวัดอินทร์ยังห้ามเลี้ยงไก่ขาวดาวต่างเพราะคนที่มาจากส่วนกลางชอบกินให้ฆ่าทิ้งให้หมด สำหรับเรื่องผู้หญิงในพื้นที่ทั้งสาวและแก่ที่ยังไม่ได้แต่งงานก็ให้รับหาเสียไม่เช่นนั้นจะถูกยักษ์จับกิน และให้ราษฎรทุกคนปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเรื่องที่ทำให้ผู้หญิงรับมีสามีนี้ได้สร้างความพอใจให้แก่ผู้ชาย เป็นอย่างยิ่งเช่นท้าวชัยยะสุรินทร์ผู้ใหญ่บ้านโพนเมืองอำเภอดงเจริญผล ในขณะนั้นได้มีผู้หญิงมาขอเป็นภรรยาแก่หลายคนให้เงินผู้หญิงคนละ ๑ บาทเท่านั้นจะมีภรรยาก็คนก็ได้

ดังจะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ทั้ง ๓ รูปด้วยแสดงการต่อต้านเจ้าหน้าที่ได้อย่างเห็นได้ชัดในกรณีของพระครูทั้ง ๓ รูปได้ถูกสอบสวนโดยพระญาณลักขิตะเจ้าคณะมณฑลอีสานในเวลานั้นเป็นประธานสอบสวนซึ่งคณะกรรมการมีความเห็นตรงกันว่าพระครูทั้ง ๓ รูปมีความผิดทั้งวินัยสงฆ์และติดต่อแผ่นดินแต่เพื่อให้ราษฎรจำนวนมากที่ให้ความนับถือเลื่อมใสในพระครูทั้ง ๓ คลายความสงสัยพระยานรคิตะจึงได้ตั้งพิธีตามไสยศาสตร์ขึ้นโดยนิมนต์พระครูทั้ง ๓ รูปลงไปยืนแช่น้ำในลำน้ำชีที่ท่าเมืองยโสธรเป็นเวลา ๓ วัน ๓ คืนหากน้ำขึ้นมาทั่ว ๖ แสดงว่ามีความผิดตามข้อกล่าวหาจริงปรากฏว่าพอถึงวันที่ ๓ น้ำก็ท่วมถึง ๖ พระครูทั้ง ๓ รูปตั้งนั้นแล้วจึงนำความกราบพุนข้าหลวงตามพระองค์และได้โปรดให้นิมนต์พระครูทั้ง ๓ รูปไว้ที่เมืองอุบลเพื่อรอการลงโทษต่อไป

อย่างไรก็ตามนอกจากกลุ่มผู้มีบุญที่ต่อต้านรัฐด้วยการแสดงความรุนแรงแล้วยังมีกลุ่มผู้มีบุญที่แข็งข้ออย่างสงบซึ่งเกิดขึ้นโดยทั่วไปในขณะนั้นได้แก่กรณีของผู้มีบุญบ้านแจ้งใต้ที่บ้านแจ้งใต้ปัจจุบันอยู่ในตำบลม่วงใหญ่อำเภอเขมราฐจังหวัดอุบลราชธานีได้มีองค์ทองตั้งตนเป็นผู้มีบุญมีวิธีสร้างความน่าเชื่อถือด้วยวิธีล้างบาปโดยการตักน้ำใส่เต็มหม้อขนาดใหญ่หากใครเดินผ่านมาก็จับแขนคว่ำคนนั้นมีบาปมากน้อยแค่ไหนจากนั้นก็จับเท้าจุ่มลงในหม้อหากบาปมากก็ล้างมากกว่าน้อยก็จุ่มน้ำแต่น้อยคงทวงว่าน้ำที่จุ่มเท่านั้นเป็นน้ำที่ ๔ ขึ้นจึงมีความร้อนกว่าน้ำทั่วไปพอตกกลางคืนมีคนทั้งหมู่บ้านและจากหมู่บ้านใกล้เคียงได้มาชุมนุมพอรำกันกลางทุ่งทั้งคนในหมู่บ้านและใกล้เคียง คงทองได้สอนผู้คนเหล่านั้นให้ถือศีลมีความซื่อสัตย์และไม่ให้ลักขโมยอีกครั้งยังสอนคาถากันปิ่นให้ชาวบ้านด้วยเพื่อต่อสู้กับเจ้าหน้าที่ไทยซึ่งถือว่าเป็นคนชั่วร้ายหรือมารนอกจากนี้ยังมีคนอื่นๆ มาสมทบคงทองในภายหลังองค์ที่มีความสำคัญที่สุดคือองค์แก้วในการมาแต่ละครั้งขององค์แก้วนั้นจะมีการเกณฑ์ให้ราษฎรจัดพิธีต้อนรับพร้อมทั้งหาข้าวปลาอาหารให้อีกทั้งยังเตรียมให้ราษฎรนำเงินทองมาแลกเป็นหินแห่กับองค์แก้วเมื่อฝ่ายเจ้าหน้าที่ไทยเข้ามาสังเกตการณ์องค์ทองก็จะให้สินให้พรเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยคงทองได้สะสมอาวุธได้แก่ ง้าว หอก และปิ่น เป็นต้น กรณีขององค์ทอง เป็นการชุมนุมกันอย่างสงบถึงแม้จะมี

การสั่งสอนให้ราษฎรต่อสู้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่เป็นการสั่งสอนให้ป้องกันตัวกรณีที่รัฐใช้กำลังเข้าปราบปรามเท่านั้น

กรณีของที่เข้มเป็นผู้มีบุญอีกกลุ่มหนึ่งที่ชุมนุมกันอย่างสงบเกิดขึ้นที่บ้านมายปัจจุบันอยู่ในกิ่งอำเภอบ้านม่วงจังหวัดสกลนครมีผู้ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญชื่อชิดเข้มเดิมเป็นพระบวชอยู่ที่บ้านมายและเดินทางไปศึกษาพระธรรมอยู่บ้านนาฮีจังหวัดหนองคายและที่อำเภอร่มเกล้าจังหวัดเพชรบูรณ์ชาวบ้านเรียกติดเชียนว่าอาจารย์เขียมนมีคนนับถือพอสมควรทั้งในหมู่บ้านและหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลต่างก็เดินทางมาไหว้อาจารย์เขียนตักเย็นอาจารย์เข้มจะทำพิธีพาคนไปเก็บดอกไม้เพื่อมาบูชาพระรัตนตรัยโดยมีขบวนแห่มีดนตรีปี่พาทย์บรรเลงตลอดทางเพื่อไปเก็บดอกไม้ยามทุ่งนาพร้อมทั้งร้องเพลงเหตุดอกไม้ไปด้วยเมื่อเกิดผู้มีบุญขึ้นที่บ้านหนองเลาหนองซำในจังหวัดกาฬสินธุ์อาจารย์เขียนจึงเดินทางไปพบผู้มีบุญมากกลับมาแล้วได้สิทธิ์ออกจากพระตั้งตนเป็นพระวิษณุกรรมเทวบุตรนุ่งขาวห่มขาวกินข้าววันละ ๑ มื้อไม่กินเนื้อสัตว์มีเหตุการณ์เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่อาจารย์เขียนเป็นผู้มีบุญคือคิดรันประกาศออกไปว่าตนเป็นฤษีตาไฟอาจารย์เข้มจึงขอลองวิชากับทิพย์รันโดยก่อนหน้านี้ทิศหลังได้อ้างว่ารู้ที่ซ่อนของไม้เท้ากายสิทธิ์ที่ซัดันตายซึ่ปลายเป็นได้ ดังนั้นอาจารย์เขียนจึงได้ตกลงกันว่าหากคิดรันหาไม้เท้ากายสิทธิ์ให้ไม่ได้คิดรันจะต้องยอมให้อาจารย์เขียนตัดคอปรากฏว่าทิศันหาไม่เจออาจารย์เข้มจึงพินคอกทิศต่างๆ โดยบอกกับชาวบ้านว่าหากไม่คาดคิดนั้นจะกลายเป็นยักษ์กินคนเมื่อเจ้าหน้าที่ทราบเรื่องจึงได้ยกกำลังมาจากอาจารย์เข้มเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ ๒๔๔๕ อาจารย์เขียมรวมทั้งชาวบ้าน ประมาณ ๑๐๐ คนได้เข้าใช้วัดบ้านใหม่เป็นฐานที่มั่นนั่งแก่งเทียนและสวดมนต์ภาวนาอาจารย์เข้มบอกว่าการทำเช่นนี้จะทำให้อาวุธที่เจ้าหน้าที่ยิงเข้ามาย้อนกลับไปหาผู้ยิงเองแต่ในความเป็นจริงไม่เป็นเช่นนั้นปรากฏว่าอาจารย์เข้มและชาวบ้านโดนยิงตาย ๔๘ คนทหารได้นำศพเหล่านี้ไปฝังลงที่โบสถ์ที่อยู่ในวัดบ้านใหม่หรือวัดเจริญราษฎร์บำรุงในปัจจุบัน

ทั้งสองกรณีนี้เป็นกลุ่มผู้มีบุญที่ชุมนุมกันอย่างสงบโดยราษฎรตั้งความหวังในตัวผู้มีบุญมากจะสามารถช่วยพวกเขาหลุดพ้นจากความลำบากในเวลานี้ได้อย่างไรก็ดีหลังจากกลุ่มผู้มีบุญนี้ใช้ความรุนแรงอย่างเช่นคั้งและองค์บุญจันทร์ถูกปราบปรามไปแล้วบรรดาเจ้าเมืองกรมการเมืองต่างๆเริ่มไม่ไว้วางใจในเหตุการณ์ผู้มีบุญมากขึ้นโดยเฉพาะในมณฑลอีสานซึ่งเป็นมณฑลที่มีผู้มีบุญมากที่สุดสำหรับในพื้นที่อื่นจึงแหมจะมีกลุ่มผู้มีบุญกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปแต่เป็นพวกที่แข็งข้ออย่างสงบไม่มีแนวโน้มที่จะใช้ความรุนแรงหรือในบางพื้นที่ก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้ตั้งตนเป็นผู้มีบุญอย่างเช่นมณฑลอุดรราชภูธรส่วนมากแต่ตื่นกลับคำทำนายร้ายแรงเท่านั้นไม่มีผู้ตั้งตนเป็นผู้มีบุญหรือผู้วิเศษเป็นจำนวนมากอย่างในมณฑลอีสาน

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ อันเป็นช่วงที่เกิดภาวะสับสนวุ่นวายนี้ปรากฏว่ามีผู้ตั้งตนเป็นผู้มีบุญถึง ๓๕ กลุ่มกลุ่มผู้มีบุญมีตั้งแต่สมาชิกเพียง ๑ คนไปจนถึงหลายพันคนซึ่งมีลักษณะจัดตั้งเป็นองค์กรคือมีเจ้าผู้มีบุญสูงสุด ๑ คน และมีบุญที่เรียกว่าคงอีกหลายคนลดลันกันตามความสำคัญและหน้าที่โดยจำนวนสมาชิกจะมีมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือศรัทธาของราษฎรที่มีต่อผู้มีบุญนั้นกลุ่มผู้มีบุญเหล่านี้จะไม่มีความสัมพันธ์กับแต่ละคนจะตั้งตนเป็นผู้มีบุญในพื้นที่ของตนอย่างอิสระซึ่งกลุ่มผู้มีบุญเหล่านี้ไม่มีวัตถุประสงค์ในการใช้กำลังต่อต้านละส่วนของผู้มีบุญที่มีจุดประสงค์ในการต่อต้านรัฐอย่างชัดเจนอย่างเช่นกลุ่มโครงหมันนั้นนั้นจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มองค์แก้วที่ก่อความไม่สงบในบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและมีความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นอีก ๒-๓ กลุ่มกลุ่มผู้มี

บุญที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ นี้มีความเป็นอิสระและไม่มีความสัมพันธ์กันลักษณะดังกล่าวนี้ถือเป็นข้อเสียเปรียบเมื่อเจ้าหน้าที่รัฐใช้กำลังเข้าปราบปรามอย่างรุนแรงกลุ่มผู้มีบุญจึงต้องสลายตัวไปอย่างรวดเร็วเนื่องจากขาดกำลังสนับสนุนและอาวุธที่ทันสมัย

อย่างไรก็ตามแม้จะมีของผู้มีบุญที่ใช้ความรุนแรงหรือที่เรียกว่ากบฏจะมีเพียงกลุ่มเดียวในตอนแรกมีประมาณ ๒-๓ กลุ่มแต่เนื่องจากมีจุดประสงค์เดียวกันคือต้องการขับไล่อำนาจของไทยและฝรั่งเศสออกไปจากดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงดังนั้นเมื่อแต่ละกลุ่มรวบรวมราษฎรได้เป็นจำนวนมากพอสมควรแล้วจึงมารวมกลุ่มขึ้นเป็นกองกำลังเพื่อเข้าโจมตีเมืองสำคัญในภาคอีสานต่อไปแต่พร้อมกับบทของนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความน่ากลัวเมื่อใช้กำลังเข้าต่อต้านละจึงทำให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐเริ่มไม่ไว้วางใจในการชุมนุมของผู้มีบุญทุกกลุ่มเกรงว่าจะเป็นอันตรายและจะเป็นอุปสรรคในการพัฒนาหัวเมืองภาคอีสานได้ดังนั้นเจ้าหน้าที่และจึงให้ความสนใจและสังเกตผู้มีบุญในแต่ละพื้นที่มากขึ้นหากมีการกระทำความผิดขึ้นเพียงเล็กน้อยเจ้าหน้าที่ก็พร้อมที่จะใช้วิธีการรุนแรงเข้ามาปราบปรามเนื่องจากเห็นว่า ในภายภาคหน้ากลุ่มผู้มีบุญเหล่านี้อาจก่อความไม่สงบขึ้นได้การที่เจ้าหน้าที่รัฐใช้ความรุนแรงเข้าสลายกลุ่มผู้มีบุญนั้นก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงบทลงโทษที่ผู้มีบุญจะได้รับหากฝ่าฝืนกระทำความผิด

๒.๕.๙ การปราบปรามกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

เมื่อเริ่มมีการชุมนุมรวมกลุ่มเป็นกลุ่มผู้มีบุญขึ้นและมีแนวโน้มกบฏรัฐก็ยังไม่ได้เข้าปราบปรามอย่างจริงจังและเพียงแต่เฝ้าระวังสถานการณ์เท่านั้นและในช่วงเวลานี้ที่รัฐเฝ้าระวังนี้เองผู้มีบุญก็ได้เชื้อของราษฎรอย่างต่อเนื่องส่งผลให้กลุ่มกบฏมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นกลายเป็นผู้คนและจัดตั้งเป็นกองกำลังขึ้นได้ถึง ๓ กองคือกองกำลังของอ้ายบุญจันทร์ซึ่งตั้งตัวเป็นผู้มีบุญอยู่ที่สันเขาบรรทัดเขตเมืองขุขันธ์ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ มีราษฎรเข้าเป็นสมัครพรรคพวกมีจำนวนถึง ๖,๐๐๐ คนกองกำลังของค่ายมันที่ตั้งตนเป็นกรมปราสาททองวงเล็บคองหาสาสาระทองและตั้งมั่นอยู่ที่บ้านกับเงินแขวงเมืองเขมราฐมีสมัครพรรคพวกประมาณ ๒,๐๐๐ กว่าคนกองกำลังนี้เคยร่วมมือกับองค์แก้ว (ผู้นำกลุ่มขบวนทางฝั่งลาว) เข้ากันเมืองลำเพาในฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและหลังจากรวบรวมสมัครพรรคพวกได้แล้วจึงนำกำลังไปสมทบกับกองกำลังของเท้าสนที่โขงเจียมกองกำลังของค่ายเล็กซึ่งตั้งตนเป็นพระยาธรรมิกราชอยู่ที่บ้านหนองซำอำเภอยักษ์ภูมิพิสัยเมืองสุวรรณภูมิอ้ายเล็กและพรรคพวกได้แก่ของราษฎรในเขตอำเภอกาฬสินธุ์เมืองสุวรรณภูมิเมืองเสลภูมิเมื่อได้สมัครพรรคพวกเป็นจำนวนมากแล้วจึงไปสมทบกับกองกำลังของอ้ายมันที่อำเภอโขงเจียม

กลุ่มผู้มีบุญทั้ง ๓ กลุ่มนี้ได้วางแผนที่จะตีเมืองเขมราฐเกษมศรีมาและตระการพิชผลระหว่างทางที่ตีเมืองเหล่านี้ก็จะเทียบของราษฎรให้เข้าเป็นพวกด้วยคาดว่าจะได้เป็นจำนวนมากหลังจากนั้นก็ยกกองกำลังไปตีเมืองอุบลราชธานีแต่แผนการที่กลุ่มผู้มีบุญตั้งเป้าหมายไว้คือการตีเมืองทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงทั้งหมดและตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่ที่ไมขึ้นต่อทั้งไทยและฝรั่งเศสแล้วจะให้คงมั่นซึ่งตั้งตนเป็นองค์ปราสาททองขึ้นครองเมืองเวียงจันทน์ให้สมเด็จจรัญวัดบ้านเวินใส่ครองเมืองอุบลราชธานีให้องค์เล็กบ้านหนองซำครองเมืองหนองโสน (อุยุธยา) ให้องค์พระบาทกับองค์ชุดคลองธาตุพนม กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงเห็นว่าแผนการดังกล่าวน่าจะเป็นการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มกบฏทั้งฝ่ายซ้ายและฝั่งขวาเพื่อต้องการเป็นอิสระจากไทยแล้วฝรั่งเศสและเพื่อให้แผนการดังกล่าวประสบความสำเร็จกลุ่มกบฏต้องใช้กำลังเข้าล้อมล้างอำนาจของไทยและฝรั่งเศสในดินแดนของ

แม่น้ำโขงรัฐบาลได้เริ่มปราบปรามกลุ่มผู้มีบุญในปลายเดือนกุมภาพันธ์และต้นเดือนมีนาคม พ.ศ ๒๔๔๕ โดยส่งหน่วยลาดตระเวนซึ่งประกอบด้วยพระราชทานทหารซึ่งประจำการอยู่ในพื้นที่พร้อมกับทหารเกณฑ์ของท้องถิ่นเพื่อจับกุมผู้ก่อความไม่สงบเนื่องจากกำลังทหารในมณฑลอิสานมีจำนวนไม่เพียงพอเหมือนสรรพสิทธิประสงค์จึงทรงขอกำลังจากกรุงเทพฯซึ่งที่ประชุมเสนาบดีเห็นท้วงกันว่าหากส่งกำลังจากกรุงเทพฯอาจล่าช้าเกินไปดังนั้นจึงควรจะใช้กำลังทหารจากนครราชสีมาเพราะอยู่ใกล้กับสถานที่เกิดเหตุการณ์มากที่สุดจึงสั่งการให้เตรียมทหาร ๒๐๐ คนพร้อมอาวุธครบมือเพื่อเดินทางตามคำสั่งทันทีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงวิตกว่าจะเกิดเหตุการณ์จลาจลขึ้นตามเมืองต่างๆจึงโปรดให้ทหารออกไประงับเหตุและจากผู้มีบุญตามพื้นที่ตามโดยแบ่งเป็น ๕ สายร้อยโทวันได้รับคำสั่งให้ไปตรวจตาที่เมืองขุขันธ์และได้เกิดการปะทะกับอ้ายบุญจันทร์มีผลให้อ้ายบุญจันทร์ตายในที่สู้รบสำหรับกองกำลังของอ้ายบุญจันทร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นราษฎรก็พากันแตกหนีไปทำให้เหตุการณ์ทางเมืองขุขันธ์คลี่คลายลงอย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ยังคงมีความวิตกกังวลกับสถานการณ์ในเมืองขุขันธ์อยู่เนื่องจากเกรงว่าให้ติดป้ายหมูซึ่งเข้าใจว่าเป็นฝิ่นซ้ายและอาศัยอำนาจของฝรั่งเศสเข้ามาก่อวุ่นในฝั่งไทยเพราะก่อนหน้านี้อ้ายติดป้ายงูได้ปล่อยข่าวลือว่ารัฐบาลสยามได้ยกมือบริโภบริเวณที่ติดกับเขมรให้แก่ฝรั่งเศสแล้วสร้างความสับสนวุ่นวายให้แก่ข้าราชการและราษฎรบริเวณนี้เป็นอย่างยิ่งดังนั้นกองกำลังของร้อยโทวันจึงได้ออกตรวจตราในเมืองขุขันธ์เมืองศรีสะเกษแต่ก็ไม่พบกับผู้มีบุญคนอื่นๆส่วนหน่วยอื่นๆที่ส่งไปนั้นไม่ประสบความสำเร็จกับการปราบปรามผู้มีบุญอย่างเช่นที่บริเวณบ้านโคกซึ่งกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ได้ส่งทหารได้ออกไปดูเหตุการณ์และเกิดปะทะกับกบฏผู้มีบุญในการ กระทะกันครั้งนี้ทำให้ทหารเสียชีวิต ๑๑ คนนอกจากนี้พวกกบฏยังได้จับเท้าคมข้างในอำเภอพนานิคมมาตัดหัวด้วยการได้ชัยชนะในครั้งนี้ส่งผลให้ราษฎรมีความเลื่อมใสศรัทธาในอำนาจกลุ่มผู้มีบุญมากยิ่งขึ้นและพากันเข้าร่วมกับกลุ่มผู้มีบุญเป็นจำนวนมากสร้างความห้ำหั่นให้แก่ข่มผู้มีบุญซึ่งได้เตรียมแผนการที่จะนำกำลังเข้าโจมตีเมืองอุบลโดยเร็ว

หลังจากได้รับชัยชนะแล้วกลุ่มกบฏภายใต้การนำของอ้ายมันและอ้ายเล็กได้เพื่อนกองกำลังไปตั้งมั่นอยู่บริเวณบ้านสะพืออำเภอตระการพืชผลเพื่อเตรียมเข้าตีเมืองอุบลและเมืองใกล้เคียงก่อนที่กบฏจะเคลื่อนกองกำลังไปที่เมืองอุบลกองกำลังของฝ่ายรัฐประมาณ ๒,๐๐๐ คนระดมพลมาจากนครราชสีมาและกองกำลังตามที่ต่างๆ เกือบทั่วพื้นที่ในภาคอีสานกองกำลังของไทยมีอาวุธครบมือทั้งปืนเล็กยาวปืนใหญ่ฝ่ายขวามือมีมิดดาบหอกและปืนคาบศิลาแบบเก่าเมื่อกลุ่มกบฏเห็นกองกำลังฝ่ายไทยเคลื่อนใกล้เข้ามาก็สั่งให้ส่งสมัครพรรคพวกให้นั่งลงภาวนาห้ามยิงปืนหรือลุกขึ้นต่อสู้กับฝ่ายไทยแต่ปรากฏว่าทหารไทยได้เข้าโจมตีกลุ่มขวบวณการรุนแรงการสู้รบดำเนินไปประมาณ ๔ ชั่วโมงค่ายมั่นค่ายเล็กตลอดผู้นำคนอื่นๆเห็นว่าฝ่ายตนสู้ไม่ได้จึงหนีไปในช่วงที่กำลังซุ่มเมื่อการต่อสู้สิ้นสุดลงปรากฏว่าฝ่ายกบฏซึ่งส่วนใหญ่เป็นราษฎรถูกฆ่าตาย มากกว่า ๒๐๐ คน บาดเจ็บกว่า ๕๐๐ คน ถูกจับได้อีก ๑๒๐ คน ส่วนที่เหลือหนีไปได้สำหรับทหารไทยไม่มีผู้ได้รับบาดเจ็บแม้แต่คนเดียว

เมื่อปราบกบฏกลุ่มใหญ่ได้เป็นที่เรียบร้อยแล้วฝ่ายรัฐก็เร่งปราบปรามกบฏทั่วทั้งพื้นที่ในภาคอีสานเนื่องจากเห็นว่ากบฏผู้มีบุญทุกกลุ่มอาจมีแนวโน้มที่จะใช้กำลังต่อต้านรัฐดังนั้นจึงได้มีการขอกำลังจากมณฑลบูรพาซึ่งเป็นส่วนการปกครองที่อยู่ในเขตกัมพูชาเพื่อช่วยดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ส่วนกองกำลังที่ใช้ปราบปรามกลุ่มของคองมันนั้นได้ทำการกวาดล้างกลุ่มอื่นๆ โดยการปราบปรามกบฏได้มีการเตรียมแผนงานไว้เป็นอย่างดีมีการแบ่งกำลังทหารไว้เป็นจุดเพื่อที่จะได้สามารถถอยโอน

เคลื่อนย้ายกำลังทหารไปในพื้นที่ที่มีปัญหาได้อย่างสะดวกอย่างไรก็ตามผลงานในการปราบปรามกบฏส่วนใหญ่เป็นของกองกำลังในพื้นที่เพราะกว่าที่กองกำลังจากราชสีมาจะมาถึงนั้นเหตุการณ์ต่างๆ ก็เริ่มที่จะผ่อนคลายความรุนแรงแล้วดังนั้นทหารที่มาจากนครราชสีมาจึงมาช่วยดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่เสียมากกว่า

นอกจากจะใช้วิธีการปราบปรามอย่างรุนแรงแล้วฝ่ายรัฐยังได้ตั้งรางวัลให้แก่ราษฎรที่สามารถจับกลุ่มพวกผู้มึญได้อย่างเช่นผู้มึญในเขตมณฑลอิสานให้ ๑๐๐- ๔๐๐ บาทเขตมณฑลอุดรให้ ๒๐- ๘๐ บาทเนื่องจากในเขตนี้เหตุการณ์รุนแรงไม่เท่ากับมณฑลอิสานวิธีดังกล่าวน่าจะใช้ได้ผลเนื่องจากการให้สินบนรางวัลน่าจับเป็นจำนวนมากนี้ได้ทำให้เกิดความไม่ไว้นือเชื่อใจกันในพวกกบฏด้วยตนเอง ในที่สุดคุมกบฏก็ต้องสลายตัวไปอย่างไรก็ตามกลุ่มขบวนการผู้มึญยังคงมีอยู่บ้างแต่ไม่ได้สร้างปัญหาแต่อย่างใดส่วนใหญ่เป็นการชุมนุมกันอย่างสงบไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหารจำนวนมากเข้าควบคุมดูแล ดังนั้นกองกำลังนครราชสีมาที่ช่วยตรวจตราความสงบเรียบร้อยอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ในมณฑลอิสานและมณฑลอุดรก็เริ่มทยอยกับสู่นครราชสีมา

หลังจากปราบปรามกบฏผู้มึญก่อความไม่สงบทั่วทุกพื้นที่ในภาคอิสานแล้วรัฐได้นำตัวผู้ก่อกบฏที่จะคุมได้ซึ่งมีมากกว่า ๔๐๐ คน มารวมกันไว้ที่เมืองอุบลแต่เนื่องจากมีนักโทษเป็นจำนวนมาก สถานที่กักขังมีไม่เพียงพอกับปริมาณนักโทษจึงต้องล่านักโทษร้ายกลางแจ้งจึงเป็นเหตุให้พวกกบฏล้มตายวันละ ๕- ๖ คนไม่เพียงพอนักโทษที่จะทราบเท่านั้นพวกผู้คุมต้องคอยล่าปากไปด้วยในการตัดสินลงโทษผู้ที่ป็นหัวหน้าใหญ่คือบรรดาองค์ทั้งหลายนั้นศาลได้ตัดสินว่าเป็นกบฏยอมให้ราษฎรเป็นปฏิปักษ์ต่อแผ่นดินและต้องโทษประหารชีวิตกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ข้าหลวงต่างพระองค์มณฑลอิสานมีกระแสรับสั่งให้เป็นไปตามพิพากษาและโปรดให้นำผู้มีความผิดให้ประหารชีวิตและเสียประจานในสถานที่ซึ่งมีราษฎรให้ความเชื่อถือศรัทธาในตัวผู้มึญนั้นๆ เพื่อไม่ให้ป็นเยี่ยงอย่างต่อไป ส่วนบรรดาผู้ที่ตั้งตนเป็นผู้วิเศษใช้เวทมนต์คาถารักษาคนเจ็บป่วยซึ่งเป็นพวกที่ไม่มีปฏิกิริยาต่อต้านแต่เนื่องจากมีราษฎรให้ความเชื่อถือศรัทธาเป็นจำนวนมากทำให้รัฐไม่ไว้วางใจจึงได้มีคำสั่งให้นำตัวคนเหล่านั้นเข้ามาจำคุกที่กรุงเทพฯ เป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๑ ปี สำหรับพระครูทั้ง ๓ รูปกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์โปรดให้อยู่ในสมณะเพศตลอดชีวิตหากสืบออกมาเมื่อใดจะถูกจำคุกตลอดชีวิตสำหรับราษฎรที่เข้าร่วมกับกลุ่มกบฏนั้นทางราชการให้ปล่อยป็นอิสระเพราะเห็นว่าราษฎรไม่ได้มีเจตนาจะต่อต้านหากแต่ที่กระทำไปนั้นเพราะถูกผู้มึญแหยงจนเกิดกระแสการต่อต้านรัฐ

เหตุการณ์กบฏผู้มึญเกิดขึ้นเนื่องจากความเชื่อถือศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อผู้มึญดังนั้นหลังจากรัฐได้เข้าปราบปรามผู้มึญซลสงบเรียบร้อยแล้วจึงได้ให้ความเอาใจใส่ต่อราชในภาคอิสานด้วยการทำพระพิมพ์แจกจ่ายให้แก่ราษฎรเพื่อสร้างขวัญกำลังใจแก่ราษฎรอีกทั้งให้ราษฎรหรือน้ำพิพัฒน์สัตยว่าจะไม่เชื่อผู้มึญผู้วิเศษอีกต่อไป

๒.๕.๑๐ ผลจากเหตุการณ์กบฏผู้มึญ พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

นับตั้งแต่เหตุการณ์กบฏผู้มึญสิ้นสุดลงได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นตามลำดับในภาคอิสาน กล่าวคือรัฐได้ให้ความสนใจในภาคอิสานมากขึ้นมีเจ้านายพระราชวงศ์เสด็จยังหัวเมืองอิสานหลายพระองค์ตามธรรมเนียมแล้วจะเสด็จหัวเมืองที่ทางไกลเฉพาะเมื่อมีเหตุสงครามเท่านั้นและในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ได้ส่งข้าหลวงตามพระองค์ซึ่งเป็นพระเจ้าน้อยยาเธอมาปกครองหัวเมืองในภาคอิสาน

ภายหลังเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ สิ้นสุดลงพระราชวงศ์ได้เสด็จยังหัวเมืองอีสาน เพื่อตรวจตราความสงบเรียบร้อยได้แก่สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการ ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ซึ่งใช้เวลาตรวจตราราชการในมณฑลอิสานและมณฑลอุดรประมาณ ๕๖ วันโดยขบวนรถพิเศษจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาจากนั้นจึงทรงม้าเดินทางผ่านจังหวัดขอนแก่นเป็นเวลา ๑๔ วันจนถึงมณฑลอุดร การเสด็จตรวจจึงทรงมาเดินทางผ่านจังหวัดขอนแก่นเป็นเวลา ๑๔ วันจนถึงมณฑลอุดร การเสด็จตรวจเยี่ยมราชการได้ทรงพาหนะทั้งเจียนม้าและรักแท้เมื่อเสด็จถึงมณฑลอิสานไม่ได้พบกับกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ เนื่องจากกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงกำลังประชุมกับ ๕ หลวงไทยและฝรั่งเศสเรื่องประกันเขตแดนสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงไม่ได้เสด็จเยี่ยมข้าหลวงต่างพระองค์แต่ก็ได้โทรศัพท์สนทนากันการเสด็จตรวจราชการในครั้งนี้ได้ส่งพบเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรในหัวเมืองอิสานมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นระบบการทำงานหากินสภาพสังคมระบบความเชื่อและความยากลำบากในการเดินทางจากระหว่างหัวเมืองอาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์กบฏที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๒๔ ได้ทำให้ส่วนกลางมีความสนใจสภาพ ได้ทำให้ส่วนกลางมีความสนใจสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของภูมิภาคนี้ ได้ทำให้ส่วนกลางมีความสนใจสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของภูมิภาคนี้มากขึ้นต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิชัยมหาราช เห็น พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิชัยมหาราชเห็นถ้าเราตมเสด็จตรวจโรง พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิชัยมหาราชเห็นถ้าเราตมเสด็จตรวจโรงสาวไหมที่เมืองอุบลพระ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิชัยมหาราชเห็นถ้าเราตมเสด็จตรวจโรงสาวไหมที่เมืองอุบลพระองค์ทรงให้ความสนพระทัยดนตรี พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิชัยมหาราชเห็นถ้าเราตมเสด็จตรวจโรงสาวไหมที่เมืองอุบลพระองค์ทรงให้ความสนพระทัยดนตรีพื้นเมืองของภาคอีสานโดย พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิชัยมหาราชเห็นถ้าเราตมเสด็จตรวจโรงสาวไหมที่เมืองอุบลพระองค์ทรงให้ความสนพระทัยดนตรีพื้นเมืองของภาคอีสานโดยเฉพาะ ปูดทำนองเพลงลาวดำเนินทรายระหว่างทางที่เสด็จในภาคอีสานนั้นได้ทรงพระนิพนธ์บทคำร้องโดยใช้ทำนองเพลงลาวดำเนินทรายและประทานชื่อว่าเพลงลาวดำเนินหรือที่รู้จักในปัจจุบันมากเพลงลาวดวงเดือนต่อมาในพ.ศ. ๒๔๕๔ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดชเสด็จตรวจราชการในมณฑลอุดรและมณฑลอุบลและสนพระทัยเรื่องทหารเป็นพิเศษพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดชเสด็จตรวจราชการพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกือบทั้งหมดในพ.ศ. ๒๔๕๕ ต่อมาพ.ศ. ๒๔๕๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถด้วยพระองค์เจ้าจันทราภิรมย์พระโอรสและหม่อมคัทรินทร์ได้เสด็จตรวจราชการในมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอิสานพระองค์ทรงให้ความสนพระทัยเรื่องพระราชอาณาเขตเป็นพิเศษเนื่องจากในขณะนั้นได้มีการก่อสร้างทางหลวงสายพิบูลมังสาหารกับช่องเม็กเพื่อเชื่อมต่อกับทางหลวงของลาวฝรั่งเศสจึงได้มีข้าหลวงทั้งไทยและฝรั่งเศสมาตรวจดูเขตปรับอย่างใกล้ชิดนอกจากเจ้านายพระราชวงศ์แล้วยังมีขุนนางชั้นผู้ใหญ่เดินทางมาตรวจราชการโดยตลอดการตรวจราชการของเจ้านายและขุนนางยังชนให้ภาคอีสานได้แล้วการพัฒนาอย่างต่อเนื่องที่เห็นได้เด่นชัดคือการคมนาคม

จากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญได้สะท้อนให้เห็นความบกพร่องทางการจัดการปรับปรุงปกครองในภาคอีสานว่ามีความล้าคลุ่มไม่เพียงพอแม้ข้าหลวงต่างพระองค์จะใช้วิธีจัดการปกครองโดยพยายามไม่ให้กระทบต่อผู้ปกครองเดิมมากนักแต่ก็ไม่สามารถสร้างความพอใจได้ทั่วไปดังปรากฏให้เห็นได้ว่าผู้ที่ตั้งตนเป็นผู้มีบุญส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่พอใจการปกครองระบบใหม่ซึ่งมักถูกลดตำแหน่งซึ่งมีผลกระทบ

ให้สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยได้รับสำหรับราษฎรที่เข้าร่วมกับผู้มีบุญนั้นเนื่องจากความขัดสนแทนแค้นที่ได้รับเพราะสภาพธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยต่อวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมการปกครองแบบใหม่ได้เปลี่ยนวิธีการจัดเก็บผลประโยชน์จากระบบส่วยมาเป็นชำระราชการคนละ ๔ บาทต่อปียิ่งซ้ำเติมสภาพความแค้นลำบากมากยิ่งขึ้นอีกสำหรับคนทั่วไปอาจคิดว่าเงินจำนวน ๔ บาทไม่น่าจะหายากมากนักแต่สำหรับคนอีสานซึ่งคุ้นเคยกับการดำรงชีวิตแบบ เกษตรกรรมการปกครองแบบใหม่ได้เปลี่ยนวิธีการจัดเก็บผลประโยชน์โดยจากระบบส่วยมาเป็นชำระราชการคนละ ๔ บาทต่อปียิ่งซ้ำเติมสภาพความแค้นลำบากมากยิ่งขึ้นอีกสำหรับคนทั่วไปอาจคิดว่าเงิน ๔ บาทไม่น่าจะหายากนักแต่สำหรับคนอีสานซึ่งคุ้นเคยกับการดำรงชีวิตแบบผลิตเพื่อเลี้ยงชีพและระบบแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งแทบจะไม่มีการใช้เงินเลยในภูมิภาคนี้เมื่อเงินตราเข้ามามีความสำคัญในภูมิภาคนี้เงินจึงเป็นสิ่งหายากยิ่งกว่าจะหาเงินได้ลำบากมากกว่าเพราะในสมัยนั้นเงิน ๔ บาทสามารถเลี้ยงอาหารให้คนอ้อมได้ถึง ๘๐ คนซื้อข้าวเปลือกได้ประมาณ ๑๙๒- ๔๓๕ กิโลกรัมเลยทีเดียว

นอกจากนี้ในการเก็บภาษียังได้มีการทุจริตกดขี่ราษฎรทุกรูปแบบจากการปกครองเดิมซึ่งในขณะนั้นได้รับมอบหมายจากรัฐให้ทำหน้าที่เก็บภาษีตลอดจนการซื้อขายครอบครองสัตว์พาหนะจะต้องตีทะเบียนต่อข้าราชการสิ่งเหล่านี้เป็นการเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่กดขี่ทุจริตราษฎรได้ง่ายในช่วงเวลาที่ราษฎรกำลังอยู่ในภาวะความลำบากอย่างนี้ย่อมถูกชักจูงเข้าร่วมกับผู้มีบุญได้โดยง่าย ประกอบกับสังคมอีสานที่มีพื้นฐานอยู่กับความเชื่อในสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติผสมกับความเชื่อพุทธศาสนาจึงเป็นเหตุผลที่ทำให้ราษฎรหันไปเข้าหาผู้มีบุญด้วยความหวังที่จะหลุดพ้นจากสภาพชีวิตที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

๒.๕.๑๑ การปรับปรุงภาคอีสานภายหลังเหตุการณ์กับบุตรผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

เหตุการณ์กับผู้มีบุญในภาคอีสานได้กลายเป็นเหตุรุนแรงมากที่สุดที่นั่นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ได้ทรงมีพระดำริว่าเป็นเพราะได้ยกเลิกระบบอาชญา ๔ โดยทันทีซึ่งสร้างความไม่พอใจให้แก่ผู้ปกครองเก่าเป็นอย่างมากดังนั้นหลังจากเหตุการณ์สงบลงแล้วกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์จึงทรงพิจารณาถึงการปรับปรุงมณฑลภาคอีสานเสียใหม่ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิมอย่างไรก็ตามการนำระบบเทศาภิบาลมาใช้อย่างเต็มรูปแบบไม่สามารถกระทำได้อีกเนื่องจากประสบปัญหาทางเรื่องเงินและขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงแก้ไขปัญหานั้นเฉพาะหน้าเท่าที่สามารถจะป้องกันไม่ให้เกิดกบฏขึ้นได้อีกต่อไป

ด้านการปกครองกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงแบ่งเขตการปกครองจากมณฑลออกเป็นจังหวัดใน พ.ศ ๒๔๕๐ โดยแบ่งออกเป็น ๔ จังหวัดคืออุบลราชธานี ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ขุขันธ์โดยกระทรวงมหาดไทยได้เรียกสรรคข้าราชการระดับผู้ว่าราชการเมืองจากหัวเมืองชั้นในลงมาเป็นปลัดมณฑลประจำจังหวัดๆ ละ ๑ คนคือหม่อมอมรวงศ์วิจิตรซึ่งเป็นข้าหลวงเดิมที่ตามเสด็จกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ให้เป็นปลัดมณฑลจังหวัดอุบลราชธานีพระยาสุริยเดโชพิเศษฤทธิ์วงเล็บจากส่วนตัดเป็นปลัดมณฑลจังหวัดร้อยเอ็ดพระยาประชากรจักรเป็นปลัดมณฑลจังหวัดขุขันธ์และพระยากรุงศรีบริรักษ์เป็นปลัดมณฑลจังหวัดสุรินทร์ปลัดมณฑลจังหวัดจะมีหน้าที่ตรวจตราและจัดวางแบบแผนการปกครองในท้องที่ของตนโดยใช้ข้าราชการในพื้นที่ให้เป็นประโยชน์จากนโยบายการตั้งเมืองในสมัยก่อนนั้นก่อให้เกิดเมืองเล็กเมืองน้อยกระจัดกระจายอยู่ทั่วมณฑลอีสานทำให้ยากในการดูแลอย่างทั่วถึงดังนั้นกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์จึงส่งให้ยกเลิกหัวเมืองเหล่านั้นด้วยการนำระบบ

เทศบาลเข้าไปใช้โดยดูขนาดเมืองและจำนวนประชากรดังนั้นบางเมืองก็จัดการปกครองแบบหัวเมืองบางเมืองที่เล็กลงไปก็ให้จัดการปกครองแบบอำเภอและกำนันตามลำดับ

๒.๕.๑๒ ด้านการรักษาความสงบเรียบร้อย

เนื่องจากการปราบปรามกบฏผู้มีบุญได้เกิดปัญหาการระดมกำลังพลจากในพื้นที่มณฑลอีสาน จึงทำให้การปราบปรามล่าช้าไม่ทันการดังนั้นกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเห็นว่าควรที่จะจัดตั้งกองตำรวจภูธรขึ้นในมณฑลอีสานเพื่อตรวจการรักษาการตลาดจนป้องกันเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้นได้ทันที่ว่าการจัดตั้งกองตำรวจภูธรจึงมีวัตถุประสงค์ในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นหลักและเพื่อคุ้มครองราษฎรในท้องถิ่นตลอดจนเพิ่มประสิทธิภาพในการปราบปรามโจรผู้ร้ายได้เป็นอย่างดีซึ่งรัฐบาลก็ตระหนักถึงความสำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อยในหัวเมืองมีศาลเป็นอย่างดีจึงได้ส่งนายตำรวจชาวเดนมาร์กมาเป็นผู้ควบคุมดูแลฝึกหัดตำรวจใหม่โดยมีการรับสมัครราษฎรในพื้นที่มีอายุตั้งแต่ ๑๘-๒๕ ปี ต้องมีภูมิลำเนาอยู่ในท้องถิ่นนั้นรับราชการทั้งหมดเป็นเวลา ๒ ปี

เรื่องต่อมาที่กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ส่งให้มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการรักษาความสงบเรียบร้อยคือการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรเนื่องจากทรงเห็นรูปแบบการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายของราษฎรในพื้นที่ล้วนแต่เกี่ยวพันกับผีวิญญาณพิธีกรรมไสยศาสตร์กลุ่มกบฏจึงได้ใช้ช่องทางดังกล่าวหลอกลวงราษฎรให้เป็นสมัครพรรคพวกได้โดยง่ายกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์จึงได้ส่งออกประกาศห้ามราษฎรนับถือผี ๓ ต่างๆ เช่นเข้าทรงผีฟ้าผีแม่เหล็กหลักเมืองหรือที่เข้าข้ายดังกล่าวนี้ให้เจ้าหน้าที่จับตัวผู้ที่เข้าทรงผีไปไต่สวนพิจารณาหาความจริงถ้าสอบสวนแล้วเป็นจริงก็ให้ปรับเงินคนละ ๑๒ บาท และให้รางวัลแก่ผู้แจ้งเบาะแสหากไม่มีเงินเสียค่าปรับก็ให้จำคุกเป็นเวลา ๑ เดือนต่อมาจึงได้มีพระราชโองการโปรดเกล้าให้มีกฎหมายเรื่องผีสาងขึ้นเมื่อ รศ ๑๒๔

๒.๕.๑๓ ด้านการศึกษา

เนื่องจากการมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์จึงเห็นว่าที่ราษฎรหลงเชื่อผู้มีบุญเพราะขาดเหตุผลในการไตร่ตรองพิจารณาให้รอบคอบราษฎรจึงได้ตั้งมโนคติโดยปราศจากความยั้งคิดได้ง่ายวิธีแก้ปัญหาในเรื่องนี้คือการจัดการศึกษาขึ้นในมณฑลอีสานเพราะอุปสรรคอย่างหนึ่งของการพัฒนาประเทศคือราษฎรไม่มีการศึกษาดังนั้นกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์จึงทรงวางแผนการศึกษาโดยใน พ.ศ ๒๔๔๕ ทรงประกาศตั้งพระราชอาณัติเจ้าคณะมณฑล ๑๔ ลูกตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ รศ ๑๒๑ สำหรับเป็นผู้อำนวยการศึกษาในแต่ละพื้นที่ในมณฑลอีสานได้แต่งตั้งพยานรัฐชิตะเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนในมณฑลอีสานเป็นองค์แรกและยังคงใช้วัดเป็นสถานที่เรียนหนังสือเหมือนแต่ก่อนแต่เปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามาเรียนหนังสือได้โดยไม่ต้องบวชเป็นพระสงฆ์ซึ่งพยานรัฐชิตะมีความเห็นว่าตรงกับกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ที่ว่าการศึกษาเป็นรากฐานความเจริญของประเทศดังนั้นการศึกษาในมณฑลอีสานจึงเป็นระบบมากขึ้นโดยได้รับความร่วมมือจากกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงทำการการจัดหลักสูตรการเรียนหนังสือในส่วนภูมิภาคนั้นได้วางหลักเกณฑ์ให้พออ่านออกเขียนได้ได้คิดคำนวณตัวเลขนั้นพื้นฐานให้พอรู้เกี่ยวกับการรับจ่ายเงินอีกทั้งต้องทราบถึงอาณาเขตของสยามตำบลที่สำคัญต่างๆตลอดจนที่ตั้งของสถานที่สำคัญเหล่านั้นได้ในด้านคุณธรรมสอนให้ราษฎรพอรู้กฎหมายรู้จักละอายต่อบาปและรู้จักประพฤติตนให้ห่างไกลจากการกระทำความผิดทั้งหลายที่บัญญัติไว้ในกฎหมายดังจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในชั้น

แรกนี้เพื่อไม่ให้ราษฎรถูกหลอกลวงได้ง่ายอีกทั้งยังเป็นการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับรัฐให้แก่ราษฎรในภูมิภาคนี้มากขึ้นเพื่อเป็นการป้องกันผู้ไม่หวังดีจะเข้ามายุยงกบฏขึ้นราษฎรดังเช่นกรณี ขบวนการผู้มีบุญที่ผ่านมา

ในขณะที่เดียวกันกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์จัดตั้งโรงเรียนการปกครองสำหรับฝึกหัด ลูกหลานข้าราชการเพื่อเข้ารับราชการและส่งเสริมให้เหมาะสมอบรมวิจิตรเป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนการ ปกครองวิชาที่เรียนมีทั้งการปกครองการสอบสวนคดีแพ่งและคดีอาญาเมื่อฝึกหัดสำเร็จแล้วจะได้เข้ารับราชการตามความสามารถทันที เนื่องจากกรมหลวงสุภชาติที่ประสงค์ทรงเห็นว่าข้าราชการที่ทุจริต ต่อหน้าจะทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนดังนั้นการตั้งโรงเรียนฝึกหัดราชการจึงมีจุดประสงค์ที่จะ ปลุกฝังอบรมทัศนคติของผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นข้าราชการให้มีความสำนึกในหน้าที่และให้คำนึงถึง ความผาสุกของราษฎรเป็นสำคัญอีกทั้งการตั้งโรงเรียนฝึกหัดราชการยังเป็นการลดอิทธิพลของตระกูล ขุนนางในหัวเมืองลงได้อีกด้วยเนื่องจากผู้ที่จะเข้ามาเป็นข้าราชการนอกจากจะเป็นลูกหลาน ข้าราชการแล้วยังจะต้องผ่านการอบรมจากโรงเรียนด้วยไม่ใช่สืบทอดตำแหน่งจากตระกูลเจ้าเมือง ดังเช่นแต่ก่อน

๒.๕.๑๔ ด้านการจัดเก็บเงินผลประโยชน์

กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเข้าพระทัยถึงความเป็นอยู่ของราษฎรเป็นอย่างดีจึงทรง ปรีชาปฏิบัติสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงเห็นว่าไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีและค่า ราชการยังคงให้จัดการเหมือนเดิมแต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงคือให้กระทรวงมหาดไทยส่งค่าหลวงทรัพย์ ภาครณ์เข้ามาในภูมิภาคเพื่อจัดเก็บภาษีอากรโดยเฉพาะทั้งนี้เพื่อป้องกันการรั่วไหลและการทุจริตจาก เจ้าหน้าที่และบรรเทาความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรสำหรับข้าราชการค่าพิมพ์ลูกพันธุสัตว์พาหนะและ ค่าธรรมเนียมศาลยังคงราคาเท่าเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากเกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญแล้วนั้นได้เห็นความบกพร่องของการ ปกครองส่วนภูมิภาคกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ในฐานะที่ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑล อีสานจึงทรงจัดการแก้ไขสิ่งที่ทรงเห็นว่าบกพร่องโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องที่ราษฎรขาดการศึกษา เพราะทรงเห็นว่าเหตุการณ์ที่ขยายใหญ่โตและลุกลามไปในทุกพื้นที่ของภาคอีสานสาเหตุปัญหา พิจารณาไตร่ตรองเรื่องต่างๆได้อย่างรอบคอบทำให้หลงเชื่อผู้มีบุญได้ง่ายด้วยเหตุนี้จึงทรงใช้การศึกษา เพื่อยกระดับสติปัญญาของผู้คนในภาคอีสานอีกทั้งเผยแผ่วัฒนธรรมไทยเพื่อลดความแตกต่างทางเชื้อ ชาติตลอดจนสร้างความรู้ความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างส่วนกลางและภูมิภาคการจัดการศึกษา ภาคบังคับจึงเป็นวิธีหนึ่งที่รัฐบาลเห็นว่าจะสามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุดอย่างที่สุด

อย่างไรก็ตามหลังจากนั้นไม่นานได้เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นอีกหลายครั้งแต่ก็ไม่ใช่เหตุการณ์ที่ ลุกลามกระจายไปทั่วทั้งภาคอีสานเหมือนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหตุการณ์ กบฏผู้มีบุญครั้งต่อๆมาได้แสดงให้เห็นว่าแหลมลับจะประสบความสำเร็จในการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โดยรัฐมีอำนาจเด็ดขาดที่จะเข้ามาจัดการกับระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจในภาค อีสานได้โดยทันทีแต่สิ่งที่รัฐไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ก็คือสังคมเนื่องจากสังคมอีสานยังคงเป็นสังคม ดั้งเดิมที่ผู้คนถูกหล่อหลอมด้วยความเชื่อในสิ่งเร้นลับผสมกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาซึ่งปรากฏให้ เห็นในงานวรรณกรรมทั่วไปและบทเทศน์ในงานบุญต่างๆ เป็นการเผยแผ่เรื่องราวต่างๆ ที่สร้างความ

เชื่อถือศรัทธาและฝังอยู่ในกระบวนความคิดของชาวอีสานซึ่งสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจึงยากที่จะมีผู้ใดเข้ามาทำลายระบบความคิดความเชื่อนี้ได้ในทันทีด้วยเหตุนี้ความเชื่อดังกล่าวจึงได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือปลุกกระตมชาวอีสานได้เป็นระยะระยะซึ่งก็ได้สร้างความปั่นป่วนวุ่นวายให้แก่รัฐบาลในเวลาต่อมาแต่ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการปกครองของรัฐในภาคอีสานมากนักความเชื่อดังกล่าวได้แก่ความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะเป็นสำคัญการยึดถือเรื่องยุคพระศรีอริยเมตไตร และการสรรหายุคพระศรีอริยะเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนความจริงที่ว่าราษฎรในภาคอีสานต่างต้องเผชิญกับความอดอยากแรงแค้นและความยุติธรรมราษฎรเหล่านี้คือกลุ่มชนชั้นชาวนาที่ได้รับความเอาใจใส่น้อยมาจากรัฐบาล นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๕.๑๕ อุดมการณ์ของกบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ เป็นเหตุการณ์ต่อสู้ของชาวอีสานในการต่อต้านอำนาจของรัฐโดยมีมูลเหตุมาจากการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินของรัชกาลที่ ๕ เป็นสำคัญบุคคลที่ตั้งตนเป็นผู้มีบุญหรือผู้นำในการกบฏนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้ปกครองเดิมซึ่งเสียผลประโยชน์จากการยกเลิกระบบเดิมและนำระบบเทศบาลมาใช้ปกครองท้องถิ่นอย่างไรก็ตามในการศึกษา กบฏผู้มีบุญ ไม่อาจมองข้ามความจริงที่ว่าราษฎรจำนวนมากได้ให้การสนับสนุนบรรดาผู้มีบุญจนเหตุการณ์ได้ลุกลามใหญ่โตขึ้นและกลายเป็นเหตุที่ทำให้รัฐต้องใช้กองกำลังเข้าปราบปรามอย่างรุนแรงจากการศึกษาเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญจึงได้พบว่าราษฎรที่เข้าร่วมกับกลุ่มกบฏส่วนใหญ่ได้รับความกดดันจากการต้องแบกรับภาระทางเศรษฐกิจที่รัฐเพิ่มให้อย่างไรก็ตามไม่อาจสรุปได้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเดียวจะเป็นเหตุให้ชาวอีสานต้องรวมกลุ่มลุกฮือขึ้นต่อต้านอำนาจรัฐแรงจูงใจที่ทำให้ราษฎรซึ่งกำลังถูกบีบคั้นทางเศรษฐกิจอย่างหนักเข้าร่วมกลุ่มกันได้เป็นจำนวนมากเช่นนี้น่าจะมีเหตุผลมาจากกระบวนความคิดรวมชื่อซึ่งมีผลต่อทางด้านจิตใจของชาวอีสานเป็นอย่างมากซึ่งระบบความคิดความเชื่อดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อปลุกกระตมราษฎรให้ยินยอมร่วมกลุ่มด้วยความเต็มใจจากการศึกษาระบบการปลุกกระตมเพื่อให้ชาวอีสานเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏนั้นพบว่าผู้นำกระบวนการณ์ได้นำความเชื่อเรื่องพระศรีอารี และผู้มีบุญมาเป็นสิ่งชักจูงให้ชาวอีสานยอมเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏ

ความเชื่อเรื่องดังกล่าวเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา และได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปีก่อนจะนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกกระตมให้ชาวอีสานเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏความเชื่อเรื่องพระศรีอารี เป็นความเชื่อระดับชาวบ้านที่มุ่งหวังจะให้ตนเองและครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้าด้วยการทำบุญทำทานในชาตินี้เพื่อจะได้พบกับยุคพระศรีอริย ซึ่งเชื่อกันว่ากำลังจะมาถึงในไม่ช้าการปราศจากการเอารัฐเอาเปรียบความสมบูรณ์พูนสุขความเสมอภาคและความยุติธรรมเป็นเครื่องล่อใจให้ชาวอีสานใฝ่ฝันที่จะเข้าไปอยู่ในโลกของพระศรีอริย ชาวอีสานมักจะทำบุญตักบาตรมันทำความดี ละเว้นความชั่ว กตัญญูต่อพ่อแม่ ครูอาจารย์ ตลอดจน พระภิกษุสงฆ์ และผู้อาวุโสสำหรับความเชื่อเรื่องผู้มีบุญนั้นเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารี ผู้มีบุญในทัศนะของชาวอีสานคือผู้มีบุญญาณิการผู้ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยบุญญาบารมีอันเป็นผลมาจากการสะสมบุญเพื่อชาติปางก่อนและพร้อมที่จะแบ่งผลบุญที่มีอยู่ในชาตินี้ให้แก่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนซึ่งความคิดเรื่องผู้มีบุญมีลักษณะคล้ายกับความคิดเรื่องพระ

โพรสิสตัวในพุทธศาสนาผู้มีบุญได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระโพรสิสตัว ท้าวธรรมิกราช เป็นต้น ในหนังสือ ท้าวธรรมิกราช หรือหนังสือคำทำนายที่ปรากฏขึ้นในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ แสดงให้เห็นว่าชาวอีสานมีความนับถือผู้มีบุญนอกเหนือไปจากนี้เช่น พระเกตุสัฎฐาวิหารเจ้าฟ้า ซึ่งเป็นพี่ชายของพระยาธรรมิกราช พระยาลิ้นก่าน ท้าวหมามุย ท้าวหุระมาน เป็นต้น ตลอดจนวีรบุรุษของชาวลาว และตัวเอกในวรรณกรรมที่แพร่หลายในภาคอีสานก็ถูกนำมาใช้เป็นชื่อเรียกของผู้นำกบฏด้วย

๒.๕.๑๖ แนวความคิดของกบฏผู้มีบุญพ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์ของกบฏผู้มีบุญได้เป็นอย่างดีก็คือคำทำนายหรือลายแทงที่มักจะถูกเผยแพร่ให้แก่ประชาชนในภาคอีสานก่อนที่ผู้มีบุญจะมาปรากฏตัวก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญใน พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ ได้ปรากฏคำทำนายขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ มีทั้งหมด ๔ ฉบับคือหนังสือผู้มีบุญหนังสือท้าวธรรมิกราช หนังสือพระยาอินทร์ และตำนานพื้นเมืองกรุง คำทำนายดังกล่าวได้สร้างความแตกตื่นให้แก่ชาวอีสานเป็นอย่างมากราษฎรทั้งหลายพากันเชื่อว่า จะเกิดเหตุการณ์ขึ้นตามคำทำนายนี้อย่างแน่นอนจึงได้ตระเตรียมพร้อมเพื่อรับการมาถึงของผู้มีบุญด้วยการปฏิบัติตนตามคำทำนายหนังสือคำทำนาย ๔ ฉบับดังนี้

หนังสือผู้มีบุญมีลักษณะสำคัญอยู่ที่ได้บอกระยะเวลาถึงการเกิดสิ่งต่างๆ อย่างเช่นในเดือน ๔ จะมีเงินทองในเดือน ๕ จะเกิดเภทภัยต่างๆ ในเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ พระอินทร์จะมาดูว่าใครทำบาปบ้าง และจะลงโทษผู้นั้นอย่างรุนแรงในเดือน ๙ เลือดจะท่วมเล็บข้างสามมีภรรยาจะพลัดพรากจากกัน จากนั้นจึงบอกวิธีแก้ไขด้วยการให้ราษฎรมาหาผู้มีบุญที่มาเกิดนานแล้วเพื่อจะมาปิดเป่าทุกให้ราษฎรพร้อมกันนี้ให้ราษฎรเปล่าประกาศถึงการมาของผู้มีบุญและทำบุญให้ทานเมื่อผู้ใดพบเห็นหนังสือผู้มีบุญนี้ก็ให้บอกต่อกันไปหากไม่ทำตามยกษ์จะมาก็จบกินนอกจากนี้หนังสือผู้มีบุญยังเน้นให้ราษฎรประพฤติดีรักษาศีล ๕ เคารพพ่อแม่ครูอาจารย์ ตลอดจนทำบุญทำทานอย่าได้ขาดหากผู้ใดไม่ทำตามก็จะเลือดออกตายจนหมดส่วนท้ายของหนังสือผู้มีบุญได้ให้คาถาไว้สำหรับป้องกันตัว “*สัพพะเห คัพพาอัดพัน โทจะวะอัน มิศัพยงพุทโธนะวานะพุทธังอาธรรมมังสังฟังอุดทุอิเนผาบ*” ได้ทุกอย่าง และคาถาเรียกเงินเรียกทอง “*แลพุททายะๆ พุททายะระ ฟังพอเจ้านะโมพุททายะ อมมนตโม พุททายะ ปติสสะสุวัตนารัสสะพัชดังอุปปัญนัง พะวันนาเอาเงินเข้าไห...*”

หนังสือท้าวพระยาธรรมิกราช มีเนื้อหาที่ต่างออกไปจากหนังสือผู้มีบุญคือหนังสือท้าวพระยาธรรมิกราช ได้กล่าวถึงผู้มีบุญซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่างๆ อย่างเช่น พระเกตุสัฎฐาวิหารเจ้าฟ้า อยู่บ้านนาเลา ท้าวหุระมาน ท้าวบุญรอด อยู่บ้านเสียว ท้าวหมามุย อยู่ที่บ้านหนองฮ้าง นายพงษ์อยู่ บ้านนาพระ แขวงเมืองคันทักษ์ ธรรมิกราชอยู่ที่บ้านนาเลา พญาลิ้นก่าน อยู่ที่บ้านหนองซ้า นอกจากนี้ยังได้บอกลักษณะของผู้มีบุญนอกเหนือจากที่อยู่ด้วยเช่น พระเกตุสัฎฐาวิหารเจ้าฟ้า เป็นพี่ชายของพระยาธรรมิกราช มีผ้า ๓ ซุม บาท ๓ หน่วย พญาลิ้นก่าน เมื่ออายุได้ ๒ ปีจะมีลิ้นสีแสดงตานอกจากนี้ในหนังสือท้าวพระยาธรรมิกราชยังได้กล่าวถึงสิ่งของแปลกๆ อีกหลายอย่างเช่นตาลเจ็ดยอดอยู่บ้านเม็ดน้อย กล้วยเครือดำอยู่บ้านเสียว ซีซอใหญ่อยู่ที่บ้านหนองซังควายเขาแก้วอยู่ที่บ้านหนองหัวดง กาลายอยู่ที่บ้านหนองไฮ ไก่แก้วอยู่ที่บ้านยา ตาลเจ็ดยอดสูงแคหัวซ้อยอยู่ที่ลุ่มแขวงเมืองจาดุม แบ่งลมแล้วลูกได้อยู่ที่บ้านเกียนร้อยเล่ม ไม้ร้อยกอ (ต้นไผ่) อยู่ที่บ้านนาเลา

นอกจากนี้ยังมียักษ์ตนหนึ่งอยู่ที่บ้านหนองแขง หลังจากนั้นจึงได้กล่าวถึงองค์แก้วผู้มีบุญที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงว่าองค์แก้วมีหนังสือออกมาบอกให้ราษฎรได้เตรียมตัวระวางอันตรายที่จะเกิดขึ้น เช่นจะต้องมีเหตุที่ทำให้พลัดพรากจากกันเกิดไฟไหม้บ้านเรือนมีการปล้นชิงข้าวของกันเกิดทุกข์ยากทุกข์แห่งหนขอให้ราษฎรอย่าได้เห็นแก่เงินทองอย่าทำให้เดือดร้อนกันทุกคนและที่ขาดไม่ได้ต้องให้ราษฎรคัดลอกหนังสือส่งต่อไปห้ามปกปิดหนังสือนี้มิฉะนั้นเมื่อพระอินทร์ทรงมาแล้วไม่พบหนังสือเล่มนี้อยู่ในบ้านใครหรือผู้ใดปกปิดตามทางไว้จะต้องได้รับความเดือดร้อนทุกอย่างอย่างแสนสาหัสพร้อมกันนี้ให้ราษฎรทุกคนถือศีล ๕ ศีล ๘ ทำบุญทำทานและบอกคาถาไว้ในท้ายหนังสือหากผู้ใดเขียนคาถานี้ไว้จะมีอายุถึงร้อยปีพันปี “โคตมิตะนามะชัยยะณทานิภาณปากจะอยู่โหดณป่าพุทธานะพ้อมิ่งไปสั่งไปคั้วหมาแม่มิ่งไปสั่งว่านางไปหาดอกไม้แก้วมันรู้แล้วเราเลยหนีมลาภเลยอมภูเขานะโมพุทธานะกลุ่มพุทธานะพระพุทธรูปนะหานางณนาจนาพุทโธพุทธรังทุกซงอนิจจังดอกไม้อูชาแก้วมารเห็นแล้วเราเลยหนีมปลุกปานะโมพุทธานะ”

หนังสือพระยาอินเนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นให้ราษฎรทำบุญทำทานรักษาศีล ๕ ศีล ๘ เคารพครูอาจารย์ และผู้เฒ่าผู้แก่ ตลอดจนการทำความดีเท่าที่จะทำได้การกระทำดังกล่าวจะส่งผลให้คนเหล่านั้นร่ำรวยเงินทองให้ทุกคนนอกหนังสือเล่มนี้ไว้หากใครเขียนไม่เป็นก็จ้างผู้อื่นเขียนให้ทุกบ้านจะต้องมีหนังสือเล่มนี้เพื่อบูชาหากพระอินทร์ลงมาแล้วพบว่าบ้านเรือนใดไม่มีหนังสือเล่มนี้คนในบ้านนั้นก็จะมีอายุยืนยาวเป็นเดือนจนตายทางบ้านหากผู้ใดบูชาหนังสือเล่มนี้ลาวกับเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ก็จะมีอายุยืนยาวพอถึงเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำเจ้าผู้มีบุญจะมาเกิดให้ผู้คนรับทำบุญทำทานรักษาศีลมีเมตตาภาวนาหนังสือพระยาอินเป็นหนังสือพิเศษที่พระอินทร์เขียนใส่แผ่นทองคำ เอลงมาจากฟ้าเพื่อตักเตือนไม่ราษฎรรู้ภัยล่วงหน้าว่าเมื่อถึงจุดศักราช ๑๒๐๐ ปีระกา จะเกิดเภทภัยต่างๆ ที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ทั่วไปต่อจากนั้นได้กล่าวถึงการปรากฏตัวของยักษ์ต่างๆ เช่นเรายักษ์ โสทัสสะยักษ์ ทิศทะยักษ์ จักพายักษ์ ยักษ์เหล่านี้จะนำพาซึ่งความเดือดร้อนต่างๆ มาสู่มนุษย์ทั้งซ้อยยังได้กล่าวถึงผู้ปกครองให้ยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมอาจท้าวพระยาไม่อยู่ในทศราชทัณฑ์การเอารัฐเอาเปรียบราษฎรจะทำให้ผู้ปกครองตกนรกไม่ได้ขุดไม่ได้เกิดราษฎรก็จะพากันเอามีดมาตัดเนื้อของเท้าพระยาที่เคยไปเลี้ยงข้าวของของพวกเขามาด้วยความมอญดีธรรมในการปกครองนี้เป็นการผิดเหตุบ้านครองเมืองจะทำให้ผลไม่ตกตามฤดูกาลเดือน ๕ และเดือน ๖ ฝนตกน้ำท่วมเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ ของแมลงจะพากันเข้าไปกัดกินรวงข้าวไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้จากนั้นก็พยากรณ์ว่าเมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๒,๐๐๐ ปีแล้วให้ทุกคนรักษาศีลตั้งจิตภาวนาพอถึงปีหนึ่งแผ่นดินจะไหว ๗ วันเสียงฟ้าจะดังจนบ้านแตกออกเป็น ๒ ฟ้าเสียงข้างจะร้องดัง ๗ วัน ๗ คคืนคนทั้งหลายจะพลัดพรากจากกันหากผู้ใดพัดไปอยู่ทางตะวันตกก็จะได้กลับมายังถิ่นฐานอีกครั้งนอกจากนี้จะมียักษ์ ๗๐๐ ตัวออกมากินเนื้อท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ผู้ซึ่งเป็นคนที่ไม่ตั้งตนอยู่ในศีลชอบรักเอาข้าวของผู้อื่นมาเป็นของตน ดังนั้นพระอินทร์จึงมีเมตตาต่อมนุษย์จึงได้ส่งหนังสือนี้ลงมาให้คัดลอกต่อๆ กันไปไม่เพียงเท่านั้นพระอินทร์ยังได้ให้คาถาเพื่อรอดพ้นจากภัยพิบัติทั้งหลายว่า ธรรมะเตโช พุทธรัตนะ สังฆรัตนะ พุทธอนุรัตติ ธรรมมะนุสสติ สังฆนุสสติ สีลานุสสติ คาถานุสสติอุสัมมานุสสติภาวนุสสติพญานกสัตตอานุสสติอานุสสติวิณณาสติจะติทิกะตสุขสันติเมยะ คาถานี้ นอกจากจะช่วยให้พ้นภัยแล้วยังจะช่วยให้เกิดลาภก้อนใหญ่แก่ผู้สวดภาวนาในตอนท้ายของหนังสือพระยาอินยังได้บรรยายคล้ายกับลักษณะของพุทธรธรรมนายโดยกล่าวว่าเมื่อถึง พ.ศ ๓๐๐๐ จะเกิดเหตุร้ายแรงขึ้นจะมีคนบ้าไปขึ้นมาปกครองบ้านเมืองผู้คน

ทั่วไปจะไม่เคารพพระสงฆ์ พ.ศ ๕๐๐๐๐ อายุของคนจะเหลือแค่ ๕๐ ปีบ้านเมืองจะอยู่ในความเสื่อมถอยผู้ที่คิดว่าตนเองเหนือกว่าคนอื่นจะทำหยาบช้าไม่เกรงกลัวบาปความทุกข์ทรมานจะครอบงำให้ทุกคนลุกขึ้นมาทำความชั่วนักปราชญ์ผู้ปกครองเสนาอำมาตย์จะไม่ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมผู้ปกครองจะไม่มี ความปราณีต่อไฟและไม่ตั้งใจปกครองเมือง

ในตำนานพื้นเมืองกรุงเริ่มต้นเหมือนกับตำนานทั่วไปโดยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่เสด็จมาประทับบริเวณที่ตั้งของเมืองนั้นแล้วเยอะจึงทรงพยากรณ์เกี่ยวกับการกำเนิดของเมืองในตำนานพื้นเมืองกรุงได้กล่าวถึงการกำเนิดกรุงศรีอยุธยาในตำนานกล่าวว่ากรุงศรีอยุธยาเคยเป็นเมืองขึ้นของพม่ามาก่อน “เหตุว่าได้ถวายเงินถวายทองแก่หงสาวดีนับได้ ๑,๐๐๐ ปี จากนั้นก็มีการสืบเชื้อสายกษัตริย์เรื่อยมาจนถึงพระเจ้าอู่ทองซึ่งมีบุญบารมีมากก็ได้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองหลังจากสิ้นสมัยของพระเจ้าอู่ทองแล้วก็ไม่มีผู้ปกครองที่เป็นกษัตริย์อีกเลยต่อมาได้มีขุนนางคนหนึ่งชื่อนาเรศราชาได้ขึ้นปกครองหนองโสนหรือกรุงศรีอยุธยา ในช่วงเวลาที่นาเรศราชาปกครองอยู่นั้นได้มีชาวต่างชาติเข้ามาสวามิภักดิ์เป็นจำนวนมากถึง ๑๒ เชื้อชาติ “*ส่วยยามจามจิมเม็งมวญปุไทไฟคอน แยกขอมกุลาฝรั่งย้งย่อนก่อนกอยช่าคางบังคบบอยแซบลาวกาวทั้งหลายฝูงนั้นเข้ากันเป็น ๑๒ ภาษา*” ต่อมาได้มีขุนเมืองคูหนึ่งมาเสวยราชสมบัติต่อจากนาเลศราชาขุนเมืองผู้นี้ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรถ้วนหน้าเช่นทำให้เกิดการปลัดพรากจากบ้านเรือนของตนเองไปอาศัยอยู่ในป่า นอกจากจะจากบ้านเรือนแล้วยังต้องปลัดพรากจากคนนั้นเป็นที่รักด้วยทั้งสมณพราหมณ์และนักบวชก็จะแตกกระเด็นออกไปปลิงจะกลายเป็นเสือนกจะรำให้เป็นต้นผู้คนจะฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากด้วยความอดอยากเมื่อหมดขุนเมืองนี้แล้วจะเกิดภัยครั้งใหญ่พระอินทร์จึงได้ให้คาถาเพื่อป้องกันภัยต่างๆ ที่จะเกิดแก่คนทั้งหลายโดยให้ภาวนาคาถานี้ทุกคืนว่า *นะโมตัสสะระคะวะโตอะระหะโตสัมมาสัมพุทธัสสะพุทฺธังสะระณังคัจฉามิสฺสุฯฯ ะฯฯโรฯฯฤฯฯอัตฺสฯฯฯฯ ะฯฯโสฯฯฯฯโนฯฯฯฯ นะโมพุทฺธาเยนะ มะอะอุอะ* คาถานี้นอกจากจะป้องกันภัยแล้วยังจะช่วยให้คนทั้งหลายได้พบผู้มีบุญด้วยซึ่งจะมาพร้อมพระยา ๔ คนและเสนาอีก ๑๖ คน

ในตำนานพื้นเมืองกรุงยังได้บอกช่วงระยะเวลาของการเกิดเหตุเภทภัยต่างๆ อย่างเช่นปีมะโรงในเดือน ๔ จะมียักษ์ร้ายตนมาจากทิศตะวันตกเพื่อฆ่าพระสงฆ์และทำลายพระพุทธรูปทั้งหมดผู้ชายจะถูกฆ่าตายเป็นจำนวน ๗๕,๘๐๐ คน แล้งกาจะมากินศพ ๘ วัน ๗ คืนก็ไม่หมดผู้ที่ตายจะเป็นคนใจบาปอย่าช้าต่อมาในปีมะเส็งจะมีแรงคอดำเข้ามารบกับกรุงศรีอยุธยาฆ่ากันตายเป็นจำนวนมากเป็นต้นตำนานได้กล่าวอ้างถึงพระพุทธเจ้าว่าได้ตัดบอกริธีเพื่อให้พ้นเพราะครั้งนี้โดยการรักษาศีล ๘ ศีล ๕ สวดมนต์ภาวนาทุกคืนให้ความเคารพต่อพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ผู้เฒ่าผู้แก่พ่อแม่ครูบาอาจารย์เมื่อทำตามได้ดังนี้จะได้พบกับผู้มีบุญชื่อว่า พญาธรรมิกราชชาติที่แล้วทรงเสวยราชสมบัติอยู่ที่หนองสนต่อมาจึงเสวยราชสมบัติในเมืองร้านข้างพระพุทธเจ้าทรงทำนายต่อไปว่าพระยาธรรมิกราชจะมีลูก ๒ คน มีหลาน ๑ คน ในตอนท้ายเรื่องยังได้มีการทำนายต่อไปว่าเมื่อพุทธะสังกัสได้ ๒,๐๐๐ ปี ๓๐๐ ร้อย ๒๙ ตัว ปีมะโรง คนจะหลบหนีไปอยู่ในป่าและกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารปีมะเมีย คนจะทิ้งบ้านเรือนไปอยู่ในป่า ปีมะเมียสามิภรรยา และพ่อกับลูกจะปลัดพรากจากกันปีระกา และปีจอ จะเกิดฝนฟ้าปกคลุมมืด ๗ วัน ๗ คืนเมื่อนั้นเทวดาจะเรียกยักษ์มาจากคนใจบาปหาบุญหาศีลไม่ได้ไปกินแต่ด้วยเท้าธรรมิกราชได้นำหนังสือดังกล่าวนี้มาบอกให้คนดูเสียก่อนหาใครคัดลอกหนังสือนี้เก็บไว้

บุชาก็จะรอดปลอดภัยให้ทุกคนตั้งหน้าตั้งตาทำบุญรักษาศีลให้ทานและเก็บดอกไม้บูชาพระเข้าวัดฟังธรรมทุกค่ำเช้าเหมือนประหนึ่งว่ากำลังตั้งตารอคอยศาสนาพระศรีอริยะที่จะมาในภายภาคหน้า

หนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับที่กล่าวมานั้นส่วนใหญ่จะกล่าวไปถึงทิศทางเดียวกันคือการสิ้นสุดของพระพุทธศาสนาการเกิดและการปรากฏตัวของผู้มีบุญธรรมทำนายนายลายแทงดังกล่าวนี้ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาที่เกิดความสับสนวุ่นวายในภาคอีสานอันสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงการปกครองและโดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งเป็นปีที่ได้มีการยกเลิกระบบกินเมืองในมณฑลอีสานดังจะเห็นได้ว่าคำทำนายลายแทงที่กระจายเผยแผ่อยู่นั้นมีข้อความที่เป็นเรื่องสอดรับกับสถานการณ์ในขณะนั้นอย่างเช่นในช่วง พ.ศ. ๒๔๓๗ อันเป็นปีแห่งการเริ่มต้นของการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลในช่วงเวลานี้ภาคอีสานได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจนกลายเป็นเหตุที่สร้างความกดดันให้แก่ราษฎรรวมทั้งจากการกดขี่จากผู้ปกครองเก่าที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ทำให้ต้องหันมาคิดขี้อาเปรียบกับราษฎรดังนั้นคำทำนายจึงมีเนื้อหาที่กล่าวถึงการกดขี่ราษฎรว่า

โคตรไล่แต่ไฟไทยคู่เอ๋ยผู้ใหญ่ให้มีอำนาจชิบหายไม่เท่าแต่นั้นไฟหาเงินหาค่าไม่ได้ก็จับเอาลูกหญิงลูกชายเจ้าทั้งหลายมาเป็นค่าอยู่ในเรือนแห่งตนแล้วอันหนึ่งธันวาคมตงแต่งบ้านเรือนการเมืองให้แก่ไฟไทยบ้านเถื่อนแล้วท่านไม่ทันการเขาอันหนึ่งอุมิเก็บเอาเขาพร้อมไม่ได้ล้านได้น้อยปล่อยเอานัดให้เขาวิชาชิบหายขึ้นว่าเขาไม่ให้ทันใจก็กินดอกเมื่อไฟไทยธันวาคมเสียก็เก็บเอาแถมเอามาเป็นเข้าของอนาประโยชน์แห่งตนและโทษอันนี้ก็ผิดเหตุบ้านคลองเมืองแลฝนตกไม่ถูกฤดูเพราะทำพระยาไม่ชอบที่ศานธรรมแลทำพระยาก็จับมาโฮมกันเอาเข้าของเงินค่ากับให้ใครมาเป็นของตัวก็ได้วิชาชิบหายล้างทองก็ฆ่าเจ้าเอาข้าวของแก่ไฟไทยตนบ้านเมืองชะแลงรอว่าทำพระยาได้จับทิพย์ให้ไทยชาวบ้านชาวเมืองชิบหายดังนั้นอันว่าทำพระยาคนนั้นก็จะได้ไปตกไม่อยู่ในอสุภะนรกหุ้นไม่เกิดได้แลให้ใครจับมาถามปานเนื้อเชื่อน้ำท้าวพญาท่านนั้นว่าเอาข้าวของตุมากันทุกคนหันแลง

จะเห็นว่าชาวอีสานในช่วงเวลานั้นมีความคิดและรู้สึกว่าได้รับความกดดันจากการปกครองแบบใหม่ซึ่งเพิ่มภาระให้แก่ชาวอีสานมากขึ้นอีกทั้งผู้ปกครองเดิมยังคงยึดติดทางเศรษฐกิจโดยอาศัยระบบส่วยแบบใหม่ที่เรียกเก็บเป็นตัวเงินทั้งหมดและการพิมพ์ตัวลูกประพันธ์สัตว์สิ่งเหล่านี้ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวอีสานทั้งทางร่างกายและจิตใจหนังสือพระยาอินที่เผยแพร่ในช่วงเวลานั้นได้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นได้เป็นอย่างดีและสร้างความเชื่อถือศรัทธาให้ในหมู่ชาวอีสานซึ่งได้คัดลอกและบอกต่อการส่งผลให้ความเชื่อเรื่องภาชีอริยะแพทย์สหพัฒน์ขยายวงกว้างขวางและทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

การอธิบายเรื่องกลียุคจึงดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับอื่นให้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างมากโดยเฉพาะชาวอีสานซึ่งดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไขของสภาพสังคมที่มีความเชื่อเรื่องเหรียญรับเหนือธรรมชาติครอบงำอยู่ชาวบ้านเชื่อถือ

เท่าธรรมิกราชระบุนว่า

จะเกิดอันตรายผ่านภาพจากการจะเกิดศึกไฟฟ้าไม่เลื่อนมากแห่งประเทศมันจะเกิดเอาของก็มีจากลิมิตความตายผู้มีบุญเกิดแล้วเดือดร้อนทุกคนๆสามานมาก หุ้นสะดมช่วงชิงเอาของก็มีบางที่จะเกิดทุกข์ยากในหนังสือผู้มีบุญระบุว่าในท้องเดือน ๕ จะเกิดภัยเพียงมาไทยจะกวาดมีบอกถูกคนมาสิ้นท้องเดือน ๖-๗ ขึ้นในท้องเดือน ๘ บาทนี้เสียในท้องเดือน ๙ เลือดท่วมเล็บข้างหมูน้อยได้ร้องลอยรู้ตนตีผิวเมียจะได้พลัดพรากจากกัน

ในหนังสือพระยาภิรมย์ว่า

จุลศักราช ๑๒๐๐ ตัวปีระกาโพยภัยก็จะเกิดมีจะให้คนทั้งหลายวินาศชิพหายในภาวะปัจจุบันนี้แล

ในตำนานพื้นเมืองกรุงระบว่า

เสื่อป่าเป็นหม่าบ้านคนค้ำจะได้เมียนางคนนั้นตนจะชักชวนชายในจะเป็นนอกนอกบ้านกลางล้มมาพราหมณ์หมอพึ่งคำครุสอนสั่งมายาสูบบนท้องฟ้าพระพุทเป็นพระปานปานเป็นคนตายเป็นผีป่าลูกหลานนางจะทุกข์ยากขึ้นใจคนจัญไรจับได้เมียนางผัวภรรยาเมียของท่านผัวลูกจะพัดพ่อแม่เท่านี้ว่าป่านี้ว่าคนไข้คนงั่วจะชนจากราชการคนสาขาคจะได้ยากลำบากด้วยรักษาการลำเสี่ยงอักษรเลขตั้งเป็นเหตุการณ์ภาวนาสวดมนต์บ่เป็นคลองนักบวชใจรวดค้ำทุกข์แทนบ่พึ่งคำครุอาจารย์สอนสั่งจึงขาดโภชนาการหายากผู้ดีจัดตกร้ายจำจับตกคือหมาจิ้งจอกเป็นราชสีห์ไปคนทั้งหลายจะทุกข์ยากเลย

กลียุคเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านทราบว่าได้เวลาที่ผู้มีบุญจะมาถึงแล้วการอธิบายเรื่องกรียุคเป็นเพียงการสร้างความแตกตื่นสับสนและหวาดกลัวให้แก่ชาวบ้านทั้งนี้ก็เป็นเส้นทางนำไปสู่การมาถึงของผู้มีบุญดังนั้นหนังสือคำทำนายลายแทงมักจะมีการอธิบายที่ยุคควบคู่กับช่วงระยะเวลาที่ผู้มีบุญปรากฏตัวด้วยสภาพสังคมอีสานในเวลานั้นมีแต่ความเดือดร้อนทุกอย่างอยู่แล้วชาวอีสานจึงเข้าใจว่ากำลังเข้าสู่ยุคซึ่งจะเกิดเหตุภายเหนือธรรมชาติตามมาอย่างเช่น หากผลหอบดาบร้าวแหลมก็จะตก ๗ วัน ๗ คืนแผ่นดินจะไหว ๗ วันแลเสียงฟ้าจะดังขาด ๒ บ้านเสียงข้างร้อง ๗ วัน ๗ คืนและปกติเหตุจะมี ๗ วัน ๗ คืนมีดมีวปนธการบ่เห็นดาวเดือนจะเมื่อยามทั้งกลางวันกลางคืนนั้นแหละ และในวันอาทิตย์เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำปีจเวลาบายบาบน้ำค่าซึ่งบังเกิดลมและฝนอัศจรรย์ยังมี ๕ ฝนตกเป็นพยาธิโรคขาดตายมากนักเลงดังนั้นชาวอีสานจึงริบเร่งที่จะทำบุญทานรักษาศีลตลอดจนออกนอกหนังสือทั้ง ๔ ฉบับเพื่อรอคอยการมาถึงของผู้มีบุญผู้ซึ่งจะมาปลดเปลื้องความเดือดร้อนและเภทภัยต่างๆออกจากหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณาถึงเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ บอกว่ามีความพยายามในการใช้เรื่องเชื้อชาติที่แตกต่างกันมาปลุกระดมด้วยในกรณีขององค์มันและองค์แก้วซึ่งเป็นผู้นำกบฏทางฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงได้แสดงให้เห็นว่าการต่อสู้ในครั้งนี้มีขึ้นเพื่อโค่นล้มและกระจัดอำนาจไทยและฝรั่งเศสออกจากดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงหลังจากนั้นจัดตั้งดินแดนนี้ขึ้นเป็นอาณาจักรลาวและสถาปนาเวียงจันทน์ขึ้นเป็นเมืองหลวงดังนั้นจึงมีการนำหนังสือคำทำนายทำงานพื้นเมืองกรุงออกมาเผยแพร่เพื่อเป็นการปลุกจิตสำนึกทางด้านเชื้อชาติว่ากลุ่มบุคคลในลุ่มแม่น้ำโขงมีเชื้อชาติเดียวกันจะเห็นได้ว่าทำงานพื้นเมืองกรุงนั้นเป็นเพียงหนังสือคำทำนายฉบับเดียวที่พยายามบั่นทอนอำนาจของรัฐไทยและปฏิเสธความชอบธรรมในการปกครองของคนไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาและอาจตีความไปได้ว่าเป็นการปฏิเสธอำนาจโดยกล่าวว่าก่อนหน้านั้นพม่าเคยปกครองกรุงศรีอยุธยา แลคั้นว่ามีกษัตริย์ปกครองสืบทอดกันมาหลายพระองค์จนถึงพระเจ้าอู่ทองตำนานยอมรับพระเจ้าอู่ทองเป็นกษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเพราะหลังจากการการของพระองค์แล้วแลคั้นว่าเสียบัญพระยาตนนั้นแล้วหมดชื่อมาหากษัตริย์แต่นั้นไปนำหาชื่อกษัตริย์ไม่ได้เลยมีแต่ขุนเมืองคนประดุจตั้งกวานบ้านแล

ภายหลังจากที่กษัตริย์สิ้นบุญตามกรรมของตนแล้วก็จะไม่มีกษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยาอีกและด้วยผลจากการไม่มีกษัตริย์นี้เองทำให้กรุงศรีอยุธยาประสบกับภัยพิบัติเป็นระยะๆ ตลอดมา

จนกระทั่งถึงปีกุนซึ่งเป็นปีที่ผู้มีบุญมาเกิดซึ่งผู้มีบุญนี้เคยเป็นกษัตริย์ครองหนองสนและล้านช้างมาก่อนแล้วผู้มีบุญจะมาเป็นกษัตริย์ปกครองหนองสนหลังจากที่ไม่มีกษัตริย์ปกครองมาเป็นระยะเวลาช้านานนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอุทองด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมจึงต้องนำตำนานพื้นเมืองกรุงออกมาเผยแพร่ ในช่วงก่อนที่จะเกิดกบฏตำนานพื้นเมืองกรุงมีลักษณะปฏิเสธอำนาจรัฐอย่างเด่นชัดพร้อมกับสนับสนุนการมาถึงของผู้มีบุญซึ่งเป็นคนเชื้อชาติลาวอย่างไรก็ตามหนังสือดังกล่าวก็คล้ายกับตำนานการกำเนิดเมืองต่างๆ ไปแตกต่างกันตรงที่ทำงานพื้นเมืองกรุงได้กล่าวถึงภัยคุกคามที่จะเกิดขึ้นอย่างไรเป็นระยะๆ ซึ่งได้สร้างความแตกตื่นให้แก่ชาวอีสานเป็นอย่างมากเรื่องกลียุคอาจจบดับจุดประสงค์ที่ผู้แต่งต้องการชักจูงให้ชาวบ้านคล้อยตามในเรื่องการปฏิเสธอำนาจนับถือกรุงเทพฯ ไปได้จึงปรากฏว่ามีกลุ่มกบฏที่แสดงจุดประสงค์ทางด้านเชื้อชาติให้เห็นเพียง ๒-๓ กลุ่มเท่านั้นและกลุ่มเหล่านี้ก็รวมเป็นกลุ่มเดียวกันก่อนที่จะยกตีเมืองอุบล

หลังจากที่ทำงานพื้นเมืองกรุงเทพฯ กระจายไปทั่วภาคอีสานแล้วยังมีชาวเลยตามมาเองมากมายซึ่งล้วนแต่ชักจูงให้ชาวอีสานมั่นใจได้ว่าเวียงจันทน์จะพลิกฟื้นอย่างแน่นอนหมอลำเป็นผู้นำก่อนนำที่สามารถเข้าถึงชาวบ้านได้อย่างรวดเร็วเนื้อหาของก่อนนำมักจะระบุว่าเจ้าเก่าหมดอำนาจแล้วศาสนาขึ้นแล้วฝรั่งเข้าไปเต็มกรุงเทพฯ กรุงจะเสียแก่ฝรั่งเจ้าผู้มีบุญจะมาจากฝั่งตะวันออกหรือลาวหล่อซำเป็นเขตสืมาใจหายตายสิ้นปหลอดดังกล่าวได้รับความสนใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมากมีการเล่าต่อๆ กันไปจนเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวอีสานอย่างไรก็ตามการใช้เรื่องเชื้อชาติปลุกระดมชาวอีสานนั้นไม่ค่อยได้ผลนักการเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏหน้าจะมีผลมาจากความตื่นกลัวภัยพิบัติและการปรารถนาชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นมากกว่าต้องการรื้อฟื้นนครเวียงจันทน์โดยสังเกตได้จากการลักษณะของการเกิดผู้มีบุญเป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานกลุ่มผู้มีบุญในแต่ละกลุ่มกับไม่มีความสัมพันธ์กันจุดประสงค์ของการตั้งตนเป็นผู้มีบุญเป็นเพราะต้องการสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเองโดยอวดอ้างว่าตนจะสามารถตัดต่อความทุกข์ยากให้แก่ชาวบ้านได้และอาศัยประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทั้งของพุทธและไสยศาสตร์กลุ่มผู้มีบุญเหล่านี้เกิดขึ้นตามกระแสสังคมและมีเป็นจำนวนมากก็จริงแต่ก็สลายตัวอย่างรวดเร็วเมื่อเห็นว่ากลุ่มกบฏอื่นๆ นั้นปราบปรามอย่างรุนแรง

หนังสือถ้าเอาพระยาทำให้การลาดมีความแตกต่างไปจากหนังสืออื่นๆ สังเกตได้ว่าหนังสือเล่มนี้น่าจะมีการแต่งขึ้นภายหลังเนื่องจากมีการกล่าวถึงองค์แก้วซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญของกบฏผู้มีบุญในลาวของฝรั่งเศสหนังสือองค์แก้วออกมาแปลาราชกรรกับว่ามันจะเกิดอันตรายพิศพรากจากกัน แสดงให้เห็นว่าหนังสือเล่มนี้น่าจะเกิดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้แก่องค์แก้วซึ่งเป็นผู้นำกบฏทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงนอกจากนี้แล้วหนังสือทำพระยาธรรมิกราชยังเป็นคำทำนายเพียงฉบับเดียวที่กล่าวถึงสถานที่ปรากฏตัวของผู้มีบุญตลอดจนลักษณะของผู้มีบุญอย่างเช่นพระเศษัตว์ถาวรหาเจ้าฟ้าอยู่บ้านนาเราพระยาสิ้นการอยู่บ้านหนองซำธรรมิกราชอยู่บ้านนาเรา เป็นต้น

หากพิจารณาแล้วจะพบว่าชื่อที่ปรากฏอยู่ในคำทำนายซึ่งอ้างว่าเป็นผู้มีบุญนั้นล้วนแต่เป็นชื่อที่ชาวอีสานคุ้นเคยเป็นอย่างดีจากรวบรวมที่แพร่หลายอยู่ในภาคอีสานตั้งแต่อดีตเช่นท้าวธรรมิกราช เจ้าปราสาททอง พระยาลิ้นก่าน มาจากเรื่องท้าวลิ้นก่าน พระเศษัตว์มาจากเรื่องการะเกด ท้าวหมามุย มาจากเรื่องท้าวหมามุย ท้าวศรีธัน มาจากเรื่องท้าวศรีทนนางมโนรานอกเหนือไปจากชื่อที่ปรากฏอยู่ในคำทำนายนี้แล้วในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญยังมีผู้อ้างตัวเป็นพระโพธิสัตว์ และมีวีรบุรุษ

หนุ่มลุ่มแม่น้ำโขงเช่นพระศรีอาริยมตไตร ท้าวสูง ท้าวเจียง ขุนบรม รวมไปถึงบุตรเจ้าอนุเวียงจันทน์ เป็นต้น ชื่อที่ถูกอ้างดังกล่าวนี้เป็นชื่อของตัวละครเอกที่มาจากตำนานพื้นบ้านวรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์เนื่องจากอิทธิพลวรรณกรรมเหล่านี้ได้สร้างความศรัทธาเชื่อถือให้แก่ชาวอีสานเป็นอย่างดีโดยเฉพาะการอ้างชื่อวีรบุรุษในตำนานน่าจะเป็นกลยุทธ์ที่ประสบความสำเร็จในการตั้งตนเป็นผู้มีบุญเนื่องจากชาวอีสานจะเข้าใจในทันทีว่าผู้มีบุญชื่อดังกล่าวนี้จะมาทำหน้าที่เป็นผู้นำในการต่อสู้เพื่อหลุดพ้นจากยุคหรือก็คือสังคมปัจจุบันและหลังจากที่ล้มล้างสังคมเก่าแล้วผู้มีบุญจะทำหน้าที่ปกครองสังคมใหม่ตามรูปแบบของสังคมพระศรีอริยะด้วยเหตุนี้ชาวอีสานจึงไม่มีความสงสัยหรือกังงในศรัทธาของพวกเขาที่มีต่อผู้มีบุญเลยแม้แต่น้อยนอกจากจะได้ว่าวิธีการดังกล่าวประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการระดมชาวบ้านให้เข้าหาผู้มีบุญเนื่องจากการระบุชื่อผู้มีบุญพร้อมทั้งสถานที่ปรากฏตัวนี้ทำให้ชาวบ้านเข้าถึงผู้มีบุญได้อย่างรวดเร็วโดยที่ผู้มีบุญไม่ต้องเสียเวลาและเสียเงินทองในการรอดอ้างสรรพคุณของตนเพื่อจะหาสมัครพรรคพวก

หากมองในทัศนะของคนภายนอกที่ไม่ได้ร่วมเหตุการณ์กับชาวอีสานในขณะนั้นอาจไม่เข้าใจพฤติกรรมความเชื่อของพวกเขาและเห็นว่าเป็นเรื่องของความมกมายโง่เขาก็ได้ชื่อว่าเป็นดินแดนป่าเมืองเถื่อนและขาดการศึกษาแต่ทว่าหากมองกลับมาในสังคมภาคกลางก็จะพบว่ามีความเชื่อถือศรัทธาจนกลายเป็นความมกมายในทำนองเดียวกันอยู่ไม่แตกต่างกันเท่าไรนักตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือมีบางกลุ่มที่มีความเชื่อเรื่องขุนช้างขุนแผนว่าเป็นวีรบุรุษที่มีตัวตนอยู่จริงในประวัติศาสตร์ เนื่องจากลักษณะตัวละครของขุนแผนมีความเป็นนักรบมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้วยวิชาไสยศาสตร์ที่ขุนแผนฝึกฝนอย่างซ้ำของตลอดจนมีความเก่งกาจในเรื่องความรักให้จึงมีผู้นิยมบูชาขุนแผนกันเป็นจำนวนมากแม้แต่การสร้างพระเครื่องยังมีการสร้างพระขุนแผนซึ่งก็ได้รับความนิยมอย่างสูงในสังคมภาคกลางเงินเนื่องมาจากคุณสมบัติทางไสยศาสตร์สำหรับวรรณกรรมอีสานและกล่าวถึงคุณสมบัติของวีรบุรุษที่มีลักษณะแตกต่างออกไปจากภาคกลางอย่างสิ้นเชิงตัวเอกของตัวละครนอกจากจะมีความกล้าหาญอันเป็นคุณสมบัติของวีรบุรุษแล้วยังจะต้องมีจริยวัตรที่ดี มาตามแบบอย่างของพระเวสสันดร คือตั้งมั่นอยู่ในธรรมและสร้างสมบุญบารมีเพื่อที่จะไปสู่นิพพานความกล้าหาญตลอดจนอิทธิฤทธิ์เนื้อธรรมชาตินั้นส่วนใหญ่มักจะไม่ถูกนำมาใช้ตัวละครเอกในวรรณกรรมอีสานมักจะใช้ชั้นดีธรรมในการต่อสู้กับเราพระธรรมเสียมากกว่า

หนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับได้แนะนำทางรอดให้พ้นจากที่ยกคือจะต้องคัดลอกหนังสือเก็บไว้และบอกเล่าเรื่องราวในหนังสือต่อๆ กันภายนอกจากนั้นแล้วในหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับยังได้บอกคาถาเพื่อให้ชาวบ้านนำไปท่องภาวนาทุกคืนคาถาดังกล่าวเป็นคาถาป้องกันสิ่งชั่วร้ายในเวลานั้นและประเทศไทยต่างๆ ที่กำลังจะมาถึงในอีกไม่ช้าหากผู้ใดไม่คัดลอกหนังสือและท่องคาถาดังกล่าวนี้จะทำให้คนผู้นั้น จะมีราบเรียบตายแลร่อยแลพันแลปี แต่ถ้าคัดลอกหนังสือและเขียนคาถานี้ คาถานี้ผู้ใดได้เขียนมีอายุได้พันปี แต่ถ้าคัดลอกหนังสือและเขียนคาถานี้ถ้าคาถานี้ผู้ใดได้เขียนมีอายุการได้พันปีตั้งนั้นเมื่อชาวบ้านได้รับหนังสือคำทำนายนี้แล้วจึงมีอายุอยู่หนึ่งเฉยได้จะต้องคัดลอกต่อไปไว้สำหรับบูชานอกจากความเกรงกลัวแล้วการเก็บหนังสือไว้ในบ้านยังจะช่วยให้ชาวอีสานได้รับการปิดเป่าความเดือดร้อนจากผู้มีบุญซึ่งกำลังจะมาถึงในอีกไม่ช้านี้ด้วยไม่เพียงแต่เท่านั้นผู้มีบุญจะมาพร้อมกับเงินทองและอาหารอันอุดมสมบูรณ์ อันว่าเงินค่าแก้วแหวนข้าวเปียกข้าวสารจะมีภายหน้าด้วยบุญกุศล ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวอีสานต้องการมากที่สุดในเวลานั้น

อย่างไรก็ตามหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ได้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมอีสานเป็นสังคมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเช่นความเชื่อเรื่องเวรกรรมการทำความดีละเว้นความชั่วซึ่งเป็นวิธีคิดจากศาสนาพุทธความเชื่อถือศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ซึ่งจะเห็นได้จากในหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับที่มักจะกล่าวตรงกันว่าถ้าหากจะพบผู้มีบุญควรจะต้องเตรียมตัวให้บริสุทธิ์ด้วยการทำความดีละเว้นความชั่วมันทำบุญตักบาตรให้ท่านฟังเทศน์ถือศีล ๕ ศีล ๘ เคารพพระสงฆ์พ่อแม่ ครูอาจารย์ตลอดจนผู้เฒ่าผู้แก่ สวดมนต์ภาวนาพร้อมกับการนำดอกไม้บูชาทุกคืนซึ่งวิธีการปฏิบัติตนดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะช่วงเวลาแห่งความสับสนทุกอย่างนี้เท่านั้นแต่ชาวอีสานมักจะประพืดตนให้ตั้งมั่นในความดีอย่างสม่ำเสมอซึ่งพวกเขาถือว่าเป็นการสะสมบุญเป็นผลมาจากการเลียนแบบตัวเองในวรรณกรรมที่พวกเขาได้ยินได้ฟังมาจากการฟังเทศน์ในงานบุญของภาคอีสานเป็นประจำและที่สำคัญก็คืออิทธิพลจากวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ บุคคลที่มีศรัทธาเลื่อมใสบำเพ็ญทานรักษาศีลจะสิ้น สักการบูชาด้วยของหอมและพวงมาลาวัฏฐาธรและประทีปรูปเทียนแล้วสดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนาโดยฆราวาสเคารพนั้นก็ดี กระทำสังฆบูชาถวายอามิตรเป็นต้นว่าข้าวแก้วนมของฉันแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายตามกำลังทรัพย์กำลังกายแห่งตนนั้นบุคคลผู้มียกต์บุญอยู่ในสันดานในกระทำการอุปถัมภ์แก่มารดาบิดานั้นบุคคลที่มีคารวะเคารพอย่างแก่ผู้เฒ่าผู้แก่อ่อนน้อมบนนกันน้อมท่านผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูลนั้นบุคคลเหล่านี้แหละจะได้พบได้เห็นสมเด็จพระศรีอริยมุตไตร

จากความเชื่อถือศรัทธาในเรื่องพระศรีอริยะที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงหรือพระมาลัยก็ดีล้วนส่งผลให้สังคมอีสานมีความเป็นอยู่เรียบง่ายรับสงบทยานอิกทั้งการดำเนินชีวิตล้วนต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งสิ้นด้วยเหตุนี้เองหนังสือคำทำนายจึงได้ถูกแต่งเติมให้มีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่องพระมาลัยเพื่อให้เข้าถึงชาวบ้านได้อย่างรวดเร็วจากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับนี้มีเนื้อหาที่สะท้อนสภาพสังคมในขณะนั้นได้เป็นอย่างดีโดยหนังสือผู้มีบุญได้ถ่ายทอดสภาพความเดือดร้อนต่างๆ ให้เป็นเรื่องของยุคหนังสือเทพยดาธรรมิกราชทำหน้าที่แนะนำชื่อและสถานที่การปรากฏตัวของผู้มีบุญทั้งชื่อพระยาอินทร์หนังสือเก่าแก่ที่พระมัทกะนำมาเทศน์ให้ชาวบ้านฟังเป็นประจำถูกนำออกมาเผยแพร่เพื่อเรียกศรัทธาจากชาวบ้านเช่นเดียวกับหนังสือตำนานพื้นเมืองกรุงซึ่งเป็นหนังสือเก่าแก่ที่ทำหน้าที่ปลุกกระแสดาตินิยมจากคนลาวโดยเนื้อหาในหนังสือได้ปฏิเสธอำนาจไทยและสร้างความเชื่อมั่นว่าเวียงจันทน์จะกลับมา มีอำนาจอีกครั้ง

หนังสือทั้ง ๔ ฉบับนี้ได้สร้างความวุ่นวายให้แก่สังคมอีสานเป็นอย่างมากไม่เพียงเท่านั้นต่อมาได้มีลายแทงอีกหลายฉบับปรากฏขึ้นเพื่อตอกย้ำว่าจะเกิดภัยเช่นเงินทองจะกลายเป็นเหล็กหินแห่งจะกลายเป็นเงินทองตัวใหม่หมูควายจะกลายเป็นยักษ์มากินคนผักเคียวจะกลายเป็นช่างรอกไม้จะกลายเป็นไหมจะเกิดลมพายุครั้งใหญ่พัดเข้าใส่ภาคอีสานเป็นจำนวน ๗ วัน ๗ คืนหญิงสาวที่ยังไม่มีสามีให้รับแต่งงานไม่เช่นนั้นจะถูกยักษ์จับกินการสร้างข่าวลือนี้ถือเป็นการกลุ่บายของพวกผู้มีบุญที่ได้สร้างความแตกตื่นให้กับชาวบ้านพร้อมทั้งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพาใครได้นอกจากผู้มีบุญเท่านั้นโดยการปฏิบัติตามที่ร้ายแห่งระบุไว้เพื่อรอดคอยโรคุดมสมบูรณ์ที่จะมาถึงพร้อมกับผู้มีบุญ

อย่างไรก็ตาม นางลักษณะลัมศิริผู้ที่ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์กับผู้มีบุญไว้อย่างละเอียดได้มีความเห็นว่าหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมอีสานการกล่าวถึงกรม

เกิดของผู้มีบุญการสั่งสอนให้คนตั้งมั่นอยู่ในความดีเพื่อจะได้พ้นจากภัยพิบัตินี้ปรากฏตามหนังสือหรือตามบทสวดบทเทศน์ทางศาสนาเช่นหนังสือคุณธรรมเป็นหนังสือ ๖ โบราณที่พระสงฆ์นิยมใช้เทศน์ให้ราษฎรฟังเนื้อเรื่องกล่าวถึงอนาคตจะมีเจ้าผู้มีบุญหรือทำมิกะราชาจะมาเกิดอย่างแน่นอนดั่งนั้นคนทั้งหลายจึงควรปฏิบัติตนให้อยู่ในพระไตรสรณคมน์และศีล ๕ ผู้ที่ปรารถนาจะเห็นหน้าผู้มีบุญจะต้องเคารพนับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เคารพอย่างแก่ผู้ใหญ่สมณะชีพราหมณ์สามเณรจะต้องปฏิบัติดีต่อกันลูกจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติบำรุงพ่อแม่เป็นต้นนอกอย่างนี้อย่างพบว่าหนังสือพระยาอินและตำนานพื้นเมืองกรุงเป็นหนังสือโบราณที่พระสงฆ์ใช้เทศน์ให้ราษฎรทั่วไปฟังซึ่งในตอนท้ายของหนังสือพระยาอินได้กล่าวถึงผู้ที่สร้างหนังสือพญาอินทร์มีจุดประสงค์เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาและมุ่งหวังที่จะได้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอริยะตลอดจนเพื่อเป็นบุญของผู้แต่งจะได้ไปเกิดบนสวรรค์

ดั่งนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่าหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับนี้ไม่ว่าจะเป็นหนังสือที่นำจะแต่งขึ้นใหม่อย่างเช่นหนังสือผู้มีบุญหนังสือธรรมิกราชและหนังสือโบราณอย่างเช่นหนังสือพระยาอินและตำนานพื้นเมืองกรุงต่างก็ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกกระตมให้ชาวบ้านแตกตื่นหวาดกลัวปฏิบัติตามที่หนังสือได้กล่าวไว้ด้วยความเชื่อถือศรัทธาในช่วงเวลาที่สังคมอีสานถูกคุกคามจนทำให้เกิดความวุ่นวายสับสนหนังสือเหล่านี้จะถูกนำมาใช้เป็นเครื่องปลอกประโลมพร้อมกับชี้แนะทางออกให้แก่ชาวบ้านไม่ว่าหนังสือคำทำนาย ๔ เล่มนี้จะถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งก็ตาม แม้เนื้อหาในหนังสือจะถูกนำมาบิดเบือนเสริมแต่งเพื่อให้เข้ากับสภาพสังคมในขณะนั้นแต่หนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับนี้ก็ไม่ได้แสดงข้อความปลุกกระตมชาวบ้านให้ลุกขึ้นมาต่อต้านรัฐด้วยวิธีการที่รุนแรงแต่อย่างใดหากแต่การปรากฏขึ้นของหนังสือคำทำนายในช่วงที่สภาพสังคมอีสานกำลังสับสนวุ่นวายอยู่นี้ได้นำคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาจากเดือนชาวอีสานให้มันทำความดีรักษาศีลทำบุญให้ทานไม่ว่าสังคมอีสานจะถูกกดขี่บีบคั้นแต่ไหนหากเพียงชาวอีสานสวดมนต์ภาวนาประกอบกับปฏิบัติตนในแนวทางพุทธศาสนาตามที่หนังสือบอกไว้ชาวอีสานก็จะรอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆได้และเมื่อเหตุการณ์เลวร้ายผ่านได้ด้วยอำนาจของการทำความดีเหล่านี้พวกเขาจะได้พบสังคมใหม่ที่มีแต่ความผาสุกตามแบบฉบับของโลกพระศรีอริยะ

ความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะ ไม่ใช่เนื้อหาของพุทธศาสนาแต่เป็นศาสนาของชาวบ้านซึ่งถูกดัดแปลงขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของราษฎรในภูมิภาคนั้นจะพบว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะมีความเข้มข้นในบริเวณที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติและห่างไกลจากรัฐหรือล้าหลังอย่างเช่นในภาคอีสานซึ่งปรากฏว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะได้แฝงเร้นอยู่ในทุกรูปแบบของการดำเนินชีวิตส่งผลให้พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้มีความมั่นคงถาวรภายใต้ความเรียบง่ายตามแบบวิถีชีวิตชนบทความเชื่อเรื่องภีษะอริยะเน้นให้คนทำความดีและเว้นความชั่วตลอดจนปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอจึงส่งผลให้ชาวอีสานมีความอ่อนน้อมถ่อมตนหัวอ่อนมีความเป็นมิตรและรับความสงบเมื่อต้องเผชิญกับการคุกคามจากอำนาจรัฐผู้เสียประโยชน์จากระบบการปกครองแบบใหม่นี้ไม่อาจต่อต้านรัฐด้วยกำลังของตนเองที่มีเพียงน้อยนิดเมื่อเทียบกับกำลังทางทหารของรัฐได้ดังนั้นความเชื่อเรื่องภีษะอริยะจึงถูกนำมาแปรเปลี่ยนเป็นอุดมการณ์เพื่อสะสมกำลังคนในการขับไล่อำนาจใหม่ออกไปอุดมการณ์พระศรีอริยะได้ถูกเผยแพร่ออกไปทั่วทั้งภาคอีสานโดยการคัดลอกและบอกต่อกันไปเนื่องจากหนังสือคำทำนายทั้ง ๔ ฉบับนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่ในภาคอีสานแต่เป็นหนังสือที่รู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีเพราะใช้สำหรับเพศในงานพิธีต่างๆให้ชาวบ้านฟังไม่เฉพาะหนังสือทั้ง ๔ ฉบับนี้เท่านั้นยังมี

วรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับหนังสือคำทำนายนี้ซึ่งกล่าวถึงพุทธะทำนายเกี่ยวกับอายุและความเสี่ยงของพุทธศาสนิกยุคการมาถึงของพระศรีอริยะและสังคมใหม่ภายใต้การนำของพระศรีอริยะซึ่งสงวนไว้เฉพาะสำหรับผู้ปฏิบัติตามคำทำนายและทำความดีละเว้นความชั่วตลอดจนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีเท่านั้น

อย่างไรก็ดีอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะไม่ได้สนับสนุนให้ชาวอีสานใช้ความรุนแรงต่อต้านละอย่างที่ตั้งใจไว้ในตอนแรกมีเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่นำอุดมการณ์พระศรีอริยะมาแปรเปลี่ยนเป็นความรุนแรงอย่างเช่นกลุ่มองค์ท่านที่ระดมสมัครพรรคพวกอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีการใช้กำลังต่อสู้กับรัฐได้ส่งผลให้ชาวบ้านหลายร้อยคนต้องเสียชีวิตอันเนื่องมาจากบุญของเจ้าผู้มีบุญไม่เพียงพอที่จะคุ้มครองชาวบ้านที่มี มากหลายร้อยนี้ได้สำหรับกบฏผู้มีบุญกลุ่มอื่นๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วทั้งภาคอีสานไม่มีที่ที่จะใช้ความรุนแรงเข้าต่อสู้กับรัฐแต่อย่างใดความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะเป็นเพียงการสร้างอุดมการณ์เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มที่มีประสบการณ์ความทุกข์ยากรวมกันตั้งนั้นชาวอีสานที่เข้าร่วมกลุ่มดังกล่าวก็เพียงเพื่อต้องการความคุ้มครองความมั่นคงและรอคอยความหวังที่จะพบข้อมูลอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวอีสานไม่เคยได้รับจากผู้มีอำนาจเหนือกว่านับเมืองจากอดีตที่ผ่านมาความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะในภาคอีสานจึงไม่ใช่สัญลักษณ์ในการรวมกลุ่มเพื่อใช้ความรุนแรงและพร้อมที่จะต่อต้านรัฐเพียงอย่างเดียวเท่านั้นแต่ความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความอดอยากแค้นความทุกข์ยากและไม่ได้รับการเอาใจใส่จากรัฐได้เป็นอย่างดีอย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือของกลุ่มผู้ที่ไม่หวังดีเพื่อบรรลุอุดมการณ์ของกลุ่มอย่างเช่นกบฏผู้มีบุญภาคอีสานหลายครั้งที่ผ่านมาด้วยเหตุนี้รัฐจึงสมควรที่จะเข้ามาดูแลเอาใจใส่ดูแลภาคอีสานอย่างใกล้ชิดและเท่าเทียมกันเพื่อแสดงให้ชาวอีสานเห็นว่าสังคมภาชีอริยะที่แท้จริงอยู่บนพื้นแผ่นดินไทยนั่นเอง

๒.๕.๑๗ บทบาทของพระสงฆ์ภาคอีสานในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔-๒๔๔๕

ภูมิปัญญาอีสานเกิดจากจารีตประเพณีที่เรียกกันว่าฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ซึ่งเป็นประเพณีที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาตั้งนั้นการดำเนินชีวิตของชาวอีสานจึงมีความสอดคล้องและยึดมั่นอยู่ในหลักพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งอาศัยสิ่งประกอบคือกฎผีปีศาจที่ชาวอีสานให้ความเคารพนับถือความเกรงกลัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้ส่งผลให้ชาวอีสานมีความเกรงกลัวต่อการกระทำความชั่วไม่ว่าจะต่อหน้าหรือรับหลังและเมื่อภาคอีสานได้รับพระพุทธศาสนาแล้ววัดซึ่งเป็นสถาบันในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้กลายเป็นที่พึ่งของชาวบ้านนอกเหนือไปจากการพึ่งไสยศาสตร์ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาวัดในภาคอีสานไม่ได้ทำหน้าที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียวเท่านั้นสำหรับในภาคอีสานแล้ววัดเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญเพียงแหล่งเดียวสำหรับชาวบ้านไม่ว่าจะศึกษาผ่านทางการบวชเรียนเป็นพระสงฆ์หรือแม่แต่ทรัพยากรอื่นๆเช่นการเล่าเรียนเขียนอ่านทั่วไปวิชาการต่อสู้ตลอดจนวิชาทางไสยศาสตร์ก็สามารถเลือกเรียนได้ตามความพอใจ

นอกจากพระสงฆ์จะมีหน้าที่สอนหลักธรรมทางศาสนาแล้วยังมีบทบาทเกี่ยวข้อง ในทางโลก เช่นเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาชุมชนขุดบ่อน้ำบวรณะก่อสร้างวัดทำทางสร้างสะพานแม้กระทั่งทำหน้าที่ไกลเกลี่ยระงับความขัดแย้งในหมู่บ้านพระสงฆ์ในภาคอีสานยังมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับจารีตประเพณีฮีต ๑๒

คลอง ๑๔ เนื่องจากงานประเพณีของท้องถิ่นมักจะจัดขึ้นที่วัดซึ่งเป็นสมบัติของชุมชนอย่างเช่นในงานบุญบั้งไฟซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีเพื่อขอผลให้ถูกต้องตามฤดูกาลนอกจากการทำพิธีสงฆ์เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนที่จะมีการจุดบั้งไฟแล้วพระสงฆ์ยังเป็นหลักสำคัญในการทำงานบั้งไฟด้วยตั้งแต่เรื่องขบวนแห่การชักซ้อมในงานพิธีและการทำบั้งไฟซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านได้เป็นอย่างดีจึงเห็นได้ว่าพระสงฆ์มีส่วนมากไม่ว่าจะเป็นพระผู้ใหญ่ระดับเจ้าอาวาสหรือแม้แต่พระบวชใหม่ก็ตามมักจะใช้เวลาว่างส่วนใหญ่ไปกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดเช่นการทำ ความสะอาดวัดเย็บปรับเครื่องนุ่งห่มหรือไม่ก็ช่วยชาวบ้านทำไร่ทำสวนหักล้างถังโพงทั้งนี้เป็นไปตามข้อกำหนดของพระสงฆ์ในภาคอีสานซึ่งมักจะออกกฎระเบียบให้เป็นไปตามจารีตของท้องถิ่นที่ปฏิบัติ สืบต่อกันมาตั้งแต่ในอดีตพุทธกิจของพระสงฆ์ในภาคอีสานมีดังนี้คือ

๑ โลกัตถจริยาได้แก่การส่งเคราะห์บ้านเมืองและชุมชนตามคำขอของชาวบ้านชาวเมือง

๒ ยাত্রระจกริยาได้แก่การสงเคราะห์ญาติพี่น้องผู้เกิดตามกันมาด้วยการให้การศึกษาให้ที่ อยู่อาศัยให้การทำงานไปถึงการบำรุงภูมิลาเนาถิ่นฐานให้เจริญรุ่งเรือง

๓ พุทธัตถจริยาได้แก่การทำงานด้านพุทธศาสนาเช่นศึกษาพระธรรมวินัยฝึกสำรวมกาย วาจาใจให้ทรงศิลป์และเผยแพร่ธรรมศึกษาแก่ราษฎร

จากหลักปฏิบัติของพระสงฆ์ดังกล่าวที่ส่งผลให้พระสงฆ์และชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันอย่าง ใกล้ชิดยิ่งขึ้นบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมอีสานพอที่จะทำให้เห็นได้ว่าพระสงฆ์ไม่เพียงแต่จะเป็นผู้นำ วิถีกรรมทางศาสนาแต่ยังเป็นผู้นำชุมชนหรือผู้มีอำนาจในท้องถิ่นอีกด้วยด้วยความเชื่อความศรัทธาอันถือ ของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐแผ่ขยายอำนาจการปกครองเข้าไปในท้องถิ่นได้ ยากดังปรากฏว่าหากพระธุดงค์องค์ใดที่มีชื่อเสียงได้รับความเชื่อถือมากเมื่อพำนักหรือปรับภทที่ใดก็ มักจะมีญาติโยมจำนวนมากเข้ามาพบอย่างต่อเนื่องและในเวลาต่อมาสถานที่ดังกล่าวก็จะกลายเป็น สำนักสงฆ์ไม่เพียงเท่านั้นหน่วยงานราชการในท้องถิ่นก็จะตามเข้ามาให้ควบคุมดูแลพื้นที่นี้ให้เป็น ระเบียบต่อมาก็จะมีการตั้งบ้านเรือนและกลายเป็นชุมชนในที่สุดแสดงให้เห็นว่าความเชื่อถือศรัทธา ของชาวบ้านเป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนให้พระสงฆ์มีอำนาจในชุมชนพระอาจารย์มั่นภูริทัตโตเป็นตัวอย่าง ในเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน

ด้วยลักษณะทางสังคมที่มีความเชื่อในเรื่องคุณวาสนานี้การบวชเป็นพระเป็นการสะสมบุญวิธี หนึ่งซึ่งเชื่อกันว่าจะเป็วิธีที่ได้ผลมากดังนั้นชาวอีสานจึงให้ความเคารพเชื่อถือศรัทธาพระสงฆ์เป็น อย่างยิ่งการบวชไม่เพียงแต่จะทำให้ได้ศึกษาเล่าเรียนเฉพาะอ่านออกเขียนได้เท่านั้นแต่พระสงฆ์จะได้ เรียนรู้การเป็นผู้นำภาษาและพิธีกรรมซึ่งมักจะสงวนเฉพาะผู้ที่บวชเป็นพระเท่านั้นนอกจากนี้ความ เชื่อเรื่องพระศรีอริยะอันมีแนวความคิดที่หวังจะทำลายสังคมปัจจุบันเพื่อให้ได้มีสังคมใหม่นั้นมีที่มา จากสถาบันพุทธศาสนาโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดไปสู่ชาวบ้านด้วยการเทศน์พระมาลัยในงานบุญ ฆะเหวดผลจากความเชื่อเรื่องพระศรีอริยะส่งผลให้พระสงฆ์ผู้ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวกลายเป็นผู้ ที่มีความคิดต่อต้านและกระจัดความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น

ในขณะที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในสาขาวิชา ต่างๆ และยังทำหน้าที่เป็นคนกลางเชื่อมโยงชาวบ้านกับองค์พระศาสดาและสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ ต่างๆ ด้วยเหตุนี้จึงเปิดโอกาสให้พระสงฆ์สามารถสร้างฐานอำนาจในท้องถิ่นได้ไม่ยากนักใน ประวัติศาสตร์ไทยมักจะมีผู้นำทางการเมืองในระดับท้องถิ่นที่มีภูมิหลังทางศาสนาอย่างเช่นพระ

อาจารย์ธรรมโชติแห่งบ้านบางระจันการชุมนุมเคลื่อนไหวของพระขวางภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ กบฏยานพิเชียร พ.ศ ๒๑๒๔ กบฏธรรมเสถียร พ.ศ ๒๑๓๗ กบฏเชียงใหม่ พ.ศ ๒๑๓๔ ภิภุสภาเกียรติโง้ง ผู้นำกบฏสาเกียรตั้ง พ.ศ ๒๑๖๓ อาจารย์บุญมาจัตุรัสพร้อมกับคณะพระอัครราชทูตในกบฏหนองหมากแก้ว พ.ศ ๒๔๖๗

๒.๕.๑๘ การปรับปรุงระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ภาคอีสานในสมัยรัชกาลที่

๕

ก่อนการปรับปรุงระเบียบการปกครองในภาคอีสานเมื่อ พ.ศ ๒๔๓๔ หัวเมืองบริเวณที่ราบสูงโคราชดูเหมือนจะมีอิสระในการปกครองตนเองอย่างเต็มที่ทั้งนี้ได้รวมไปถึงกิจกรรมของคณะสงฆ์ด้วยความอยู่รอดของพระสงฆ์ไม่เพียงแต่จะขึ้นอยู่กับศาสนันบนของชาวบ้านเพียงอย่างเดียวเท่านั้นแต่การแต่งตั้งผู้บริหารคณะสงฆ์และการยอมรับระดับความรู้ในทางศาสนาของพระสงฆ์ยังต้องขึ้นอยู่กับชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆเป็นผู้ตัดสินดังนั้นพระสงฆ์ในภาคอีสานจึงไม่ใช่ตัวแทนอำนาจทางการปกครองของรัฐแต่ได้รับอำนาจขึ้นมาเป็นผู้นำโดยได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกในชุมชนหรืออีกในหนึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าการสะสมบุญวาสนาของพระสงฆ์นั้นมีมากพอจนเป็นที่ยอมรับให้เป็นผู้นำชุมชนอย่างเต็มใจด้วยเหตุนี้บทบาทของพระสงฆ์ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนหรือผู้นำทางการเมืองจึงมีแนวโน้มที่จะต่อต้านความไม่ชอบธรรมในสังคมและเป็นผู้นำการต่อต้านอำนาจของรัฐในที่สุดซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกระบวนผู้มีบุญหลายครั้งที่ผ่านมา

การปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ ๒๔๓๔ ไม่เพียงแต่จะปรับปรุงรูปแบบการบริหารปกครองในแต่ละท้องถิ่นเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงการปรับปรุงกิจกรรมของคณะสงฆ์ท้องถิ่นให้เป็นไปตามแบบกรุงเทพฯ โดยจัดแบ่งท้องที่การปกครองส่งออกเป็นเมืองแขวงหมวดวัดให้เหมือนกับการจัดการปกครองท้องถิ่นนอกจากนี้ยังได้ตั้งเจ้าคณะเมืองเจ้าคณะแขวงเจ้าคณะหมวดทำหน้าที่ปกครองเป็นลำดับการจัดการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานดังกล่าวนี้ทำให้รูปแบบคณะสงฆ์ดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอาณาจักรล้านช้างต้องล้มเลิกไปลักษณะการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่นี้ได้ทำให้อำนาจปกครองคณะสงฆ์ที่เคยอยู่กับชุมชนหรือพระสงฆ์ในท้องถิ่นได้ถูกเปลี่ยนมาอยู่ที่คณะสงฆ์จากส่วนกลางซึ่งเป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ รศ ๑๒๑ คณะสงฆ์ไทยจะใช้อำนาจการปกครองผ่านเจ้าคณะมณฑลอีสานไปยังเจ้าคณะเมืองเจ้าคณะแขวงเจ้าคณะหมวดจนถึงเจ้าอธิการตามลำดับอย่างไรก็ดีการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์เริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ ๒๔๓๔ ที่เมืองอุบลราชธานีและเมืองนครจำปาสักต่อมาใน พ.ศ ๒๔๔๑ ได้ขยายอำนาจการปกครองไปทั่วบริเวณมณฑลอีสานและมณฑลนครราชสีมา

การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทยนี้ส่งผลให้คณะสงฆ์อีสานซึ่งเคยอยู่กันอย่างอิสระได้ถูกควบคุมให้อยู่ภายใต้การปกครองจากคณะสงฆ์ไทยหรือส่วนกลางในที่นี่ได้รวมไปถึงวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์หรือพุทธกิจจะต้องเป็นไปตามที่คณะสงฆ์ไทยกำหนดเท่านั้นคณะสงฆ์ไทยมีอำนาจหน้าที่แต่งตั้งถอดถอนเจ้าคณะสงฆ์ในระดับต่างๆ ในภาคอีสาน การส่งลงโทษพระสงฆ์ที่มีความผิดการให้รางวัลความดีความชอบในการปฏิบัติหน้าที่โดยการเลื่อนสมณศักดิ์เป็นแบบแผนที่ยังใช้อยู่สืบต่อนจนถึงปัจจุบัน

ก่อนที่จะมีการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้มีพระสงฆ์อีสานจำนวนมากน้อยเดินทางเข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ ทั้งจากสำนักวัดมหานิกายและธรรมยุตเมื่อศึกษาไปได้ระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงเดินทางกลับหัวเมืองอีสานพร้อมทั้งได้นำสิ่งที่ได้ศึกษาเล่าเรียนและธรรมเนียมปฏิบัติของสงฆ์จากส่วนกลางมาอบรมเผยแผ่พระสงฆ์ในภูมิภาคนี้การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ได้ส่งผลให้รูปแบบการปฏิบัติของพระสงฆ์เปลี่ยนไปโดยมีพระสงฆ์ที่มาจากส่วนกลางและพระสงฆ์อีสานซึ่งเคยไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะพระเถรที่ศึกษามาจากมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นกำลังสำคัญในการนำธรรมเนียมปฏิบัติอย่างใหม่มาเผยแผ่อย่างเช่นการนิยมใช้พัดหญ้าโต๊ะหมุ่บูชา ภูเขาโยงหมอนอิงศรีน้ำชาหรือฉันทอาหารด้วยช้อนส้อมตลอดจนการใช้สรรพนามและวิธีการนั่งตามแบบธรรมเนียมของราชสำนักนอกจากนี้แล้วยังได้มีการออกข้อบังคับห้ามพระสงฆ์อีสานทำงานบริหารชุมชนอย่างที่เคยปฏิบัติมาโดยห้ามไม่ให้พระทำงานประเภทที่ใช้แรงเพราะถือว่าการขาดเหงื่อจะทำให้ตัวเปลือกเปื้อนซึ่งเห็นว่าเป็นอาการอย่างไฟงานลักษณะดังกล่าวควรเป็นหน้าที่ของฆราวาสพระสงฆ์ควรจะรักษาตัวให้สะอาดและหมั่นจิวรอย่างประณีตบ่อยครั้งที่มีรายงานจากเจ้าคณะมณฑลอีสานมายังส่วนกลางได้กล่าวถึงการจัดเตรียมไม้ให้เจ้าอาวาสตัดต้นไม้หรือ เกี่ยวหญ้าแฝกเพื่อmungหลังคาซึ่งได้รับคำตอบจากเจ้าอาวาสว่าหากพระไม่ได้รับอนุญาตให้ตัดต้นไม้หรือเกี่ยวหญ้าmungหลังคาเช่นนี้แล้วใครจะเป็นผู้สร้างกุฏิและซ่อมแซมวัด

นอกจากออกข้อบังคับห้ามซ่อมแซมวัดแล้วยังมีข้อห้ามอื่นๆที่พระสงฆ์ในท้องถิ่นจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่นห้ามขุดดินตัดหญ้าเล่นหมากรุกแข่งเรือตีกองตลอดจนการร่วมงานบุญบั้งไฟและไหลเรือไฟซึ่งเป็นประเพณีในภาคอีสานส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์เหล่านี้มีอยู่ในพระธรรมวินัยแต่ก็มีบางส่วนเป็นการนำเอาธรรมเนียมราชสำนักมาเป็นตัวกำหนดด้วยแสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกเปรียบเทียบโดยใช้ธรรมเนียมจากราชสำนักมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินส่งผลให้พระสงฆ์ไทยเกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อพระสงฆ์อีสานและวัฒนธรรมท้องถิ่นพระสงฆ์จากส่วนกลางบางรูปได้กล่าวตู่พระสงฆ์อีสานที่เทศเป็นภาษาลาวว่าเหมือนกับ ฟังนกเขาขันเราตี่ๆเอง เมื่อได้ยินดังกล่าวแล้วพระสงฆ์อีสานก็พยายามที่เป็นภาษาภาคกลางแต่ก็ยังไม่วายโดนดูแคลนว่า นอกจากเสียงเพลงเป็นเซ่คพูดไทยไม่ชัดแล้วทำนองยังแพ้อาขอานแชนด่วนที่ข้าพเจ้าเคยได้ฟังแกร้องแถบสะพานพุทธยอดฟ้าเสียอีก ทัศนคติดังกล่าวส่งผลให้พระสงฆ์รุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษามาจากส่วนกลางตลอดพระสงฆ์ที่บวชใหม่มีความเย็นชาต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านรังเกียจภาษาท้องถิ่นละทิ้งภูมิปัญญาชาวบ้านตลอดจนไม่เคารพผู้เฒ่าผู้แก่ขอให้เกิดช่องว่างระหว่างพระสงฆ์และชุมชนอย่างเห็นได้ชัดนอกจากนี้แล้วความรู้ต่างๆอันเป็นภูมิปัญญาในท้องถิ่นอย่างเช่นโหราศาสตร์แพทย์ศาสตร์ดนตรีพื้นบ้านจิตรกรรมฝาผนังการทำดอกไม้ไฟและความรู้ที่เกี่ยวกับภาษาและธรรมเนียมพื้นบ้านซึ่งเป็นวิชาที่เรียนในวัดและถูกถ่ายทอดโดยพระสงฆ์ในท้องถิ่นได้ถูกอิทธิพลของคณะสงฆ์จากส่วนกลางเข้ามาบดบังจนทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านี้ถูกลดความสำคัญและด้วยค่ากลางตามทัศนคติของส่วนกลาง

วัฒนธรรมอย่างใหม่ที่เข้ามาได้มองว่าความเจริญหรือความเสื่อมของพุทธศาสนาโดยการประเมินความรู้ความเข้าใจทางธรรมหรือคุณภาพของเนื้อหาในหนังสือธรรมะมากกว่าการปฏิบัติสมาธิภาวนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่นความคิดนี้ได้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากที่ทรงฟังเทศน์ของพระสงฆ์จากท้องถิ่นรูปหนึ่ง มีเนื้อความเป็นนิทานมากก็ปฏิบัติมีเล็กน้อยไม่เป็นที่เลื่อมใสศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเสื่อม

สามารถก็ไม่มีหนังสือแสดงข้อปฏิบัติที่จริงแท้สำหรับเล่าเรียนมีแต่หนังสือที่เหลวไหลๆหรือหนังสือที่ลึกลับไปผู้อ่านเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง เส้นสอดคล้องกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า การอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอนนั้นเป็นที่เข้าใจในพระพุทธศาสนาดีกว่าการฟังเทศน์

ด้วยเหตุนี้การเทศน์แบบเดิมที่เป็นชาดกและนิทานพื้นบ้านซึ่งปลูกฝังรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ดีให้แก่ชาวบ้านจึงถูกโจมตีว่ามลายไร้สาระยิ่งการเทศน์แบบหลังใช้ลูกคอหรือเล่นเสียงสูงเสียงต่ำเรียกเสียงหัวเราะจากชาวบ้านด้วยแล้วได้รับการดูแลจากพระรุ่นใหม่ๆไม่เรียบบรรยากาศและฝึกกระทบโดยเฉพาะการเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นประเพณีสำคัญในภาคอีสานและเป็นประเพณีสำคัญของทุกภาคนั้นไม่ได้รับการสืบทอดจากพระสงฆ์รุ่นใหม่เลยการกระทำดังกล่าวดูเหมือนจะเป็นการสืบทอดพระมติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ตรัสว่า จะได้บุญจากการแห่มหาชาติได้อย่างไรเงินทำบุญเทศน์มหาชาติถ้าเอาไปซื้อปืนเผาซากสุนัขยังจะดีเสียกว่า พระสงฆ์รุ่นใหม่เห็นว่าการเทศน์ที่ดีควรนำเอาข้อความในพระสูตรมาสอนอย่างเป็นเหตุเป็นผลและควรอย่างยิ่งที่จะนำพุทธประวัติมาสอนแทนเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในขณะที่เป็นพระโพธิสัตว์หรือชาดกซึ่งการนำธรรมมาเทศน์แทนนิทานชาดกไม่ได้รับความนิยมในหมู่ชาวบ้านในที่สุดความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชาวบ้านจึงค่อยห่างเหินกันอันเป็นผลมาจากการเทศน์แบบใหม่ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าใจได้

การจัดระเบียบการบริหารกิจกรรมคณะสงฆ์ในอีสานดังกล่าวนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมอีสานซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องนำมาพิจารณาเกี่ยวกับการแลกรยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติของพระสงฆ์ในอีสานส่งผลให้ชาวบ้านและพระสงฆ์ต้องห่างเหินกันในอดีตพระสงฆ์จะทำหน้าที่ช่วยเหลือชาวบ้านอย่างอิสระเช่นการตัดหญ้าขุดดินทำไร่นาซ่อมแซมและสร้างกุฏิวัดช่วยงานบุญบั้งไฟแข่งเรือตีกลองและไหลเรือไฟสิ่งเหล่านี้ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีให้แก่พระสงฆ์และชาวบ้านในขณะที่วัดซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาของท้องถิ่นหรือเป็นสมบัติของส่วนรวมหลังจากที่นำการปกครองแบบใหม่มาใช้กับพระสงฆ์แล้ววัดจำต้องเปลี่ยนบทบาทมาเป็นสมบัติของศาสนาภายใต้การปกครองจากคณะสงฆ์ส่วนกลางในขณะเดียวกันการสร้างวัดหลังพ.ศ. ๒๓๔๓ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนอีกต่อไปวัดใดก็ตามที่ชาวบ้านก่อตั้งขึ้นมาตามธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาหรือที่เรียกว่าสำนักสงฆ์ก็ต้องถูกถอดถอนจากสถานะการเป็นวัดไปในทันที

สำหรับตำแหน่งสำคัญของพระสงฆ์นั้นไม่จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากชุมชนหรือ ฮตสง อีกต่อไปคณะสงฆ์จากส่วนกลางจะทำหน้าที่รับผิดชอบแต่งตั้งพระสงฆ์เพื่อไปปกครองคณะสงฆ์ในท้องถิ่นเองด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้เกิดความไม่พอใจทั้งจากชาวบ้านและพระสงฆ์ในท้องถิ่นเนื่องจากการกระทำดังกล่าวเป็นการยึดมั่นอำนาจในท้องถิ่นซึ่งได้ถูกปลูกฝังอย่างมากจนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีและจารีตที่สืบทอดกันมาจนพระสงฆ์และชุมชนไม่อาจยอมรับได้กับการถูกแทรกแซงในครั้งนี้

ประการที่สองการที่พระสงฆ์อีสานเข้าไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯและได้นำความรู้ที่ได้อ่านมาเผยแพร่การศึกษาอย่างใหม่ได้เน้นเรื่องเหตุผลมากกว่าเรื่องเหนือธรรมชาติจึงทำให้ประเพณีพื้นบ้านซึ่งเน้นเรื่องพิธีกรรมถูกดูแลนอกจากนี้ยังได้มีการกำจัดไสยศาสตร์ออกจากวัดอย่างสิ้นเชิงโหราศาสตร์ถูกห้ามไม่ให้เรียนและสอนการในวัดอีกต่อไปการนับถือผีถูกต่อต้านอย่างหนักโดยพระที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาที่ได้รับการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ ๔ ศาลปู่ตาในหมู่บ้านได้ถูกเผาทำลาย

ลงในทันทีที่พระสงฆ์เหล่านี้เข้าไปจัดระเบียบการปกครองวัดในชุมชนบ่อยครั้งที่พระปาซึ่งเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านจะต้องถูกจับสึกเนื่องจากไม่มีวัดสังกัดเนื่องจากนโยบายในการจัดระเบียบคณะสงฆ์นี้ได้ทำให้พระสงฆ์รุ่นใหม่ขาดความเคารพอย่างแก่พระสงฆ์ผู้มีอาวุโสกว่าในท้องถิ่นด้วยความคิดว่ามีความรู้เหนือกว่ามีความประพฤติที่สงบสำรวมอันเป็นกิริยาที่เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์เหตุนี้เองพระสงฆ์ในท้องถิ่นจึงได้รับการปฏิบัติอย่างดูแคลันในฐานะที่ด้อยกว่าจากพระสงฆ์รุ่นใหม่และพระสงฆ์ส่วนกลางส่งผลให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นจำต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อให้ถูกต้องและเหมาะสมตามหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมส่วนกลางได้วางไว้ความเปลี่ยนแปลงต่างๆเหล่านี้ไม่ได้สร้างความพึงพอใจให้พระสงฆ์ท้องถิ่นแต่อย่างใดในทางตรงกันข้ามความเปลี่ยนแปลงที่ถ้าโหมเข้ามาอย่างรวดเร็วนี้ได้สร้างความไม่พอใจขึ้นในหมู่พระสงฆ์ท้องถิ่นที่ยังคงติดใจกับความเลื่อมใสศรัทธาที่พวกท่านเคยได้รับจากชาวบ้านกันเนื่องจากพิธีกรรมที่พระสงฆ์เหล่านี้ได้ทำให้ตั้งนั้นการเข้ามาจัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์นี้จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งกันในหมู่พระสงฆ์อีสานขึ้น

ประการที่สามการเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นจารีตประเพณีเก่าแก่ของภาคอีสานมีความสำคัญลดน้อยลงด้วยเหตุผลของความไม่เหมาะสมซึ่งการเทศน์พระมาลัยในภาคอีสานได้ถูกยกเลิกไปแล้วก่อนหน้านี้ นอกจากนั้นการเทศน์นิทานพื้นบ้านและนิทานชาดกก็ถูกยกเลิกด้วยเนื่องจากส่วนกลางไม่เล็งเห็นถึงความสำคัญเพราะการเทศน์ชาดกไม่ช่วยทำให้ชาวบ้านเข้าถึงพระธรรมอย่างแท้จริงหากแต่พุทธศาสนาในมุมมองของชาวบ้านเชื่อเรื่องชาติครบบพระสงฆ์ในท้องถิ่นได้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างโลกนี้กับโลกหน้าโดยใช้ชาดกมาแสดงให้ชาวบ้านได้เข้าใจอย่างชัดเจนว่าการทำความดีในปัจจุบันนี้ไม่ได้ก่อให้เกิดความสุขเพียงแต่ชาตินี้เท่านั้นแต่เป็นการสะสมบุญเพื่อพบกับสิ่งที่ดีกว่าในชาติหน้าด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงไม่กล้าทำบาปไม่เฉพาะเพียงแต่จะกลัวกรรมโทษที่จะได้รับในชาตินี้เท่านั้น แต่บาปดังกล่าวจะติดตัวไปถึงชาติหน้าส่งผลให้พวกเขาได้รับความยากลำบากยิ่งกว่าในชาตินี้เสียอีกดังนั้นนิทานชาดกจึงเปรียบเสมือนธรรมะที่สามารถเข้าถึงชาวบ้านได้มากที่สุดเพราะเป็นตัวอย่างของการเชื่อมต่อกันระหว่างชาตินี้และชาติหน้าอีกทั้งช่วยให้สังคมมีศรัทธามีความสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้ายการเทศนาพุทธประวัติโดยเน้นเรื่องการตรัสรู้และนิพพานถูกนำมาแทนที่เรื่องของชาดกและวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆส่งผลให้งานบุญต่างๆมีชาวบ้านเข้าร่วมฟังเทศน์กันบางตาหรือแทบจะไม่มีเลยด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ชาวบ้านห่างเหินจากวัดอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนลักษณะดังกล่าวส่งผลให้สังคมมีศรัทธาอ่อนแอลงอย่างเห็นได้ชัดเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นสังคมอีสานจึงเริ่มที่จะสับสนและวุ่นวายอันเนื่องมาจากการที่ฟังฟังตลอดจนชาดกผู้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตเมื่อได้รับแรงกระทบจากภายนอก

หลังจากการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมาปรากฏว่าในภาคอีสานเกิดความวุ่นวายอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในสังคมที่มีแนวโน้มที่จะหาทางออกด้วยการกระทำความผิดอย่างเช่นลักทรัพย์หรือประพฤติดีศีลธรรมต่างๆครบประกอบกับลักษณะสังคมอีสานในเวลานั้นได้แยกทางโลกและทางธรรมอย่างชัดเจนวัดจึงไม่สามารถทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมได้อย่างเช่นในอดีตดังนั้นเมื่อเกิดคดีอันเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองชาวบ้านจึงไม่สามารถอาศัยวัดเป็นที่พึ่งพิงทางใจได้อีกต่อไปจึงต้องหันไปพึ่งผู้วิเศษหรือผู้มีบุญที่เชื่อกันว่าจะเป็นที่พึ่งพิงภายในยามทุกข์ยากได้แทนที่พระสงฆ์และวัดจึงเป็นช่องทางสำหรับพูดไว้โอกาสใช้สำหรับ

แทรกแซงโดยการแอบอ้างตัวว่าเป็นผู้มีบุญเพื่อให้ชาวบ้านเข้ามาขอพึ่งพาและใช้โอกาสนี้ในการเกลี้ยข่มของผู้คนให้ต่อต้านรัฐ

ประการที่สี่เนื่องจากการออกกฎข้อบังคับให้พระสงฆ์อีสานประพฤติตนตามแบบพระสงฆ์จากส่วนกลางทำให้เรื่องไสยศาสตร์ถูกกีดกันจากวัดและชุมชนพิธีกรรมต่างๆที่แสดงออกไปในทางไสยศาสตร์ต้องถูกยกเลิกไปการนับถือผีของชาวบ้านถูกต่อต้านอย่างหนักจากพระสงฆ์ผู้ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระสงฆ์จากส่วนกลางการเผาศาลปู่ตาจึงเป็นสิ่งที่พระสงฆ์เหล่านี้ต้องทำเป็นอย่างแรกเมื่อเดินทางเข้าไปในชุมชนการแยกไสยศาสตร์ออกไปวันออกวัดส่งผลเสียต่อชุมชนอีสานเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะรูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวันที่แพทย์ล่อมไปด้วยความเชื่อเรื่องผีอันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองการนับถือผีส่งผลให้ชาวบ้านมีความเกรงกลัวและละอายต่อบาปอีกทำให้ชาวบ้าน และธรรมชาติอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสมดุลชาวบ้านจะมีความเชื่อว่าธรรมชาติจะมีเสพสิ่งสถิตทั้งสี่ดังนั้นหากต้องการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติก็ต้องมีการบูชากราบไหว้ขอจากเทพเหล่านั้นก่อนและเมื่อขออนุญาตแล้วก็ไม่นำทรัพย์สินยากรรมเหล่านั้นมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยหากแต่ชาวบ้านจะนำมาใช้เฉพาะเท่าที่จำเป็นไม่เพียงแต่เท่านั้นเมื่อมีการรวมกลุ่มตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านบริเวณที่มีต้นไม้ครึ้มจะถูกกำหนดว่าเป็นที่ตั้งของศาลปู่ตาซึ่งทำให้สถานที่นั้นเป็นเขตป่าสงวนในทันทีเชื่อกันว่าหากใครละเมิดเข้าไปตัดไม้ในบริเวณดังกล่าวจะทำให้ผีปู่ตาโกรธและดลบันดาลให้เกิดสิ่งไม่ดีขึ้นในหมู่บ้านจากความเชื่อนี้ส่งผลให้ชาวบ้านมีจิตความเป็นอยู่ผูกพันกับธรรมชาติเป็นอย่างยิ่งอีกทั้งวิธีการผลิตเพื่อยังชีพของภาคอีสานในอดีตนั้นยังส่งผลกระทบเพียงเล็กน้อยต่อระบบนิเวศของท้องถิ่นธรรมชาติจึงเป็นที่พึ่งแห่งของชาวบ้านเป็นระยะเวลาานาน

หากแก่นแนวความคิดที่กีดกันเรื่องไสยศาสตร์ออกจากวัดและชุมชนนั้นเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ รศ ๑๒๑ ได้สร้างความเสียหายให้แก่วัดชุมชนและธรรมชาติการทำลายสารผีปู่ตาส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติการบุกรุกเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าเริ่มมีมากขึ้นเนื่องจากผู้คนไม่เกรงกลัวต่อผีที่สถิตอยู่ในธรรมชาติอีกต่อไปการกระทำแบบไม่ละอายต่อบาปจึงเกิดขึ้นอย่างมากมายโดยไม่กลัวว่าจะผิดผีการทำลายระบบการนับถือผีขึ้นพร้อมๆกันกับการลดลงของศีลธรรมในตัวบุคคลการแยกพุทธกับไสยศาสตร์จากการทำให้เกิดแยกสิ่งศักดิ์สิทธิ์และศีลธรรมเช่นเดียวกับจิตใจของมนุษย์เมื่อก่อนนั้นเวลาหมอชาวบ้านจะรักษาโรคด้วยวิธีการร่ำผีฟ้ามักจะมีพระพุทธรูปตั้งเป็นองค์ประธานส่วนผู้ร่ำผีฟ้าก็ต้องรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกับการทำพิธีกรรมทางไสยศาสตร์อื่นๆที่ผู้กระทำพิธีจะต้องอ้างอิงพระรัตนตรัยมาคุ้มครองตนก่อนที่จะพิธีทุกครั้งการแยกใช้เอกสารออกจากวัดส่งผลให้ไสยศาสตร์เป็นเรื่องที่ตอบสนองทางโลกล้วนๆ โดยขาดความยับยั้งชั่งใจถึงเรื่องผิดถูกตึงามซึ่งในสมัยก่อนนั้นสิ่งเหล่านี้จะถูกควบคุมโดยวัดเมื่อพระสงฆ์ไม่สามารถปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าจะสามารถปิดเป่าทุกข์ภัยให้แก่พวกเขาได้ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องไปหาพิธีกรรมนอกวัดที่ไม่สามารถควบคุมได้ซึ่งก็แน่นอนว่าไสยศาสตร์เป็นพิธีกรรมเพื่อหาผลประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ทำพิธีเราจะพิจารณาเรื่องนี้ได้จากกระบวนผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ ซึ่งผู้ที่อ้างตัวว่าเป็นผู้มีบุญทุกคนล้วนแต่ทำพิธีกรรมให้แก่ชาวบ้านได้ไม่ว่าจะเป็นการรดน้ำ มนต์พิธีล้างบาปลงยันต์เสกคาถาอาคมเสกได้สายศิลป์ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์การที่ผู้มีบุญสามารถเป็นที่พึ่งของด้านจิตใจให้แก่ชาวบ้านในภาวะสับสนวุ่นวายนี้เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมกลุ่มกบฏผู้มีบุญ

๒.๕.๑๙ พระสงฆ์อีสานกับเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

การปรับปรุงคณะสงฆ์ในภาคอีสานได้ส่งผลกระทบต่อสังคมอีสานเป็นอย่างยิ่งข้อกำหนดต่างๆทำให้พระสงฆ์และชุมชนมีความห่างเหินกันส่งผลโดยตรงต่อระบบอำนาจในท้องถิ่นความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เหมาะสำหรับพระสงฆ์ที่ต้องการศึกษาพระพุทธานุชาอย่างแท้จริงแต่พระสงฆ์ในภาคอีสานซึ่งมีลักษณะเป็นผู้นำชุมชนและมีแนวความคิดในการต่อต้านความไม่เป็นธรรมเพื่อรักษาชุมชนให้มีแต่ความสงบสุขจึงทำให้พระสงฆ์อีสานไม่สามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในครั้งนี้ได้พระสงฆ์บางกลุ่มจึงใช้โอกาสที่สังคมอีสานกำลังวุ่นวายสับสนเข้าร่วมสนับสนุนในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕

เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ ได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อมีคำทำนายลายแทงเกี่ยวกับกียุคปรากฏทั่วไปในภาคอีสานส่งผลให้ชาวบ้านมีความตื่นกลัวหวาดระแวงจึงต้องหาที่พึ่งพิงพระสงฆ์สามารถเป็นที่พึ่งให้แก่ชาวบ้านในยามนี้ได้ดีที่สุดในที่สุดแต่เนื่องจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่ถูกควบคุมอยู่ภายใต้กฎข้อบังคับแบบใหม่ตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ รศ ๑๒๑ จึงทำให้พระสงฆ์มีโอกาสเป็นที่พึ่งให้แก่ชาวบ้านอย่างในอดีตได้อีกทั้งการส่งพระสงฆ์จากกรุงเทพฯมาเป็นเจ้าคณะปกครองท้องถิ่นอีสานจึงเกิดกระแสต่อต้านจากพระสงฆ์ท้องถิ่นซึ่งประกอบกับการขัดแย้งระหว่างนิกายยิ่งส่งผลให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่พระสงฆ์ท้องถิ่นตัวอย่างจากกรณีของพระญาณรัตน์จิตตซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะมณฑลอีสานเป็นพระนิกายธรรมยุตพระสงฆ์ในท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระมหานิกายไม่ยอมรับตำแหน่งเจ้าคณะเมืองและยินยอมอยู่ภายใต้การปกครองของท่านความไม่พอใจดังกล่าวนี้เป็นเหตุผลผลักดันให้พระสงฆ์จากจังหวัดยโสธรและอุบลราชธานีหลายรูปเข้าร่วมกับเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔

เหตุการณ์ผู้มีบุญที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ มีจุดเริ่มต้นจากการเผยแพร่หนังสือคำทำนาย ๔ ฉบับจะสังเกตได้ว่าหนังสือทำนายอย่าง เช่นหนังสือ พญาอินทร์และตำนานพื้นเมืองกรุงเทพฯ เป็นหนังสือเก่าแก่ที่เขียนบนใบลานและเก็บไว้ที่วัดเพราะถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าพระสงฆ์มีส่วนสำคัญในเหตุการณ์กบฏครั้งนี้เนื่องจากเป็นผู้นำหนังสือดังกล่าวออกมาเผยแพร่เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความแตกตื่นหวาดกลัวแพร่ขยายอย่างรวดเร็วจากการคัดลอกหนังสือต่อกันไปหนังสือนั้นชาวบ้านก็จะมาหาพระสงฆ์เพื่อให้ปิดเป่าความทุกข์ยากเลวร้ายให้หมดไปโดยพิธีกรรมที่ระบุไว้ในคำทำนายที่ออกมาในภายหลังได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่ชาวบ้านต้องปฏิบัติคือพิธีตัดกรรมวางเวรจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมนี้คือการทำตัวให้เป็นผู้บริสุทธิ์หรือพิธีล้างบาปก่อนที่จะได้พบเจ้าผู้มีบุญ พระสงฆ์เป็นผู้ทำหน้าที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมพระสงฆ์ที่กระทำพิธีกรรมเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้ที่แสดงออกว่าไม่พอใจต่อการปฏิรูปคณะสงฆ์ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่ออำนาจของพระสงฆ์ในภาคอีสาน

กรณีพระสงฆ์อีสานเข้าร่วมสนับสนุนเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่ได้เกิดขึ้นที่เมืองยโสธรโดยมีพระสงฆ์ ๓ รูปคือพระครูวิบูลธรรมมาวัดหรือพระครูอินทร์เจ้าคณะแขวงอำเภอปะchimเป็นหัวหน้าร่วมด้วยพระครูวิมลวัดอัมพวันและพระครูอนันตนิคมเขตวัดศีล ๕ ผู้ซึ่งได้ทำพิธีตัดกรรมวางเวรล้างบาปและประกาศให้ชาวบ้านนำเงินทองมาบูชาพระธาตุคำบุในเมืองยโสธรนอกจากนี้ยังประกาศให้ชาวบ้านทราบว่าเห็นแก่เจ็บกลายเป็นเงินทองให้ชาวบ้านรีบเก็บมาไว้เยอะๆเพื่อจะได้นำไปให้ผู้มีบุญ เสริฐให้กลายเป็นเงินทองโดยนำหินดังกล่าวมาบูชาปิดฝาห่อไว้แล้วนำมาตั้งทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ

นอกจากนี้พระครูทั้ง ๓ รูปยังได้ยุยงให้ชาวบ้านเกลียดทางเจ้าหน้าที่ปกครองที่มาจากกรุงเทพฯ เพื่อให้ชาวบ้านต่อสู้กับรัฐพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเห็นว่าการกระทำของพระครูทั้ง ๓ รูปนี้ไม่ใช่เรื่องของคนบ้าแต่เป็นการกระทำของคนที่มีความรู้และฉลาดเพราะนอกจากพระสงฆ์เหล่านี้จะเป็นผู้ทำพิธีตัดกรรมวางเวรตลอดจนพิธีต่างๆที่ชาวบ้านเชื่อว่าจะสามารถตัดต่อไปต่างๆให้แก่พวกเขาได้แล้วพระครูอินยังได้วางแผนให้ได้คุมผู้เป็นหลานปล่อยข่าวต่างๆเพื่อยุยงชาวบ้านอีกด้วย

หลังจากที่มีการตรวจล้างกบฏผู้มีบุญใน พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ได้ทรงสอบสวนพระครูทั้งสามถึงสาเหตุของการเข้าร่วมกบฏผู้มีบุญพบว่าพระครูทั้งสามไม่พอใจเป็นอย่างมากในการจัดการคณะสงฆ์ตามแบบคณะสงฆ์ส่วนกลางของพยานนารักจิตตะวงเล็บสิริจันโทจันทร์และพระมหาอ้วนตติโสซึ่งเป็นเจ้าคณะมณฑลอีสานและผู้ช่วยจะเอาคณะมณฑลจนเป็นเหตุให้พระครูทั้ง ๓ รูปให้การสนับสนุนเข้าร่วมกับกบฏผู้มีบุญดังกล่าว กิตติรัตนสีหบัญญผู้ที่ได้ศึกษาวิจัยการรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทยในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ มีความเห็นว่ากรณีของพระครูทั้ง ๓ รูปนี้น่าจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับองค์มั่นผู้ซึ่งเป็นหัวหน้ากบฏที่สำคัญที่สุดในจังหวัดอุบลราชธานีโดยเฉพาะการสะสมกำลังเป็นจำนวนมากเพื่อเข้ายึดเมืองอุบลราชธานีนอกจากจะมีสาเหตุมาจากการปกครองของไทยแล้วฝรั่งเศสแล้วปัญหาความขัดแย้งในการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลอีสานก็น่าจะมีความเกี่ยวข้องด้วยทั้งนี้เพราะองค์มั่นได้มีเป้าหมายว่าจัดตั้งให้สำเร็จทุนแห่งวัดบ้านเป็นชัยแขวงเมืองนครจำปาสักเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีหลังจากที่ก่อการสำเร็จแล้วซึ่งกิตติรัตนสีหบัญญได้ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะสำเร็จโดยเป็นที่เชื่อถือศรัทธาจากทั้งพระสงฆ์และชาวอีสานในทั่วไปเป็นอย่างมากอันเนื่องมาจากสำเร็จดูลเป็นพระสงฆ์มหานิกายท้องถิ่นที่มีกิตติศักดิ์ในด้านอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์จำพวกเหมือนเดินอากาศได้จึงเป็นที่รำลือในหมู่ชาวลุ่มแม่น้ำโขงว่าเป็นผู้วิเศษประกอบกับอาจารย์ของสำเร็จดูลคือพระอาจารย์อุตตมะผู้มีชื่อเสียงในด้านวิปัสสนากรรมฐานเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่อยู่ที่วัดสิงหารบ้านสะพือทำให้สำเร็จดูลมีมิตรสหายเป็นผู้อ่านาจออยู่ที่อุบลราชธานีหลายคนอาทิหลวงปู่สีดาสำเร็จตันหลวงปู่แพงด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นเหตุผลที่ทำให้องค์มั่นอ้างว่าเมื่อก่อนการสำเร็จแล้วจะให้สำเร็จดูลเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีทั้งนี้เพื่อที่จะทำให้ชาวบ้านในเมืองอุบลราชธานีเข้ามาร่วมเป็นสมัครพรรคพวกซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากทั้งฆราวาสและพระสงฆ์ผู้ที่ตั้งการจะให้สำเร็จดูลเป็นเจ้าเมืองนั่นเอง

อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าสำเร็จดูลได้เข้าร่วมกับกลุ่มกบฏผู้มีบุญหรือไม่แต่สิ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาก็คือพระสงฆ์ท้องถิ่นใช้วิปัสสนาธุระดั่งนี้มีอิทธิพลต่อชาวอีสานเป็นอย่างมากหากพระสงฆ์เหล่านี้มีความฝักใฝ่ทางโลกมากกว่านี้เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญคงต้องลุคตามบานฝ้ายมากขึ้นไปกว่านี้อ่างแน่นอนหากแต่กรณีพระสงฆ์บังยโสธรทั้ง ๓ รูปนี้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นเพียงส่วนน้อยของพระสงฆ์ในภาคอีสานเท่านั้นที่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับการปกครองรูปแบบใหม่ของพระสงฆ์ส่วนกลางได้ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ทั้ง ๓ รูปนี้ไม่ได้ขอให้เกิดความกระทบกระเทือนในการจัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์เพราะสงฆ์วิปัสสนาที่เป็นทั้งหมดลักษณะรักษาโรคทำพิธีกรรมตัดต่อไปอันตรายต่างๆได้เป็นที่พึ่งทางจิตใจให้แก่ชาวอีสานก็ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบันถึงแม้ว่าจะต้องคอยซ่อนคุณสมบัติพิเศษเหล่านี้จากการควบคุมดูแลของคณะสงฆ์จากส่วนกลางก็ตามทำให้ดูเหมือนว่าคุณสมบัติเหล่านี้จะเลื่อนหายไปจากสังคมอีสานในช่วงเวลานั้นแต่ในช่วงเวลาที่สังคเณตร้อน

วุ่นวายพระสงฆ์เหล่านี้เท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหาของชาวบ้านได้หากแต่การควบคุมดูแลอย่างเข้มงวดของรัฐเป็นอุปสรรคและผลักดันให้พระสงฆ์เหล่านี้ต้องสนับสนุนกบฏผู้มีบุญ

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คณินนิตย์ จันทบุตร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาในจังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๕๔๓), ผลจากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาในจังหวัดอุบลราชธานี เริ่มมีมาตั้งแต่ก่อนตั้งเมืองโดยปรากฏในรูปของวัฒนธรรมเสมาหิน หรือวัฒนธรรมทวาราวดี ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ภายหลังเมื่อวัฒนธรรมเจนละแพร่หลายเข้ามา มีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมทวาราวดี และวัฒนธรรมเจนละ เมื่อวัฒนธรรมเจนละเสื่อม ชาวอีสานโบราณก็หันกลับมานับถือศาสนาและวัฒนธรรมเดิมของตน ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ซึ่งมีคติธรรมและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับศาสนาและวัฒนธรรมเดิม ชาวอีสานก็สามารถปรับตัวองให้เข้ากับกระแสของศาสนาและวัฒนธรรมใหม่ พระพุทธศาสนาในสมัยตั้งเมืองอุบลราชธานี แบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ ๑. ในยุครับวัฒนธรรมล้านช้าง ๒. ยุครับวัฒนธรรมกรุงเทพฯ และ ๓. ยุครับวัฒนธรรมยุติกนิกาย ในยุครับวัฒนธรรมล้านช้าง ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนสถาน ศาสนวัตถุเป็นแบบล้านช้างรับอิทธิพลจากเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ ในยุครับวัฒนธรรมกรุงเทพฯ เริ่มจากพระอริยวงศจารย์ญาณวิมล อุบลสังขปาโมกษ์ (ส่วย) มาเป็นหลักคำเมืองอุบล ขนบธรรมเนียม ศาสนสถานวัตถุได้รับอิทธิพลจากกรุงเทพฯ มีการสร้างหอพระพุทธบาท (อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง) การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบกรุงเทพฯ และการสร้างหอไตรกลางน้ำ ในยุครับวัฒนธรรมยุติกนิกาย เริ่มจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนิมนต์พระพันธุโล (ดี) ปุราณสธรรมมิกมาเป็นเจ้าอาวาสวัดสุปฏิภูมิาราม การศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณี เปลี่ยนเป็นรับแบบนิกายธรรมยุติกนิกาย มีการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ให้ถูกต้องตามธรรมวินัย ห้ามมิให้พระสงฆ์เกี่ยวข้องกับประเพณีที่เป็นของฆราวาส อาทิ การทำบุญบั้งไฟ เส็งกลอง แข่งเรือ (สว่างเฮือ) และเลี้ยงม้า ด้านการศึกษา มีการนำการศึกษาแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นแบบที่พระเจ้านั่งยาเธอ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีพระดำริ แก่ไขปรับปรุงจากการสอนมูลกัจจายน์เดิมมาใช้ พระสงฆ์ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำเนินการศึกษา คือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์) เมื่อครั้งเป็นพระวิจิตรธรรมภาณี โดยทดลองตั้งที่โรงเรียนอุบลวิทยาคม วัดสุปฏิภูมิาราม และโรงเรียนอุดมวิทยากรณ วัดพระเหลาเทพนิมิตร์ อำเภอพนนา ภายหลังทดลองตั้งได้ 1 ปี พบว่ามีนักเรียนมาศึกษาเล่าเรียนมิได้ขาด ผลการเล่าเรียนเป็นที่น่าพอใจ ความสัมฤทธิ์ผลจากการทดลองจัดการศึกษาทำให้พระครูวิจิตรธรรมภาณีได้รับแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะว่าที่ “พระญาณรักขิต” พระราชทานตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการการศึกษาจังหวัด จัดการศึกษาตลอดหัวเมืองมณฑลอีสาน ปี พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ.๑๑๘) อย่างไรก็ตาม การศึกษาในหัวเมืองมณฑลอีสานไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่หวังมากนัก เหตุผลเท่าที่อนุมาน คือ บุคลากรน้อย ขอบเขตในการจัด

การศึกษากว้างขวางจนควบคุมไม่ถึง ขาดแคลนงบประมาณในการดำเนินการ ครูส่วนมากยังคงเคยชินกับการสอนแบบมูลกัจจายน์เดิม ไม่สามารถสอนตามแบบเรียนเร็วที่กำหนดให้เป็นแบบเรียนหลวงได้ หลักฐานที่ปรากฏชัด คือ แม้จะมีการจัดการเรียนการสอนในภูมิภาคถึง ๒ ปี แต่ยังคงเกิดความวุ่นวายทั่วทั้งมณฑลอีสานเนื่องจากเชื่อในข่าวลือตามหนังสือใบลานที่แพร่หลายออกไปเกิดเป็นกบฏผู้มีบุญ ในปี ร.ศ.๑๑๙ (พ.ศ.๒๔๔๓) กบฏผู้มีบุญอีสานมีส่วนกระตุ้นให้รับเร่งแก้ไขการศึกษาแก่หัวเมืองอีสาน เห็นได้จาก ปี พ.ศ. ๒๔๕๑ มีการนำเรื่องการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ในหัวเมืองเข้าประชุมพิจารณาในการประชุมเทศาภิบาลครั้งที่ ๒ ผลการประชุมตกลงว่า กระทรวงธรรมการได้รับมอบหมายให้ข้าหลวงธรรมการซึ่งกระทรวงธรรมการตั้งออกไปเป็นผู้จัดการศึกษา ในบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาล นอกจากนี้ส่วนกลางยังมองเห็นพลังสำคัญของวัดและพระสงฆ์อีสานซึ่งเป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน อาจเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของคณะรัฐถ้าปล่อยให้ขบวนการนี้เป็นอิสระต่อไป จึงได้ตัดสินใจที่จะปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์เสียใหม่ ให้สอดคล้องกับการปกครองประเทศโดยมีระบบรวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลางหรือเถระมหาสมาคม โดยมีตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ฉบับแรก พระราชบัญญัตินี้จะมีผลกระทบต่อการบริหารการคณะสงฆ์ในส่วนนิกาย จนมีการเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์นิกายเดิม (มหานิกาย) ได้ดำเนินการแก้ไขในเวลาต่อมา

นางลักษณ์ ลีเมธี “ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พศ. ๒๓๒๕-๒๔๔๕” โดยมีเนื้อหา กล่าวถึงกบฏหัวเมืองอีสานในรูปแบบของกบฏผู้มีบุญระหว่างปีพ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๔๕ ตั้งแต่สมัยที่ภูมิภาคนี้มีสภาพความเป็นบ้านเมืองที่มีกลุ่มคนที่ซัดขึ้นจนถึงเกิดการรวมตัวต่อต้านอำนาจรัฐนำสู่การปราบปรามกบฏ

นางสาวดลนภา เพิ่มสมบัติ ได้ศึกษาเรื่อง “กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕” มีเนื้อหา กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญเป็นปฏิกริยาของท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของรัฐ เนื่องจากในอดีตท้องถิ่นมีฐานะเป็นเมืองขึ้นเท่านั้นรัฐไม่มีนโยบายที่จะรวมท้องถิ่นซึ่งมีความต่างทางเชื้อชาติภาษามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร ดังนั้นเมืองเกิดเหตุการณ์ที่จะทำเช่นนี้ท้องถิ่นที่ห่างไกลเหล่านี้จึงพยายามในการต่อสู้แยกตัวเป็นอิสระ ในการรวมตัวต่อสู้กับรัฐนั้นในภาคอีสานมีความแตกต่างไปจากกบฏที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นอื่นๆ กล่าวคือ ผู้นำในการกบฏของภาคอีสานจะแสดงตนเป็นผู้วิเศษที่มีความสามารถเหนือธรรมชาติ เป็นผู้ที่มีบุญบารมีสามารถปกป้องคุ้มภัย หรือดลบันดาลสิ่งต่างๆได้ ช่วยให้หลุดพ้นจากทุกข์เข็ญ โดยการขับเคลื่อนความเชื่อจากการบอกเล่าถึงลายแทงที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในเรื่องยุคสมัยแห่งพระศรีอริยเมตไตรยที่จะมาถึง ส่งผลให้มีผู้เข้าร่วมจำนวนหนึ่งที่มีต่อความเชื่อในการข้ามผ่านความทุกข์เข็ญที่ประสบอยู่หรือจะมีขึ้นโดยการอ้างความชอบธรรมจากหลักความเชื่อในเรื่องดังกล่าว ในการชุมนุมหรือการรวมตัวจึงมีการใช้พิธีกรรมทางศาสนา

เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างกำลังมวลชน ทั้งเพื่อนำไปสู่การต่อต้านรัฐ และเป็นการเชื่อมั่นในพิธีกรรมที่จะนำตนสู่หนทางพ้นทุกข์หรือนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นนั่นเอง

พระมหาปริญา วรญาโณ (ทศช่วย) ได้ศึกษาเรื่อง “ความเชื่อเรื่องโลกยุคพระศรีอริยเมตไตรยของประชาชนในเขตเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด” มีเนื้อหากล่าวถึงประวัติของพระศรีอริยเมตไตรย ได้บำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตโดยพระองค์ได้ตั้งปณิธานปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นกษัตริย์นามว่า สังขจักรโพธิสัตว์ สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิริมิตร ต่อมาในสมัยพระโคตมะพุทธเจ้า ได้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุ นามว่า อชิตะ ได้รับพยากรณ์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลนามว่า พระศรีอริยเมตไตรย ทรงบำเพ็ญบารมี “พุทธการกรรม” คือ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า “ทศบารมี” บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา หรือ บารมี ๓๐ ทศชาติที่จะมาเกิดในกึ่งพุทธกาล บำเพ็ญบารมีเหมือนพระเวสสันดร คือ สัตตคมหาทาน สละบุตรและภรรยา ทรงมีพุทธภูมิธรรม คือ คุณธรรมของพระนิยตโพธิสัตว์ ๔ ประการ ได้แก่ มีความองอาจกล้าหาญในการทำความดี มีปัญญาแก้กล้าเชี่ยวชาญ มีพระหทัยหนักแน่นมั่นคงในอธิษฐานธรรม และมุ่งกระทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น การตรัสรู้ธรรมด้วยหลักคำสอนเหมือนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นั่นคือ หลักอริยสัจ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มัคค์ พระศรีอริยเมตไตรย ขณะนี้ มีนามว่า นาคเทวเทพบุตรโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นพระนิยตโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระโคตมะพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ประเภทวิริยาธิกะ แปลว่า ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยวิริยะ คือ ยิ่งด้วยความเพียร ความกล้าหาญ ความเชื่อเรื่องโลกยุคพระศรีอริยเมตไตรย ในพระพุทธศาสนาจะแบ่งช่วงเวลาของโลกออกเป็น ๔ ยุค คือ กฤตยุค เตรตรยุค ทวาปรยุค กลียุค โลกยุคพระศรีอริยเมตไตรยอยู่ในช่วง กฤตยุค ซึ่งเป็นยุคที่ดีที่สุด และทัศนะของปราชญ์พุทธและนักวิชาการศาสนาที่มีต่อความเชื่อดังกล่าว พบว่า เป็นโลกยุคอดมคติ อุดมการณ์ จินตนาการ เชื่อว่ามีจริงเพราะมีปัจจุบันและอนาคตก็ต้องมี เป็นความคาดหวัง คนเราเมื่อได้ทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา รวมทั้งการพึ่งเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์จบในวันเดียวแล้ว จะได้มีโอกาสไปเกิดในชาติโลกยุคพระศรีอริยเมตไตรยในอนาคตกาล

กำพล จำปาพันธ์ ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของกลุ่มชนชาที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทยและลาว” โดยเน้นศึกษา “กบฏข้า” ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ชนชั้นนำสยามขยายอำนาจไปยังดินแดนล้านช้าง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๕ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ พบว่าหลังจากที่ชนชั้นนำสยามได้เปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อเป็นแบบตะวันตก มองตนเองเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค ชนชั้นนำสยามก็ได้พยายามลอกเลียนอาณานิคมตะวันตก ทำการขยายอำนาจไปยังท้องถิ่นเพื่อสร้างอาณานิคมของสยามขึ้น โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อล้านช้างจาก “หัวเมือง

ประเทศราช” ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “พระราชอาณาเขตสยาม” ชนชั้นนำสยามได้รับการตอบรับจากชนชั้นนำลาวในท้องถิ่นเป็นอย่างดี ขณะที่กลุ่มชนข้าซึ่งเป็นชนพื้นเมืองในล้านช้างกลับตรงกันข้าม พวกเขาทำการต่อต้านชนชั้นนำสยามและลาว โดยให้ความร่วมมือกับฮ่อที่เข้ามารุกรานล้านช้าง จากนั้นคนข้าจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งขบวนการกบฏของตนเองขึ้นเรียกว่า “ข้าเจือง” เพื่อเคลื่อนไหวปลดปล่อยชนพื้นเมืองให้เป็นอิสระจากการปกครองของสยามและลาว โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การจัดตั้งรัฐอิสระของกลุ่มชนพื้นเมืองขึ้น ในท้ายสุด “ข้าเจือง” ตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้

ปฐมพงศ์ ลีเมเจอร์ ได้ศึกษาเรื่อง “หมอธรรม : ประวัติศาสตร์ ความเชื่อและเครือข่ายทางสังคมในภาคอีสาน” ผลการศึกษาพบว่าสถาบันหมอธรรมเป็นความรู้ท้องถิ่น ที่ชาวอีสาน กลั่นกรองขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาต่อสู่กับความเจ็บป่วยที่เชื่อว่าเกิดจากผีร้าย ไสยศาสตร์ที่ไม่สามารถรักษาด้วยระบบแพทย์สมัยใหม่ได้ อันเป็นโลกทัศน์อีสานที่สืบทอดมายาวนาน ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครองในแต่ละช่วงเวลา ส่งผลให้ระบบจารีตหมอธรรมกลายเป็นสถาบันที่ถูกสร้างความหมายในการต่อสู้ และต่อรอง กับอำนาจรัฐ อาทิ หมอธรรมเคยถูกมองว่า เป็นกบฏผีบุญในภาคอีสาน ผู้ฝักใฝ่ คอมมิวนิสต์ เป็นต้น ในปัจจุบันระบบความเชื่อหมอธรรมดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อ ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมภายนอกอยู่ตลอดเวลา ทำให้ระบบความเชื่อหมอธรรม มีความซับซ้อนมากขึ้น พิธีกรรมหมอธรรมได้ถูกสร้างความหมายและความเข้าใจในบทบาทใหม่ ๆ บนพื้นฐานการเป็นสถาบันที่พึ่งของสังคม จนเกิดการรวมกลุ่มประกอบพิธีกรรมหมอธรรมของ กลุ่มคนต่าง ๆ เป็นเครือข่ายทั้งจากภายในและภายนอกประเทศเข้ามาพึ่งบารมีหมอธรรมในกลุ่ม “ลูกเผิงลูกเทียน” ซึ่งความสืบทอดของเครือข่ายทางสังคมของหมอธรรม มีส่วนช่วยสนับสนุน งานด้านอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม อาทิ การสนับสนุนด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้สถาบันหมอธรรมมีพลวัต และบทบาทในการเชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างนักรบการเมืองและประชาชนในเขตพื้นที่ ทำให้ บทบาทหน้าที่หมอธรรมในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นการสร้างความหมายใหม่ ๆ ให้ต่อสู้ ต่อรองกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการดำรงอยู่ของสถาบันหมอธรรมต่อไป

ปริญ รสจันทร์ และเกศินี ศรีวงศา ได้ศึกษาเรื่อง “การสร้างความปรองดองระหว่างสยามและท้องถิ่น หลังความขัดแย้งกรณีกบฏผู้มีบุญอีสาน พุทธศักราช ๒๔๔๔-๒๔๕๕ ผลการวิจัยพบว่า ๑) สภาพภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้คนอีสานเป็นสังคมประเพณีที่มีความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นในหมู่เครือญาติ และยังส่งผลต่อวิถีทางเศรษฐกิจที่จะต้องพึ่งพาอาศัยกัน และกัน ตลอดจนส่งผลถึงโลกทัศน์ ความเชื่อ อันเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดการกบฏขึ้น ๒) สาเหตุหลักของการเกิดกบฏผีบุญมาจากความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นสู่การเข้าสู่การเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติของสยาม ๓) วิธีการสร้างความปรองดองของสยาม วิธีการแรกคือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเกิดจากการให้การศึกษแก่คนใน

ท้องถิ่นแล้วดึงคนเหล่านั้นเข้ามาอยู่ในระบบราชการ วิธีการที่สอง คือการเปลี่ยนโลกทัศน์ให้ข้าราชการจากต่างถิ่น และคนอีสานเอง มองคนอีสานเป็นคนว่านอนสอนง่าย โดยใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างโลกทัศน์ดังกล่าว สิ่งที่ได้รับจากการศึกษานี้ คือแนวทางในการสร้างความปรองดองระหว่างรัฐกับท้องถิ่น โดยมีอดีตแห่งความขัดแย้งของอีสานเป็นบทเรียน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความรู้ความเข้าใจในท้องถิ่นอย่างชัดเจนถ่องแท้คือเครื่องป้องกันความขัดแย้งระหว่างรัฐกับท้องถิ่นได้ดีที่สุด หนทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างท้องถิ่นกับรัฐนั้นทำได้โดยการให้การศึกษ และการเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นมีโอกาสและส่วนร่วมในระบบราชการ ตลอดจนสร้างความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เกิดขึ้นแก่บุคลากรของรัฐที่อยู่ในพื้นที่ สอดคล้องอย่างอัศจรรย์กับหลักการพัฒนาตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ฯ คือ เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ซึ่งเป็นบันได ๓ ขั้นในการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ความเข้าใจในประเทศ และพสกนิกรภายใต้ร่มพระบารมีของพระองค์เป็นอย่างดี จึงนับเป็นความโชคดีของมหาชนชาวสยามเป็นอย่างยิ่งแล้ว

บุญส่ง สิ้นธุ์นอก ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การเปรียบเทียบจริยธรรมชาวบ้านที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่นชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ พบว่า จริยธรรมชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่อง บุญ - บาป ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานนั้น ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา คือ มีความเชื่อว่าผลบุญและบาปในอดีตส่งผลกระทบต่อปัจจุบัน และปัจจุบันก็เป็นสถานที่ ที่คนเราจะต้องสะสมเสบียง คือ บุญเพื่อจะได้ส่งผลกระทบต่ออนาคต ความเชื่อดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า อนาคตของเราจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับกระทำของเราเอง กวีได้พยายามนำเอาความเชื่อเรื่องบุญ - บาป มาใช้ประโยชน์ในแง่ของสังคม เช่น ความสงบเรียบร้อย การอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นต้น

พระมหาปรม โสภาโส (ทองคำ) ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน” ผลการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตของกลุ่มชนนั้นแยกประเด็นแนวความคิดความเชื่อออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. ประเภทพุทธศาสตร์ คือ กลุ่มผู้ใช้เหตุผล ใช้ปัญญาพิจารณาถึงความเชื่อของตนว่าจะมีลักษณะของความเชื่ออย่างไร มีประโยชน์ต่อตนเองต่อกลุ่มชนของตนอย่างไร ๒. ประเภทไสยศาสตร์ คือ กลุ่มผู้ที่ไม่ต้องการมีเหตุผลเกี่ยวกับแนวความคิดความเชื่อ เพียงตรงตามความรู้สึกของตนก็ตัดสินใจเชื่อแล้ว โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลหรือประโยชน์ที่จะได้รับจากไสยศาสตร์นั้น ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม้ว่ากลุ่มชนจะมีทัศนะเกี่ยวกับความคิดความเชื่อแตกต่างกัน แต่ก็มีผลผสมผสานกันอยู่หลายประการ จนบางครั้งแทบจะแยกกันไม่ออกและก็เป็นสภาวะทางจิตใจเพราะเรื่องของความเชื่อทั้ง ๒ ประเภท มีเนื้อหาสาระที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง พระพุทธศาสนามีความสำคัญมุ่งไปในพระสัทธรรม คือ ปรีชาติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ส่วน ไสยศาสตร์นั้นหันหลังให้พระสัทธรรมจะไม่สามารถนำมา

เป็นข้อพิสูจน์ใด ๆ ได้ แต่เมื่อนำศรัทธาในพระพุทธศาสนามาเป็นประเด็นแล้ว ก็สรุปลงได้ตรงที่มีจุดมุ่งหมายไปเพื่อปัญญานั้นเอง

พระมหาประหยัด ปญญาวิโร (สุนนท์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาจริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน ผลการศึกษาพบว่า จริยธรรมในสังคัมภีร์มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ จริยธรรมด้านจารีตและจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ชาวอีสานนับถือพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน คำสอนที่ปรากฏในลำกลอนเป็นคำสอนในระดับโลกียะ ซึ่งเป็นรากฐานจริยธรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต และเป็นกลไกในการจัดระเบียบสังคม คำสอนที่ได้รับการเสนอซ้ำบ่อยที่สุด คือ คำสอนในเรื่องบุญกรรม

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาศึกษาวิเคราะห์มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ๒) เพื่อเสนอมุมมองพระพุทธรูปศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก หลังจากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เรียบเรียงพรรณนาเผยแพร่ต่อไป ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอนดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่การวิจัย
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีวิจัยการแบบผสมผสาน ดังนี้

๓.๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) เพื่อศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานจากการศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิ จากตำรา หนังสือ บทความ วารสาร เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ งานวิจัย รวมทั้งสื่ออินเทอร์เน็ต เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัยและเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยการสำรวจตรวจสอบข้อมูลเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นกรอบในการศึกษา

๒) กำหนดกรอบแนวคิดในการสร้างเครื่องมือการวิจัย โดยประมวลผลข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล กำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างเครื่องมือการวิจัย

๓) สร้างเครื่องมือแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ตามระเบียบวิธีวิจัยให้เนื้อหาสาระครอบคลุมประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๓.๑.๒ การศึกษาเชิงคุณภาพในภาคสนาม (Qualitative Research) เพื่อศึกษามุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี และวิเคราะห์นำเสนอมุมมองพุทธศาสนา : กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ในพื้นที่เป็นเหตุการณ์ในทางประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีศึกษา

๓.๒ พื้นที่การวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตพื้นที่ในการศึกษาวิจัยเป็นพื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน ๑ แห่ง ได้แก่ สถานที่เกิดเหตุรบกันระหว่างพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ข้าหลวงต่างพระองค์ กับกบฏผีบุญที่บ้านสะพือ อำเภอดงรัก จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ในการวิจัยด้วยเหตุผลจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ที่น่าสนใจ คือ

๑.เป็นแหล่งพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในการรวบรวมกลุ่มบุคคลที่อ้างตนเป็นผู้วิเศษมาร่วมกันเพื่อเข้ายึดจังหวัดอุบลราชธานีในครั้งนั้นมากหลายองค์(คน) รวมทั้งพระสงฆ์ในทางพุทธศาสนา

๒.เป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีการรบกันระหว่างพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ข้าหลวงต่างพระองค์ กับกบฏผีบุญที่บ้านสะพือ อำเภอดงรัก จังหวัดอุบลราชธานี จนเกิดการสูญเสียชีวิต และการจับกุมกบฏจำนวนมากเกิดขึ้น

๓.ในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์มีการอ้างถึงพระสงฆ์ทางพุทธศาสนาที่จะเข้ามาเป็นเจ้าเมืองปกครองอยู่ในแผนการณ์ในการตีเมืองอุบลราชธานีในครั้งนั้น

๔.เป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สำคัญที่มีความเกี่ยวพันกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ถูกใช้ไปสู่การต่อต้านรัฐ

๓.๒.๑ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ผู้ให้ข้อมูลในการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) จำนวน ๑๒ ท่าน ซึ่งประกอบด้วย

๑. กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาจำนวน ๔ ท่าน

๑) ผศ.ดร.สุชาติ บุษย์ชยานนท์ อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

- ๒) ผศ.ดร. สิปปมงคลป้อมภา อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
- ๓) ดร.นคร จันทราช อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
- ๔) พระสิริชัย ธรรมจาโร อาจารย์ประจำ สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๒. กลุ่มพระภิกษุพื้นที่เหตุการณ์ ๔ รูป

- ๑) พระครูสถิตบุรพาภิวัฒน์ (บุญเวียน) เจ้าอาวาสวัดบุรพาราม บ้านสะพือ
- ๒) พระอธิการพีระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล หมู่ที่ ๗ บ้านสะพือ
- ๓) พระอธิการทองซุน อินทปญโญ วัดศรีชมภู บ้านสะพือ หมู่ที่ ๕ บ้านสะพือ
- ๔) พระวันฉวี อนุโย รักษาการวัดสิงหาญ บ้านสะพือ หมู่ที่ ๔

๓. กลุ่มประชาชนนักคิด ผู้นำชาวบ้าน จำนวน ๔ คน

- ๑) นายอนันต์ ฉวีรักษ์ นายกองจัดการบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลสะพือ
- ๒) นายเกรียงไกร หาระสาร กำนันตำบลสะพือ
- ๓) นายไพบูลย์ พรหมสีใหม่ ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลสะพือ
- ๔) นายสารกิจ ไชแสง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๔ บ้านสะพือ

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือสำหรับการรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

๓.๒.๑ การวิเคราะห์เอกสาร โดยวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content Analysis) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลประเภทเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี”

๓.๒.๒ การสร้างแบบสัมภาษณ์ (in-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อศึกษา “ประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี” ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นเปิดกว้างให้แก่ผู้ให้สัมภาษณ์ได้แสดงความคิดเห็นมุมมองที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะนำมาสรุปประมวลผลที่นำไปสู่มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑. ผู้วิจัยนัดหมายเวลาลงพื้นที่แหล่งเรียนรู้ และสัมภาษณ์ “ประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี”

๒. ผู้วิจัยเดินทางสำรวจพื้นที่ตามวันเวลาที่นัดหมายไว้เพื่อสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน และสัมภาษณ์เหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๓. เครื่องมือที่ใช้ คือแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) แบบมีแนวคำถาม (Guideline) ต่อกลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มพระภิกษุพื้นที่เหตุการณ์ และกลุ่มปราชญ์นักคิด ผู้นำชาวบ้าน ในเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี” นั้นเป็นอย่างไร? ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถามเชิงลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลด้วยการจดบันทึกข้อมูล

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดรูปแบบเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการจดบันทึกภาคสนาม มาวิเคราะห์เพื่อหาข้อมูล โดยใช้แนวคิดที่เกี่ยวข้องเป็นกรอบให้สอดคล้องกับข้อมูลที่ได้ศึกษา เมื่อได้ข้อมูลที่เพียงพอแล้วนำมาแยกประเด็น ลำดับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (content Analysis) นำมาสรุปในรูปแบบการพรรณนา

๓.๖. สรุปกระบวนการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้สามารถสรุป ได้ดังต่อไปนี้

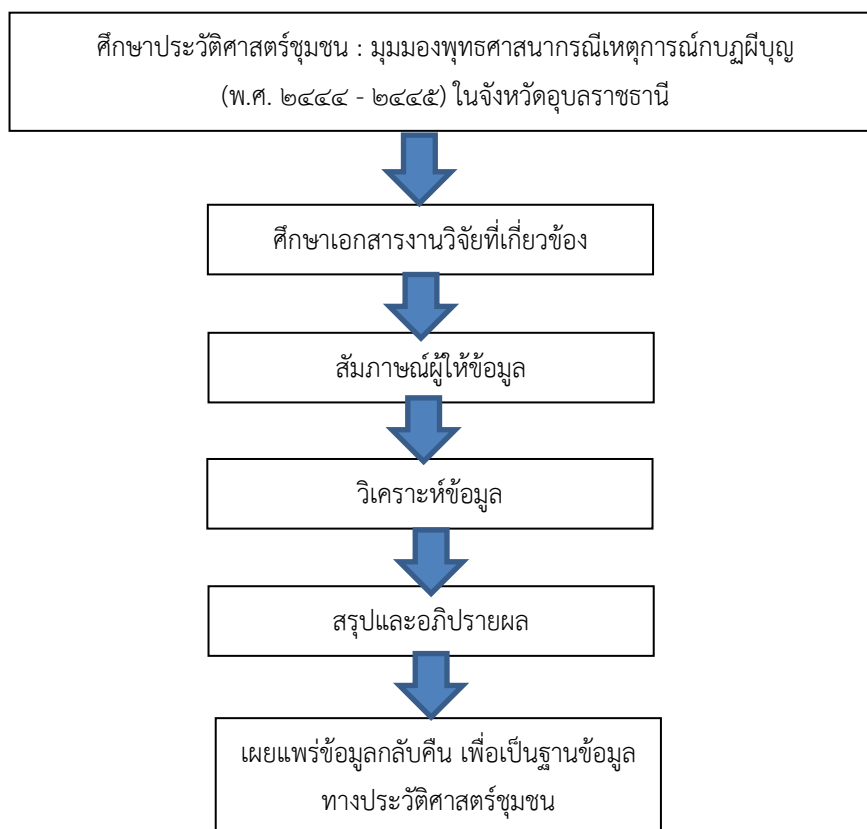
๑) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Review related literature) ในประเด็นประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อนำสู่การกำหนดวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

๑.๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๑.๒) เพื่อเสนอมุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ต่อสังคมไทย

๒) วิธีการดำเนินการวิจัย (Method) กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual framework) โดยการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มพระภิกษุพื้นที่เหตุการณ์ และกลุ่มปราชญ์นักคิด ผู้นำชาวบ้าน จำนวน ๑๒ รูป/คน โดยใช้เครื่องมือสัมภาษณ์เชิงลึกในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อนำมาแยกประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัย และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

- ๓) การรายงานผลวิจัย (Result) รวบรวมผลงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์แล้วตีพิมพ์เผยแพร่
- ๔) การสรุปและอภิปรายผล (Conclusion and Discussion) สรุปการดำเนินการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย วิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อการเผยแพร่ข้อมูลต่อไป

แผนผังภาพ สรุปกระบวนการวิจัย

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ” ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลโดยการศึกษาศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งผู้วิจัยขอเป็นประเด็นผลการวิจัยดังนี้

๔.๑ ประวัติและความเป็นมาเหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๔.๒ ผลการวิเคราะห์มุมมองพระพุทธรักษากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๔.๓ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ ประวัติและความเป็นมาเหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์ชุมชน : กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

จากข้อมูลพบว่าความรู้ในพื้นที่ถึงประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี แหล่งพื้นที่เหตุการณ์สำคัญนั้นพบว่าอยู่ที่บ้านสะพือ ตำบลสะพือ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานีเป็นแหล่งประวัติศาสตร์สำคัญ ด้วยมีการรบกวนระหว่างประชาชนกับข้าราชการส่วนกลางในสมัยนั้น จนเกิดที่เรียกว่า “ศึกกบฏโนนโพธิ์” เกิดขึ้นโดยสถานที่อยู่ทางใต้หมู่บ้านเป็นแหล่งใช้รวมตัวของกลุ่มกบฏที่รัฐเรียกว่า “ขบถผู้มีบุญ” ซึ่งในปัจจุบัน

ท่านพระครูสถิตบุรพาภิวัฒน์ (บุญเวียน) เจ้าอาวาสวัดบุรพาราม บ้านสะพือ และพระอธิการพีระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล หมู่ที่ ๗ กล่าวว่าได้มีการดำริที่จะสร้างเป็นแหล่งการเรียนรู้ โดยพยายามรวบรวมทางประวัติศาสตร์ครั้งนั้นไว้ให้มากที่สุด^๑ ซึ่งในปัจจุบันได้มีการแบ่งพื้นที่ไว้ในการจัดการประมาณ ๑ ไร่

ภาพ พื้นที่ “ศึกษกบถโนนโพธิ์”

จากการสัมภาษณ์ ประเด็นความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน พบว่ากลุ่มนักวิชาการ กลุ่มพระสงฆ์ รวมทั้งกลุ่มประชาชนชาวบ้าน มีความเห็นในทิศทางที่สอดคล้องกัน โดยสามารถสรุปได้ ออกเป็น ๒ ทาง คือ

๑. ได้รับรู้ รับทราบประวัติชุมชนผ่านการบอกเล่าจากผู้ใหญ่ในชุมชนรวมทั้งมีเอกสารงานวิชาการอื่นๆ ที่ปรากฏในปัจจุบัน ทั้งยังมีผู้รวบรวมทำเอกสารเผยแพร่ปรากฏถึงปัจจุบัน คือ “ศึกษกบถโนนโพธิ์ ร.ศ. ๑๒๐ ๘๖ ปีบ้านสะพือ อำเภอดงรัก จังหวัดอุบลราชธานี” รวบรวมโดย ผอ.ซ็อน มาลาหอม อดีตผู้อำนวยการระดับ ๙ โรงเรียนบ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี” เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านสะพือจึงเป็นเรื่องที่ได้รับการถ่ายทอดบอกเล่าเป็นรุ่นๆ รวมทั้งมีการรับทราบเป็นอย่างดีในชุมชนมากกว่า ๑๒๐ ปี

๒. ได้รับรู้จากวัตถุที่ปรากฏ เช่น เครื่องใช้สอย ภาพพานัง พระพุทธรูป และสถานที่ เป็นฐานสำคัญในการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปหินทรายที่ถูกปรากฏเมื่อครั้งที่เกิดการรวมตัวของกบฏผู้มีบุญที่นำติดตัวมาด้วย

^๑สัมภาษณ์ พระครูสถิตบุรพาภิวัฒน์ (บุญเวียน) เจ้าอาวาสวัดบุรพาราม บ้านสะพือ และพระอธิการพีระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล หมู่ที่ ๗ บ้านสะพือ, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗.

ภาพ พระพุทธรูปศิลาและพระไม้แกะ

ส่วนสาเหตุในประเด็นประวัติศาสตร์ชุมชนที่ทำให้เกิดกบฏผีบุญนั้นกลุ่มพระสงฆ์ อันได้แก่ พระอธิการทองซุน อินทปญโญ วัดศรีชมภู และ พระวันณี อนุบาลโย รักษาการวัดสิงหาญ^๒ และกลุ่มปราชญ์นักคิด ผู้นำชาวบ้าน คือนายอนันต์ ฉวีรักษ์ นายกองค้การบริหารส่วนตำบล และนายเกรียงไกร ทาระสาร กำนันตำบลสะพือ มีความเห็นสอดคล้องกันว่า

“เท่าที่ทราบจากประวัติศาสตร์สาเหตุที่ก่อให้เกิดกบฏผีบุญนั้นส่วนหนึ่งเป็นแผนการของกลุ่มหมอลำที่เกี่ยวข้องล้าค่าผญาว่าเรื่องของการกำเนิดเกิดขึ้นของยุคพระศรีอริยเมตไตรย มาล้ากระจายบอกข่าวทั่วผนลลีสานให้ประชาชนหลงเชื่อเลื่อมใส และมีการตั้งตนเป็นผู้วิเศษในการนำพาไปสู่ยุคที่ดีมีความเป็นธรรม เจริญรุ่งเรือง โดยอ้างคำพยากรณ์ เช่นว่า ที่ข้างวัดหนองเลา หนองข่า แขวงเมืองเสลบางภูมิ ถ้าใครได้เข้าพิธีก่อเจดีย์ทราย แล่นำกรวดแร่มาบูชาเมื่อถึงวันอาทิตย์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีฉลู พศ.๒๔๔๔ กรวดแร่ก็จะกลายเป็นเงินเป็นทอง นอกจากนี้สาเหตุอีกประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะในยุคนั้นเป็นยุคที่มีความขัดสน และมีการเก็บส่วยภาษีที่แพงขึ้นของผู้ปกครองรัฐ ทั้งยังมีความขัดแย้งในอำนาจระหว่างราชกรกับข้าราชการส่วนกลางที่ถูกแต่งตั้งมาปกครองดูแลที่ปฏิบัติไม่เป็นธรรมนั่นเอง ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดกลุ่มการต่อต้าน ผสมกับกับกลุ่มที่มีความเชื่อถึงยุคสมัยที่จะมีผู้มีบุญมาช่วยเหลือปกครองนั่นเอง”

^๒ สัมภาษณ์ พระอธิการทองซุน อินทปญโญ วัดศรีชมภู บ้านสะพือ หมู่ที่ ๕ บ้านสะพือ และพระวันณี อนุบาลโย รักษาการวัดสิงหาญ บ้านสะพือ หมู่ที่ ๔, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗.

ส่วนเรื่องน่าสนใจของชุมชนประวัติศาสตร์ คือกลุ่มผีบาปผีบุญในจังหวัดอุบลราชธานีนั้นท่านพระครูสถิตบุรพาภิวัฒน์ (บุญเวียน) เจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม กับท่านพระอธิการพิระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล^๓ มีความเข้าใจถึงประวัติกลุ่มคนว่ามีใครบ้างในการก่อกบฏครั้งนั้น โดยกล่าวว่า

“ในกลุ่มกบฏครั้งนั้นองค์สำคัญหรือหัวหน้ากลุ่มล้วนแล้วแต่เป็นคนในมณฑลอีสานที่ไปตั้งตนในแต่ละที่ในจังหวัดอุบลราชธานี เช่น องค์บุญ ตั้งตนอยู่อำเภอพิบูลมังสาหาร ในการรวมผู้คน องค์ลิ้นก่าน ตั้งตนอยู่บ้านทับแล้ง เมืองวารินชำราบ องค์พรหมมา ตั้งตนอยู่บ้านหนองแก้ว อำเภอเชียงใน องค์เขียว ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนในเมืองอุบลราชธานี กำนันสุ่ย ตั้งตนอยู่บ้านสร้างมิ่ง อำเภอม่วงสามสิบ ในปัจจุบัน และหลวงประชุม มาตั้งตนรวมกลุ่มเมืองอำนาจเจริญ ทั้งหมดนำผู้คนแห่มารวมตัวกันที่บ้านสะพือมีกำลังกว่า ๕,๐๐๐ คน และให้องค์มัน มาจากสุวรรณเขต เป็นหัวหน้า”

เห็นได้ว่าประวัติและความเป็นมาเหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ของกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ และชาวบ้านในพื้นที่ประวัติศาสตร์นั้นมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ชุมชนของตนเป็นอย่างดี ซึ่งในความเข้าใจและการรับรู้ในประวัติศาสตร์ชุมชนของตนเป็นอย่างดีนั้นทำกลุ่มชุมชนทราบถึงประวัติศาสตร์ในตนเองว่าในประวัติศาสตร์นั้นชุมชนบ้านสะพือไม่ใช่กลุ่มกบฏผีบุญแต่กลุ่มคนชุมชนในประวัติศาสตร์ที่ถูกใช้พื้นที่ในการเป็นแหล่งรวมตัวของกลุ่มกบฏในสมัยนั้น และชาวบ้านสะพือคือกลุ่มชุมชนในประวัติศาสตร์ในสมัยนั้นเป็นผู้ถูกยึดหมู่บ้านมาใช้ในการรวมตัวของกบฏผีบุญนั่นเอง

ส่วนประเด็นสัมภาษณ์ถึงบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้นว่ามีจุดยืน หรือบทบาทอย่างไร ประเด็นนี้กลุ่มพระภิกษุสงฆ์ คือพระพระอธิการพิระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล^๔ เพียงรูปเดียวที่ตอบเรื่องนี้ โดยกล่าวถึงบทบาท และจุดยืนของพระภิกษุสงฆ์ในประวัติศาสตร์ชุมชนในยุคกบฏผีบุญว่า

“จากประวัติศาสตร์ ที่เรารู้กันจะพบว่าในสมัยนั้นมีพระเข้าร่วมในกระบวนการที่ปรากฏเห็นได้ชัด คือ พระครูอินทร์ วัดหนองอีตุ้ม ตำบลสำราญ เมืองสโธธร ที่ร่วมตั้งตนเป็นผู้วิเศษ แต่อย่างไรก็ดีในประวัติศาสตร์ ความเชื่อส่วนหนึ่งคือเรื่องของพระสงฆ์ในสมัยที่ถูกอ้างถึงว่าจะเป็นผู้นำ และเมื่อทำการสำเร็จในการยึดเมืองอุบลราชธานีได้ คือสำเร็จจนซึ่งท่านเป็นพระสงฆ์จากบ้านเวินชัย นครจำปาสัก แต่เมื่อพิจารณาที่ท่านเข้ามา

^๓ สัมภาษณ์ พระครูสถิตบุรพาภิวัฒน์ (บุญเวียน) เจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม บ้านสะพือ และพระอธิการพิระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล หมู่ที่ ๗ บ้านสะพือ, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗.

^๔ พระอธิการพิระพงษ์ วีรสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีทิวผล หมู่ที่ ๗ บ้านสะพือ, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗.

ไทยโดยเฉพาะบ้านสะพือ่นั้นส่วนหนึ่งมีความเชื่อว่าท่านเป็นหลาน หรือญาติของพระสงฆ์รูปหนึ่งที่มาสร้างวัดใหม่ชื่อวัดวัดสิงหาญคือพ่อถ่านอุตตมะ^๕ ซึ่งเป็นพระมาจากฝั่งเดียวกันพร้อมนั้นท่านก็มีญาติมาอาศัยอยู่ในบ้านสะพือด้วยนั่นเอง ดังนั้นหากมองบทบาทหน้าที่หรือจุดยืนของพระสงฆ์สมัยนั้นรวมทั้งสมเด็จจุนก็ไม่ได้ปรากฏชัดกล่าวถึงว่าท่านเข้าร่วมเพียงแต่มีการอ้างถึงว่าหากยึดเมืองได้ก็จะนำมาถวายแก่ท่านเท่านั้นเอง ส่วนพระครูอินทร์องค์เดียวที่เข้าร่วมส่วนตัวผมคิดว่าไม่น่าจะมีพระองค์เดียวเข้าร่วมดังนั้นผมจึงเชื่อว่าส่วนหนึ่งพระสงฆ์ที่วางตัวเช่นนั้นก็มีจุดยืนที่แน่ ๆ อยู่ ๒ เรื่อง คือ ๑.เห็นด้วย ๒.หวังในลาภสักการะจากการทำพิธีกรรม นั่นเอง ซึ่งจะเห็นว่าแม้ยืนในจุดใดบทบาทใดก็ผิดอยู่ที่ในฐานะผู้เข้าร่วมนั่นเอง แต่ในประวัติศาสตร์พบว่าหลังจากถูกจับได้พระครูอินทร์ถูกปล่อยตัวและให้ท่านดำรงตนเป็นพระจนกว่าจะมรณภาพ ซึ่งถือว่าการปราบปรามพระสงฆ์ในช่วงนั้นน่าจะถูกละเว้นโทษแลและรัฐคงพยายามที่จะแยกเรื่องไม่ให้เกิดปรากฏในประวัติศาสตร์มากนักนั่นเอง”

เพราะฉะนั้นจึงพอเห็นภาพในจุดยืนของพระในสมัยนั้นว่าส่วนหนึ่งในมีบทบาทจุดยืนในการเข้าร่วมอีกส่วนหนึ่งแน่นอนว่าไม่ได้มีบทบาทจุดยืนในการเข้าร่วมในกบฏครั้งนั้นอย่างแน่นอนจากประวัติศาสตร์นี้จนถึงปัจจุบันจะเห็นอย่างหนึ่งว่าพุทธศาสนาไม่ได้แยกออกจากเรื่องทางโลก แต่พุทธศาสนายังเป็นเครื่องมือในการสร้างและดำรงความสงบสุขและสมดุลของสังคมรัฐหมู่บ้านท้องถิ่นในภาคอีสาน ความเชื่อทางพุทธศาสนามีแก่นยึดต่อการเมือง ทั้งในด้านการสนับสนุน และการนำมาซึ่งการต่อต้านอำนาจรัฐ พุทธศาสนาหากมองอีกนัยหนึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแปรสำคัญทางสังคม ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรมในหลายยุคสมัย จะเห็นว่าบางศาสนาผู้นำเป็นทั้งศาสดาของศาสนาและเป็นทั้งผู้ปกครองประเทศ บางสังคมมีการใช้ความเชื่อทางศาสนาเพื่อรวมคนให้เกิดพลังในการกระทำกิจกรรมทางการเมือง เช่น กรณีสงครามครูเสด ระหว่างชาวมุสลิมและชาวคริสต์ รวมถึงกบฏผู้มีบุญในภาคอีสานสมัย รัชกาลที่ ๔ ด้วย นั่นเอง ในสังคมไทยถือได้ว่าเป็นสังคมที่มีการนับถือศาสนาพุทธมาช้านาน จากจุดเริ่มต้นที่อินเดียเผยแพร่สู่ประเทศไทยโดยเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผี วิญญาณในสังคมท้องถิ่น จนทำให้เกิดการยอมรับนับถือและเป็นศาสนาหลักของสังคมไทย โดยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เรื่อยมาถึงปัจจุบัน จึงปฏิเสธได้ยากว่าความสัมพันธ์ของศาสนาพุทธกับสังคมไทยนั้นมีการได้ผูกติดกับเรื่องของอำนาจ โดยเฉพาะชนชั้นปกครองในสังคมไทยที่สนับสนุนเกื้อกูลกัน ดังเช่น ความเชื่อเรื่องการสั่งสมบารมีของผู้ปกครอง หรือแม้แต่

^๕ วัดสิงหาญ ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๔ ตำบลสะพือ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ประวัติวัด เป็นวัดเก่าแก่ดั้งเดิม ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๙๕ มีพระเถรจารย์ที่เป็นที่เคารพเลื่อมใสของชาวบ้านและประชาชนทั่วไปหลายรูป แต่เดิมวัดสิงหาญเป็นที่รก เต็มไปด้วยสัตว์มากมาย ปัจจุบันเป็นวัดที่เงียบสงบ โดยมีลำดับเจ้าอาวาสจากอดีตถึงปัจจุบัน ที่อยู่ในช่วงเหตุการณ์ คือ ๑. พระอุตตมะ พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๔๒๐ ๒. พระสีดา พ.ศ. ๒๔๒๐-๒๔๔๕ และ ๓. พระโพนกันตลีโล พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๐

หลักธรรมในการปกครองของกษัตริย์ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ได้สร้างความชอบธรรมในอำนาจของชนชั้นปกครอง และทำให้เกิดการยอมรับในสถานภาพของคนในสังคม ปัจจุบันแม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต แต่ความเหนียวแน่นของศาสนาพุทธกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในโครงสร้างสังคมไทยยังคงดำเนินอยู่ และปรากฏให้เห็นถึงบทบาทที่ศาสนามีต่อโครงสร้างอำนาจ ในด้านการรักษาระเบียบและสมดุลทางสังคม ปัจจุบันในการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองก็มีพระสงฆ์เข้าร่วมแสดงบทบาทและจุดยืนเหมือนในอดีตผ่านการเสนอนำคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านการแสดงออกในบารมีเป็นที่พึ่งช่วยเหลือจนถูกยอมรับตั้งตนให้อยู่ในจุดยืนอื่นๆ นอกจากความเป็นพระสงฆ์ด้วยนั่นเอง

๔.๒ วิเคราะห์มุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

ในการวิจัยครั้งนี้จุดมุ่งหมายส่วนหนึ่งนั้นต้องการนำประวัติศาสตร์กรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี มาศึกษาและถอดบทเรียนส่วนหนึ่งโดยการใช้มุมมองจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้ามาพิจารณาใช้อภิปรายนำเสนอผ่านความคิดของกลุ่มนักวิชาการ กลุ่มพระภิกษุสงฆ์ในพื้นที่ และกลุ่มของประชาชนชาวบ้าน ผู้นำสังคมในพื้นที่ ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบประเด็นในการวิเคราะห์มุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี นี้แบ่งออกได้ ๓ ประเด็นจากการนำหลักการทางพุทธศาสนาเข้ามาจับประเด็นประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนี้ คือ

๔.๒.๑ พุทธศาสนากับการเมือง

เป็นที่ทราบดีว่าจากอดีตจนถึงปัจจุบันศาสนาพุทธกับอาณาจักรมีความสัมพันธ์ในทางพึ่งพาต่อกันมากกว่าขัดแย้งกัน และพระมหากษัตริย์ก็มักทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนามาโดยตลอด ศาสนาพุทธหากมองแบบแยกส่วนจะเห็นว่าไม่ได้มีบทบาททางการเมือง แต่ศาสนาพุทธน่าจะมีบทบาทในการเป็นพลังตรวจสอบเหนี่ยวรั้งการใช้อำนาจเกินขอบเขตของผู้ปกครอง ซึ่งในด้านการเมืองนั้นในหลักธรรมคำสอนทางศาสนาส่วนหนึ่งจะมีการเสนอกรอบความคิดเกี่ยวกับการปกครองที่ดี และการใช้อำนาจที่ถูกต้องที่เป็นธรรม ดังเช่นหลัก ทศพิธราชธรรม จักรวัตติวัตร และราชสังคหัตถุ หลักธรรม ทั้งสามนี้ จำเป็นสำหรับผู้ปกครอง หรือผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ให้การปกครองรัฐ นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกหลายหมวดธรรมที่ใช้ในการร่วมพิจารณา เช่น พรหมวิหาร ๔ ศีล ๕ อิทธิบาท ๔ เป็นต้น

ในประเด็นเรื่องมุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีการนำเสนอของกลุ่มนักวิชาการ ที่น่าสนใจสรุปได้ ประเด็น สำคัญ คือ จะพบว่าในประวัติศาสตร์เรื่องนี้พระสงฆ์มีความบทบาทที่สามารถเป็น ผู้นำ หรือผู้มีอำนาจในการเป็นผู้สร้างความสุขสงบในสังคมได้ โดยเรื่องนี้ท่านผศ.ดร. สุชาติ บุษย์ชฎานนท์ อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราช ภัฏอุบลราชธานี และพระสิริชัย ธรรมจาโร อาจารย์ประจำ สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี^๖ มีความเห็นสอดคล้อง กันว่า

“หากมองจากประวัติศาสตร์ผีบุญบ้านสะพือ จะพบว่า การเกิดขึ้นของกบฏ ส่วนหนึ่งได้อาศัยความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักธรรมที่ เกี่ยวข้องกับการนำมาใช้ตัดสินพิจารณาความเป็นผู้ปกครองที่ดี หรือไม่ดี มา ใช้ในการสร้างความชอบธรรมในการร่วมกันของกลุ่มคนที่เห็นด้วยในการ กระทำที่ผิดต่อหลักธรรมดังกล่าว ดังนั้นการที่มีหลักการทางพุทธศาสนามาใช้ ในการพิจารณาจึงทำให้มีทางให้เกิดผลใน ๒ ด้าน คือ ๑) ด้านที่ดี คือมี เครื่องมือในการตรวจสอบ หรือวางหลักการในการเป็นผู้ปกครองที่ดี นำมาซึ่ง ความสุขสงบแก่สังคม ๒) ด้านไม่ดี คือมีการใช้ในการสร้างความชอบธรรม และการมีเหตุผลในการล้มล้างหรือปลุกกระดมต่อต้านได้ เพราะการมีเหตุผล ความชอบธรรมจากศาสนานั้นถือเป็นพลังอำนาจที่มีผลจากฐานของความ ศรัทธามีต่อจิตใจของกลุ่มคนผู้นับถือศาสนา ทำให้เกิดการแบ่งแยกกลุ่มคน ออกได้เป็นอย่างดี เช่น คนที่เชื่อหลักการศาสนา คือคนดี คนไม่เชื่อหรือไม่ทำ ตามหลักศาสนา คือคนขเลว นั่นเอง”

ทำให้เห็นได้ว่าหลักธรรมในทางพุทธศาสนานั้นมีผลอย่างยิ่งในการดำรงอยู่ของรัฐ และสังคม ส่วนหนึ่งนี้อาจเป็นเพราะศาสนามีหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกัน การ ปฏิบัติดีต่อกันในเชิงของข้อปฏิบัติที่ดีงามของมนุษย์นั่นเอง และด้วยกรอบคิดในหลักคำ สอนเช่นนี้จึงไม่แปลกหากจะถูกนำไปเสนอตรวจสอบบุคคลผู้เป็นผู้ปกครองรัฐ หรือคน

^๖ สัมภาษณ์ ผศ.ดร. สุชาติ บุษย์ชฎานนท์ อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี และพระสิริชัย ธรรมจาโร อาจารย์ประจำ สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗.

อื่นๆ จากหลักคิดของการมีประพัตติคนที่ตั้งงามถูกต้องที่จะนำไปสู่ความสุขความสงบและความชอบธรรมให้สังคมให้เกิดขึ้นนั่นเอง

๔.๒.๒ พุทธศาสนากับคติความเชื่อศรัทธา

เป็นที่ทราบดีว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ศรัทธาจัดเป็นองค์ธรรมสำคัญที่กำหนดทิศทางแห่งการปฏิบัติเพื่อทำให้มีชีวิตดำเนินไปสู่เป้าหมาย หากศรัทธาตั้งไว้ไม่ดี ก็อาจนำชีวิตไปสู่ความทุกข์หรือความพินาศล่มจมได้ ตรงกันข้ามถ้าศรัทธาตั้งไว้ดีแล้ว ก็จะนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรืองและความสุขในที่สุด และเพื่อให้การใช้ศรัทธาเป็นไปอย่างถูกต้องและถูกทาง พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ใช้ปัญญาเป็นองค์ธรรมกำกับ นั่นคือหมวดใดก็ตามที่มีศรัทธาเป็นส่วนประกอบอยู่ด้วยในธรรมหมวดนั้นจะต้องมีปัญญาเป็นข้อหนึ่งอยู่ด้วยเสมอไป เช่น วัฏธรรมา ๔ ที่ประกอบไปด้วย ๑) สัทธาวัฏธรรมา ๒) สิวุฏธรรมา ๓) ปัญญาวัฏธรรมา หรือ วัฏธรรมา ๔ อันประกอบด้วย ๑) สทฺธิธ วิตต ปุริสส เสฏฺฐ. ศรัทธาเป็นเครื่องปลื้มใจอย่างประเสริฐของคนในโลกนี้ ๒) ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาหาติ. ธรรมอันบุคคลประพัตติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ๓) สจฺจ ทเว สาธุตฺต รสาน . สัจจะแล ดีกว่ารสทั้งหลาย ๔) ปญฺญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐ. คนที่อยู่ด้วยปัญญา ปราศจฺญว่าเป็นชีวิตประเสริฐสุด หรือแม้แต่ในหลักของจรณธรรม ๗ อันประกอบด้วย ๑) สัทธาเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ๒) หิริความละอายต่อบาปทุจริต ๓) โอตตปปะความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต ๔) พาหุสัจจะความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ๕) วิริยะความเป็นผู้มีมีความเพียร ๖) สติความเป็นผู้มีสติมั่นคง ๗) ปัญญาความเป็นผู้มีปัญญา ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญในหลักของความเชื่อศรัทธานั้นจะต้องนำสู่ปัญญา หรือมีปัญญาเกิดขึ้นนั่นเอง ดังนั้นในการพิจารณาความเชื่อ หรือคติความเชื่อในเรื่องต่างๆ หากสิ่งใดนำไปสู่การสิ้นแห่งปัญญานำพาซึ่งความงงายไม่นำพาสู่ความเจริญทางปัญญาสิ่งนั้นถือเป็นการยึดถือศรัทธาที่ผิดนั่นเอง

ในประวัติศาสตร์เหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี มีข้อเท็จจริงในเรื่องของความเชื่อความศรัทธาที่ผิดหลักของศาสนา ส่วนหนึ่งนั้นอาจเป็นเพราะฐานคิดดั้งเดิมของชาวพุทธในภาคอีสานมีความเชื่อเรื่องของผี ลิงศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เป็นเบื้องต้นจากจารีตประเพณี หรือวิถีการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้มาเป็นทุนเดิม ดังนั้นจึงเกิดความคติความเชื่อที่เจือกันระหว่างความเชื่อศรัทธาท้องถิ่น กับความเชื่อในพุทธศาสนาที่มีบางเรื่องที่มีความสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วนั่นเอง ซึ่งประเด็นเรื่องมุมมองพุทธศาสนาต่อประวัติศาสตร์กบฏผีบุญในจังหวัดอุบลราชธานีนี้ ดร.ผศ.ผศ.ดร. สิปปมังคลปองภา อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี และดร.

นคร จันทราช อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาเขตอุบลราชธานี^๗ ได้เสนอความเห็นที่สอดคล้องในประเด็นเดียวกันว่า

“จากประวัติของกบฏผีบุญที่เข้าร่วมกันต่อต้านรัฐนั้นเดิมที่เกิดจากความเชื่อในเรื่องของยุคสมัยการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่ยุคที่มีความเจริญรุ่งเรืองคือยุคพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งเรื่องนี้เกิดจากกลุ่มชนในภาคอีสานนั้นในเดือน ๓ เดือน ๔ มีการเทศนา เรื่องพระเวสสันดรชาดก จนก่อเกิดเป็นจารีตประเพณีอีสานที่เรียกว่า บุญเวส” และในเนื้อหาของอานิสงส์การฟังเทศน์ให้จบภายในหนึ่งวันนี้เอง มีเรื่องของผลบุญในอานิสงส์ที่จะทำให้ผู้ฟังเทศน์นั้นไปเกิดในยุคพระศรีอริยเมตไตรยในอนาคต ที่มีแต่ความสุขความเจริญไม่มีทุกข์เข็ญใดๆ ในชีวิต จนเกิดการนำไปสู่การโฆษณาชวนเชื่อ และเกิดการตั้งตนเป็นองค์ผู้วิเศษมาช่วยเหลือ นำพาไปสู่ตามลายแทง หรือตามเรื่องราวของการเปลี่ยนถ่ายยุคสมัยไปสู่อีกยุคของพระอริยเมตไตรยด้วยการทำสิ่งต่างๆ รอ เช่นการออกอุบายชักชวนประชาชนต่อๆกันไป ให้ทำตามคำพยากรณ์ต่างๆ ทั้งการบูชากรวดแร่มาบูชาด้วยคาถา แล้วจะกลายเป็นเงินเป็นทอง การฆ่าหมู ฆ่าไหม ฆ่าควายตัว ก็จะทำให้พ้นภัยพิบัติที่จะเกิด การปลูกผัก ดอกจาน ก็จะเป็นสิ่งมงคลนำมาสู่ความเจริญ หรือ การนำตะไคร้มาปลูกข้างบันได ก็จะทำให้พ้นภัยพิบัติทางลมพายุได้ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ถือเป็นการเชื่อที่มงาย หรือขาดหลักเหตุผล ดังนั้นหากประวัติศาสตร์เรื่องนี้เป็นข้อเท็จจริง สิ่งหนึ่งที่สามารถนำมาพิจารณาเป็นข้อพิเคราะห์ตามหลักพุทธศาสนา คือการที่พระสงฆ์ ในปัจจุบัน ควรที่จะปรับนำเรื่องเช่นนี้มาสู่ศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนานั้นเอง ซึ่งเรื่องของความศรัทธาในพุทธศาสนานั้นมีหลักสำคัญในเรื่องนี้อยู่ ๔ อย่าง คือ ๑) กัมมสัทธา คือเชื่อในเรื่องของกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม ๒) วิปากสัทธา เชื่อในเรื่องของวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วย่อมมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว ๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อในเรื่องของการมีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน และสุดท้าย ๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อในการฝึกตนที่สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ส่วนความศรัทธา หรือคติความเชื่อเรื่องอื่นๆ นั้นควรใช้ปัญญากำกับ

^๗ สัมภาษณ์ ดร.ผศ.ดร. สิปปมงคลปองภา อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี และดร.นคร จันทราช อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗.

เป็นสำคัญ หรือใช้หลักของเหตุและผลในการพิจารณาว่าน่าพาสู่ความพ้นทุกข์ได้
จริงหรือไม่ หรือนำสู่ความมั่งงายนั่นเอง”

นอกจากเรื่องความศรัทธา ความเชื่อ แล้วในการเลือกที่จะเชื่อนั้นทางพุทธศาสนายังมีหลัก
ในการเลือกพิจารณาที่เรียกว่า หลักกาลามสูตร ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนสงสัย โดยหลักธรรมนี้
พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ ที่อาศัยอยู่ในแคว้นโกศล ด้วยเหตุเนื่องจากใน
สมัยนั้นมีผู้อวดอ้างตนในคุณวิเศษกันมาก เชิดชูแต่ลัทธิของตัวเอง พุดจากระทบกระเที้ยบิดูหมิ่นลัทธิอื่น
พร้อมทั้งชักจูงมิให้เชื่อลัทธิอื่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงแคว้นโกศลดินแดนที่เต็มไปด้วยผู้อวดอ้าง
ชาวกาลามะได้ทูลถามด้วยความสงสัยว่าใครพูดจริง ใครพูดเท็จ? ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแสดงกา
ลามสูตร ว่าด้วย วิธีปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนสงสัย หรือหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ เป็นหลักตัดสิน คือ

๑. อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามๆ กันมา
๒. อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา
๓. อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
๔. อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ
๖. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน
๗. อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
๘. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
๙. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
๑๐. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้ เป็นครูของเรา

เมื่อใดสอบสวนจนรู้ได้ด้วยตนเองว่า..ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศลหรือมีโทษเมื่อนั้นพึงละเสีย และ
เมื่อใดสอบสวนจนรู้ได้ด้วยตนเองว่า..ธรรมเหล่านั้นเป็นกุศลหรือไม่มีโทษ เมื่อนั้นพึงถือปฏิบัติ
ดังนั้น พระสูตรนี้ท่านมิได้ห้ามมิให้เชื่อ แต่ให้เชื่อด้วยปัญญาประกอบด้วย มิฉะนั้นความเชื่อต่างๆ
จะไม่พ้น “ความมั่งงาย” และไม่พึงแปลความเลยเถิดไปว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อสิ่งเหล่านี้
และให้เชื่อสิ่งอื่นนอกจากนี้ แต่พึงเข้าใจว่า แม้แต่สิ่งเหล่านี้ซึ่งบางอย่างก็เลือกเอามาแล้วว่าเป็นสิ่งที่
น่าเชื่อที่สุด ท่านก็ยังเตือนไม่ให้ปลงใจเชื่อ ไม่ให้ด่วนเชื่อ ไม่ให้ถือเป็นเครื่องตัดสินเด็ดขาด ยังอาจ
ผิดพลาดได้ ต้องใช้ปัญญาคิดพิจารณาให้ดีก่อนนั่นเอง

๔.๒.๓ พุทธศาสนากับความเลื่อมความเจริญ

ในพระไตรปิฎกปัญจกนิบาต อังคุดตรนิกาย เล่มที่ ๒๒ โดยมีเนื้อหากาการกล่าวถึงเรื่องพุทธ
ศาสนาจะเลื่อมหรือเจริญรุ่งเรือง หลังจากที่พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้วนั้น ปัจจัยที่สำคัญ คือ
การกระทำของพุทธบริษัท ๔ นั่นเอง ดังปรากฏเนื้อหาว่า “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ป่า
ไผ่ใกล้เมืองมิถิลา ลำดับนั้น พระกิมพิละเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถวายบังคมนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว
กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรม
ตั้งอยู่ได้ไม่ยั่งยืน ในเมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานไปแล้ว (ตรัสตอบว่า) “ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคต

ปรีนิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ไม่เคารพยำเกรงกันและกันนี้แล กัมพิละ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ทำให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน” ซึ่งเมื่อพิจารณาตามถ้อยคำที่ปรากฏปรากฏแล้วสิ่งสำคัญก็คือตัวบุคคล หรือผู้นับถือนั่นเองที่จะนำไปให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง และนอกจากนี้พระผู้มีพระภาคยังตรัสถึงศาสนาในเรื่องของหลักธรรมคำสอน และสาวกโดยการแบ่งแยกกล่าวถึงประเภทของพระศาสนา และสาวกที่ดีไม่ได้ออกเป็น ๖ ประเภทดังนี้

๑. ศาสดาไม่ดี หลักธรรมไม่ดี แม้สาวกจะดีก็เป็นที่ดีเพียงทั้ง ๓ ฝ่ายใครปฏิบัติตามก็ประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก

๒. ศาสดาไม่ดี หลักธรรมไม่ดี แม้สาวกจะดีคือปฏิบัติตามก็เป็นที่ดีเพียงทั้ง 3 ฝ่าย ใครทำความเพียรตาม ก็ประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก

๓. ศาสดาดี หลักธรรมดี สาวกไม่ดี ศาสดาและหลักธรรมย่อมได้รับการสรรเสริญ แต่สาวกถูกติเตียนใครปฏิบัติตาม ก็ประสบบุญเป็นอันมาก

๔. ศาสดาดี หลักธรรมดี สาวกดี ย่อมได้รับการสรรเสริญ 3 ฝ่าย ใครทำความเพียรตาม ก็ประสบบุญเป็นอันมาก

๕. ศาสดาดี หลักธรรมดี สาวกไม่เข้าใจเนื้อความ (แห่งธรรม) แจ่มแจ้ง เมื่อศาสดาตายแล้ว สาวกก็เดือดร้อนภายหลัง

๖. ศาสดาดี หลักธรรมดี สาวกเข้าใจเนื้อความ (แห่งธรรม) เมื่อศาสดาตายแล้ว สาวกก็ไม่เดือดร้อนภายหลัง

นอกจากปัจจัยของความเสื่อมของพระพุทธศาสนาจะขึ้นอยู่กับภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังกล่าวประเภทศาสดา และสาวกในการปฏิบัติตน และยังมีข้อความกล่าวถึงยุคสมัยของดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในแต่ละยุค ทั้งยังมีหลักพยากรณ์ความเสื่อมปรากฏกล่าวถึง เช่น ปัญจอันตรธาน ๕ ที่กล่าวถึงความเสื่อมถอยของศาสนาในแต่ละยุค เช่น ๑) ปริยัตอันตรธาน คือ ความรู้เสื่อม ๒) ปฏิบัติอันตรธาน ความประพฤติเสื่อม ๓) ปฏิเวธอันตรธาน ความหลุดพ้นเสื่อม ๔) ลิงคอันตรธาน ความเป็นระเบียบเสื่อม ๕) ธาตุอันตรธาน การมีวัตถุธาตุต่างๆเสื่อม ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นสิ่งที่มึนยยะที่แสดงออกได้ ๒ ทาง คือ

๑) ให้พึงระวัง และรักษา หรือดำเนินการในการส่งเสริมแก้ไขมิให้เป็นไปตามที่กล่าวถึง

๒) แสดงถึงสัจธรรมความจริง และเหตุแห่งความจริงของสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเบื้องหน้า

ซึ่งมุมมองจากหลักพุทธศาสนาเช่นนี้เมื่อนำมาวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ย่อมชี้ให้เห็นถึงเรื่องของเวลา และตัวบุคคล เป็นสำคัญในเหตุที่จะทำให้ทุกขอย่างเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด ซึ่งส่วนมากโน้มเอียงไปในทางที่เสื่อม นั้นเอง เมื่อนำประวัติศาสตร์เหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ที่ปรากฏกล่าวถึงยุคเสื่อมยุคเจริญของพระพุทธศาสนา การ

เปลี่ยนแปลงจากยุคหนึ่งสู่อีกยุคหนึ่ง จากคติความเชื่อจากการบอกเล่ารวมเข้ากับเรื่องราวในพระพุทธรูปศาสนา ทำให้กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งมีความพยายามทำสิ่งต่างๆ ที่เชื่อว่าจะมีผลต่อตนในด้านใดด้านหนึ่งนั้นเกิดขึ้น ทั้งการทำพิธีกรรม การหลงผิดกระทำผิด เกิดขึ้นนั่นเอง ในประเด็นเรื่องนี้ ผศ.ดร. สุชาติ บุษย์ชฎานนท์ อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ อุบลราชธานี และ ผศ.ดร. สิปปมิ่งคล่องภา อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี มีความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องของความเชื่อและความเจริญ ตามหลักพุทธศาสนาว่ามีผลสำคัญในการกระตุ้นให้ทำบางสิ่งบางอย่างเพื่อแก้ไขหรือทำให้เหตุการณ์เปลี่ยนไปในทิศทางที่ดีขึ้นตามความเชื่อของตน ดังมีเนื้อหาที่พอสรุปได้ว่า

“จากประวัติศาสตร์เรื่องกบฏผีบุญในอุบลราชธานี นี้ มีประเด็นหนึ่งที่มักมองข้ามในมุมมองของพุทธศาสนายาที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ของยุคสมัย หรือเวลาในประวัติศาสตร์ คือเรื่องของสังขธรรมความจริงของสิ่งต่างๆ รวมทั้งสังคมบ้านเมืองประเทศ คือความเชื่อความเจริญนั้นเป็นสิ่งที่มีความคล้ายกฎธรรมชาติประเภทหนึ่ง คือเมื่อใดที่มีความเจริญ ความเชื่อมีมากขึ้น เมื่อมีความเชื่อมาก ความเจริญมีมากขึ้น และการเป็นเช่นนี้ เวลา และคน เป็นตัวแปรสำคัญ โดยส่วนตัวมีความเชื่อว่าหลักธรรมในพุทธศาสนานั้นมีความเป็นสังขธรรมไม่ขึ้นอยู่กับกาลและเวลา แต่ตัวบุคคลต่างหากที่ไม่สามารถทำตามบางอย่างตามกาลเวลาที่ผ่านไป ได้ ดังนั้นหากพิจารณาเช่นนี้การเปลี่ยนแปลงบางอย่างในโลกถือเป็นเรื่องปกติ ที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ แต่สิ่งสำคัญมีความเชื่อมั่นว่าการเปลี่ยนแปลงบางอย่างย่อมมีผลดี ที่มากกว่าผลร้ายนั่นเอง แม้ประวัติศาสตร์ชุมชน จะกลายเป็นเรื่องราวที่ไม่ดี หรือเป็นเรื่องเลวร้ายในแง่ต่างๆ แต่หากนำมาพิจารณาแก้ไข หรือใช้เป็นตัวอย่างแก้ไขในเหตุการณ์ปัจจุบันหรืออนาคตที่จะเกิดได้ย่อมทำให้ประวัติศาสตร์นั้นมีค่าในฐานะเครื่องเตือนใจ เตือนสติ ว่าการเกิดขึ้นเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นอีก และหากมีก็จะมี การแก้ไขให้ทำให้ยุติได้ด้วยหลักการที่ดีมากกว่าเดิมนั่นเอง เพราะฉะนั้นในมุมมองพุทธความเชื่อ ความเจริญ แน่นนอนว่าส่วนหนึ่งมาจากตัวบุคคล ตัวผู้ปฏิบัติ เป็นสำคัญ ส่วนธรรมคำสอน เชื่อว่าเป็นสังขธรรมในตัวของมันเองอยู่แล้วนั่นเอง”

ทำให้เห็นได้ว่าความเชื่อความเจริญล้วนเกิดจากการปฏิบัติเป็นสำคัญ และพุทธศาสนาก็เช่นกันจะดำรงคงอยู่ได้นานไม่นาน หรือเสื่อมสลายก็ขึ้นอยู่กับพุทธบริษัท ๔ นั่นเอง เป็นผู้กำหนดสำคัญในเรื่อง

๔.๓ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย “ ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณี เหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี” พบว่า

๑ ประวัติและความเป็นมาเหตุการณ์กรณีกบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัด อุบลราชธานี

การวิจัยครั้งนี้ทำให้ทราบว่า กบฏผีบุญคืออะไร? และมีอะไรเกิดขึ้นที่ศึกษเนินโพธิ์บ้าน สะพือ อันเป็นแหล่งศึกษาลงพื้นที่ ซึ่งจากการวิจัยพบว่า ‘กบฏผีบุญ’ นั้นหมายถึงกลุ่มต่อต้าน อำนาจรัฐซึ่งมีหัวหน้าตั้งตัวเป็นผู้วิเศษหรือผู้มีบุญ โดยมีการอ้างว่าเป็นพระศรีอริยเมตไตรย หรือองค์ผู้ มีบุญต่างๆ โดยเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ ช่วงเวลา ๒๖๐ ปี โดยเหตุการณ์ในรูปแบบกบฏผีบุญมีการเกิดขึ้นในภาคอีสานถึง ๙ ครั้ง ดังนั้นใน ภาคอีสานจึงนับเป็นภาคที่มีกบฏในรูปแบบนี้มากกว่าทุกภาคของประเทศไทย และกบฏผีบุญที่ได้รับการ กล่าวถึงและขยายความเชื่อรวบรวมผู้คนได้มากที่สุดเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ โดยมี คนตั้งตัวเป็นผู้มีบุญมากถึง ๖๐ คนกระจายอยู่ทั่วภาคอีสานในช่วงระยะตอนนั้น โดยสาเหตุของกบฏผี บุญนั้นมีด้วยกันหลายประการ ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ความกดดันจากการขยายอา นานิคมของฝรั่งเศสบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ความพยายามของรัฐสยามในการรักษาดินแดน และ ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจในการรวมศูนย์อำนาจและรีดเก็บส่วยของรัฐสยาม เป็นต้น

ในส่วนเหตุการณ์ที่บ้านสะพือ อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี นั้นเป็นเหตุการณ์กบฏผี บุญ ในจังหวัดอุบลราชธานี ที่มีการใช้กำลังการปราบปราม นำมาซึ่งการสูญเสียมากกว่า ๓๐๐ ชีวิต โดยในการปราบครั้งนั้นมี ‘กลุ่มกบฏองค์มั่น’ เป็นกบฏผีบุญอีสานที่โด่งดังที่สุด ด้วยมีความเข้มแข็ง มากที่สุด มีผู้เข้าร่วมมากถึง ๕,๐๐๐ กว่าคน ถึงขนาดที่มีความพยายามในการเคลื่อนทัพหมายจะเข้า ยึดเมืองอุบลราชธานีซึ่งในขณะเป็นกองบัญชาการมณฑลอีสาน จนปะทะกัน โดยจุดปะทะกันเกิดขึ้น ที่ท้ายบ้านสะพือในปัจจุบัน มีชื่อเรียกที่เหตุการณ์ครั้งนั้นว่า “ศึกกบฏโนนโพธิ์”

ส่วนประเด็นของกลุ่มพระสงฆ์อีสานกับเหตุการณ์กบฏผีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ จาก การวิจัยพบว่า พระสงฆ์ในภาคอีสานยุคนั้นมีมีลักษณะเป็นผู้นำชุมชนและมีแนวความคิดในการ ต่อต้านความไม่เป็นธรรมเพื่อรักษาชุมชนให้มีแต่ความสงบสุขจึงทำให้พระสงฆ์อีสานไม่สามารถ ปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในครั้งนี้ได้พระสงฆ์บางกลุ่มได้ จึงใช้โอกาสที่สังคม อีสานกำลังวุ่นวายสับสนเข้าร่วมสนับสนุนในเหตุการณ์กบฏผีบุญ พ.ศ ๒๔๔๔- ๒๔๔๕ ในบางส่วน โดยร่วมในฐานะแพรร่คำทำนายลายแทงเกี่ยวกับกัญคปรากฏทั่วไปในภาคอีสานส่งผลให้ชาวบ้านมี ความตื่นกลัวหวาด จึงมีชาวบ้านส่วนหนึ่งเข้าหาพระสงฆ์เพื่อให้ปิดเป่าความทุกข์ยากเลวร้ายให้หมด ไปโดยพิธีกรรมที่ระบุไว้ในคำทำนายที่ออกมาในภายหลังได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่ชาวบ้านต้องปฏิบัติคือ พิธีตัดกรรมวางเวรจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมนี้คือการทำตัวให้เป็นผู้บริสุทธิ์หรือพิธีล้างบาปก่อนที่จะได้ พบเจ้าผู้มีบุญพระสงฆ์เป็นผู้ทำหน้าที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมพระสงฆ์ที่กระทำพิธีกรรมเหล่านี้

ล้วนแต่เป็นผู้ที่แสดงออกว่าไม่พอใจต่อการปฏิรูปคณะสงฆ์ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่ออำนาจของพระสงฆ์ในภาคอีสานนั่นเอง

ในเรื่องราวทางประวัติศาสตร์พระสงฆ์อีสานเข้าร่วมสนับสนุนเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่นั่นมีปรากฏขึ้นที่เมืองยโสธรโดยมีพระสงฆ์ ๓ รูปคือ ๑) พระครูวิบูลธรรมมาวัด หรือพระครูอินทร์เจ้าคณะแขวงอำเภอบึงโขงเป็นหัวหน้า ๒) พระครูวิมลวัดอัมพวันและ ๓) พระครูอนันต นิคมเขตวัดศีล ๕ ผู้ซึ่งได้ทำพิธีตัดกรรมวางเวรล้างบาปและประกาศให้ชาวบ้านนำเงินทองมาบูชาพระธาตุคำบุในเมืองยโสธรนอกจากนี้ยังประกาศให้ชาวบ้านทราบว่าเห็นแก่เจ็บกลายเป็นเงินทองให้ชาวบ้านรีบเก็บมาไว้เยอะๆเพื่อจะได้นำไปให้ผู้มีบุญเสริฐให้กลายเป็นเงินทองโดยนำหินดังกล่าวมาบูชาปิดฝาห่อไว้แล้วนำมาตั้งทำพิธีบายศรีสู่ขวัญนอกจากนี้พระครูทั้ง ๓ รูปยังได้ยุยงให้ชาวบ้านเกลียดทางเจ้าหน้าที่ปกครองที่มาจากกรุงเทพฯ เพื่อให้ชาวบ้านต่อสู้กับรัฐพระเจ้าอนันตยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ทรงเห็นว่าการกระทำของพระครูทั้ง ๓ รูปนี้ไม่ใช่เรื่องของคนบ้าแต่เป็นการกระทำของคนที่มีความรู้และฉลาดเพราะนอกจากพระสงฆ์เหล่านี้จะเป็นผู้ทำพิธีตัดกรรมวางเวรตลอดจนพิธีต่างๆที่ชาวบ้านเชื่อว่าจะสามารถตัดต่อไปต่างๆให้แก่พวกเขาได้แล้วพระครูอินยังได้วางแผนให้ได้คุมผู้เป็นหลานปล่อยข่าวต่างๆเพื่อยุยงชาวบ้านอีกด้วย โดยหลังจากที่มีการตรวจล้างกบฏผู้มีบุญใน พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมหลวงสรรพสิทธิที่ประสงค์ได้ทรงสอบสวนพระครูทั้งสามถึงสาเหตุของการเข้าร่วมกบฏผู้มีบุญพบว่าพระครูทั้งสามไม่พอใจเป็นอย่างมากในการจัดการคณะสงฆ์ตามแบบคณะสงฆ์ส่วนกลาง

นอกจากนี้ในการวิจัยยังพบว่ามีพระสงฆ์บ้านสะพือที่มีความเกี่ยวพันในประวัติศาสตร์ครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ชาวบ้านยกย่องให้เป็นผู้วิเศษ หรือเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านสะพือเป็นอย่างมาก โดยพระสงฆ์ที่มีการกล่าวถึง คือสำเร็จลุน เป็นพระสงฆ์ที่องค์มั่นกล่าวแก่กลุ่มกบฏว่าจะยกเมืองอุบลราชธานีถวายแก่ท่านหากยึดได้ นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์อื่นที่ปรากฏกล่าวถึงเช่นพระอาจารย์สำเร็จลุนคือหลวงพ่อดุดมผู้มีชื่อเสียงในด้านวิปัสสนากรรมฐานเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่อยู่ที่วัดสิงหารบ้านสะพือ ที่ทำให้สำเร็จลุนมีมิตรสหายเป็นผู้นำอำนาจอยู่ที่อุบลราชธานีหลายคน หลวงปู่สีดา สำเร็จตัน หลวงปู่แพง เป็นต้น อย่างไรก็ตามไม่มีใครที่ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าสำเร็จลุนได้เข้าร่วมกับกลุ่มกบฏผู้มีบุญหรือไม่

๒ มุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผู้มีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

จากการศึกษาเหตุการณ์ กบฏผู้มีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อนำแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนาเข้ามาตรวจสอบ ทำให้มองเห็นประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งคือประวัติศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่ล่วงไปแล้วไม่สามารถกลับมาแก้ไขได้อีก ดังนั้นในการมองประวัติศาสตร์ตามหลักแนวคิดพุทธศาสนาจึงทำได้ในฐานะบทเรียนที่สอนธรรมส่วนหนึ่งเท่านั้นเอง จากการศึกษาวิจัยจึงทำให้พบว่าแท้จริงยังมีมุมมองจากพุทธศาสนาในอีกหลายด้านที่สามารถใช้ประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีเหตุการณ์ กบฏผู้มีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็น

ภาพสะท้อนหลักการในทางพุทธศาสนาได้ แต่ที่ชัดเจนเห็นปรากฏในเนื้อหาประวัติศาสตร์มีปรากฏอยู่ ๓ มุมอง สำคัญ คือ

๑) พุทธศาสนากับการเมือง เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาไม่สามารถปฏิเสธในเรื่องประวัติชุมชน กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี เกี่ยวพันโดยตรงที่พุทธศาสนามีส่วนร่วมในเรื่องของอำนาจ และผลประโยชน์ทางการเมือง รวมทั้งการรวมกลุ่มคนที่มีศรัทธาและความเชื่อศรัทธาในศาสนาเดียวกัน เพราะฉะนั้นในประวัติศาสตร์กบฏผีบุญจึงไม่สารถเลียงได้ที่จะมีพระพุทธรูปในการใช้อ้างถึงความชอบธรรมในการรวมกลุ่มเพื่อทำการบางอย่าง นั่นเอง

๒) พุทธศาสนากับคติความเชื่อศรัทธา เป็นที่ทราบดีว่าพุทธศาสนาแม้เริ่มต้นด้วยศรัทธา แต่ท้ายสุดสิ่งนั้นจะต้องมีคือหลักของปัญญาในการกำกับ ในคติเชื่อคนอีสานเมื่อ พ.ศ.พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ นั้นความเชื่อส่วนหนึ่งในท้องถิ่นอีสานมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผี เป็นส่วนมาก เช่น การบวงสรวงบูชา อ้อนวอนบูชาในผีสาวเทวดา นั่นเอง แม้จะมีพุทธศาสนาอยู่เป็นหลักแต่กลับผสมปนเข้ากันจนแยกแยะได้ยากนั่นเอง ดังนั้นในเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกล่าวถึงประเด็นในเรื่องของคติความเชื่อและความศรัทธาที่มีหลักการในทางพุทธศาสนาที่ชัดเจนในเรื่องนี้

๓) พุทธศาสนากับความเสื่อมความเจริญ ทุกสรรพสิ่งหากพิจารณาตามหลักสังขธรรมแล้วพบว่าไม่มีสิ่งใดดำรงมั่นคงไม่เสื่อมสลาย ซึ่งประเด็นเรื่องนี้พุทธศาสนามีการกล่าวถึงอย่างชัดเจน อยู่ในหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นสามัญลักษณะ หรือลักษณะที่เสมอกัน หรือข้อกำหนด หรือสิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวง ๓ ประการ คือ ๑) อนิจจตา (อนิจจลักษณะ) - อาการไม่เที่ยง อาการไม่คงที่ อาการไม่ยั่งยืน อาการที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป ๒) ทุกขตา (ทุกขลักษณะ) - อาการเป็นทุกข์ อาการที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว และ ๓) อนัตตา (อนัตตลักษณะ) - อาการของอนัตตา อาการของสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน อาการที่ไม่มีตัวตน ซึ่งลักษณะ ๓ อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณะ คือ ลักษณะที่มีเสมอกันแก่สังขารทั้งปวง และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมนิยาม คือกฎธรรมดา นั่นเอง และความเสื่อมความเจริญก็อยู่หลักของอนิจจา อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า ความเจริญความเสื่อมแท้จริงไม่ได้อยู่ที่สังขารคำสอน แต่อยู่ที่ผู้นำไปใช้ปฏิบัติ หากปฏิบัติตามผลแห่งความเจริญ หรือพ้นจากความเสื่อมทั้งหลายก็จะมีนั่นเอง

บทที่ ๕

สรุป และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาศึกษาวิเคราะห์มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ๒) เพื่อเสนอมุมมองพระพุทธรศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จาก ๓ กลุ่มหลัก คือ ๑.กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาจำนวน ๔ ท่าน กลุ่มพระภิกษุพื้นที่เหตุการณ์ ๔ รูป และ กลุ่มประชาชนนักคิด ผู้นำชาวบ้าน จำนวน ๔ คน รวมทั้งหมดจำนวน ๑๒ รูป/คน ในการวิเคราะห์ข้อมูลจัดทำโดยการรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึกมาจัดข้อมูล (Data Grouping) ตามสาระของประเด็นสำคัญมาวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique) พร้อมทั้งนำเสนอโดยวิธีการพรรณนาอ้างอิงคำพูดบุคคล

๕.๑ สรุปการวิจัย

ผลการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี พบว่า

๕.๑.๑ วิเคราะห์มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ(พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี พบว่าสาเหตุที่ก่อให้เกิดขบฏผู้มีบุญนั้นส่วนหนึ่งเป็นแผนการของกลุ่มหมอลำที่เกี่ยวข้องล้าคำผญา นำเรื่องของการกำเนิดเกิดขึ้นของยุคพระศรีอริยเมตไตรย มาล้ากระจายบอกข่าวทั่วมณฑลอีสานให้ประชาชนหลงเชื่อเลื่อมใส และมีการตั้งตนเป็นผู้วิเศษในการนำพาไปสู่ยุคที่ดีที่มีความเป็นธรรม เจริญรุ่งเรือง โดยอ้างคำพยากรณ์ นอกจากนี้ยังสาเหตุอีกประการหนึ่งจากความขัดสน และมีการเก็บส่วยภาษีที่แพงขึ้นของผู้ปกครองรัฐ ทั้งยังมีความขัดแย้งในอำนาจระหว่างราชกรกับข้าราชการส่วนกลางที่ถูกแต่งตั้งมาปกครองดูแลที่ปฏิบัติไม่เป็นธรรมนั่นเอง ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดกลุ่มการต่อต้าน ผสมกับกับกลุ่มที่มีความเชื่อถึงยุคสมัยที่จะมีผู้มีบุญมาช่วยเหลือปกครองนั่นเอง โดยในกลุ่มในกลุ่มกบฏครั้งนั้นองค์สำคัญหรือหัวหน้ากลุ่มล้วนแล้วแต่เป็นคนในมณฑลอีสานที่

ไปตั้งตนในแต่ละพื้นที่ แต่ในหัวตอุบลราชธานี พบว่ามีอยู่ ๕ องค์ คือ ๑) องค์บุญ ตั้งตนอยู่อำเภอพิบูลมังสาหาร ในการรวมผู้คน ๒) องค์ลีนก่าน ตั้งตนอยู่บ้านทับแล้ง เมืองวารินชำราบ ๓) องค์พรหม มา ตั้งตนอยู่บ้านหนองแก้ว อำเภอเชิงใน องค์เขียว ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนในเมืองอุบลราชธานี ๔) กำนันสุ่ย ตั้งตนอยู่บ้านสร้างมิ่ง อำเภอม่วงสามสิบในปัจจุบัน และ ๕) หลวงประชุม มาตั้งตนรวมกลุ่มเมืองอำนาจเจริญ และโดยเมืองคึมนี้ ที่มาจากสุวรรณเขต เป็นหัวหน้าในครั้งที่ยกมาตั้งค่ายที่บ้านสะพือ ในประวัติศาสตร์ยังพบว่า มีพระเข้าร่วมในกระบวนการที่ปรากฏเห็นได้ชัด คือ พระครูอินทร์ วัดหนองอีตุ้ม ตำบลสำราญ เมืองสโธธร ร่วมกับพระอีก ๒ รูป ที่ร่วมตั้งตนเป็นผู้วิเศษ รวมทั้งมีการอ้างถึงเมื่อทำการยึดเมืองอุบลราชธานีได้ จะนำเมืองอุบลราชธานีถวายแก่สำเร็จลุนซึ่งเป็นพระสงฆ์จากบ้านเวินชัย นครจำปาสัก มีพี่น้องญาติ รวมทั้งอาจารย์อยู่วัดสิงหาญชื่อหลวงพ่อดุตตะมนั่นเอง

๕.๑.๒ เสนอมุมมองพระพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕)

ในจังหวัดอุบลราชธานี พบว่า

ประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีเหตุการณ์ กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ถือเป็นภาพสะท้อนที่ทำให้เห็นมุมมองจากพระพุทธศาสนาใน ๓ เรื่อง สำคัญ คือ

๑) พุทธศาสนากับการเมือง เป็นสิ่งที่พุทธศาสนามีส่วนร่วมในเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองรวมทั้งการรวมกลุ่มคนที่มีคติความเชื่อศรัทธาในศาสนาที่ใช้ในการถึงความชอบธรรมในการรวมกลุ่มเพื่อทำในการบางอย่างทางการเมือง

๒) พุทธศาสนากับคติความเชื่อศรัทธา ด้วยคติความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแอบอ้างความศรัทธาในการนำกลุ่มคนผู้มีคติความเชื่อศรัทธาร่วมกันมาใช้เป็นเครื่องมือ ซึ่งจากประวัติศาสตร์ความเชื่อศรัทธายังขาดการพิสูจน์ตามหลักการทางพุทธศาสนา เช่นการใช้หลักของกาลามสูตร การใช้หลักศรัทธา ๔ ในการแสวงหาความจริง

๓) พุทธศาสนากับความเสื่อมความเจริญ ทุกสรรพสิ่งย่อมไม่สามารถดำรงคงอยู่มั่นคงไม่เสื่อมสลาย ตกอยู่ในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นสามัญลักษณะ หรือลักษณะที่เสมอกัน เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์ย่อมสอนสิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ และชี้บอกถึงสิ่งที่เป็นสังขธรรมว่าทุกสรรพสิ่งย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยยากที่จะบังคับให้คงอยู่ถาวรนั่นเอง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยเรื่อง “ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี ” ในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย

๑) ในการจัดทำเชิงนโยบาย ชุมชนภาครัฐควรส่งเสริมในการเรียนเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนของตน เพื่อสร้างความรัก ความสามัคคี เป็นหลักสำคัญ ทั้งนำสู่การศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในเชิง

สังคมวิทยา และเชิงรัฐศาสตร์ในกลุ่มชนชาติพันธุ์ และการพัฒนาสังคมร่วมกันอย่างมีสุข ต่อไป

๒) การนำประวัติชุมชนสู่การอนุรักษ์ในเรื่องของศิลปวัฒนธรรม ประจำถิ่นด้วยการตั้งศูนย์เรียนรู้ หรือศูนย์การศึกษาประวัติชุมชนในแต่ละท้องถิ่นต่อไป

๓) ภาครัฐ ควรมีการสร้างอนุสรณ์แห่งเรียนรู้ในเชิงของสัญญา เพื่อแสดงถึงเหตุการณ์ หรือเรื่องราว ประวัติศาสตร์ในเชิงเครื่องสอนเรื่องราวเชิงกลุ่มชนชาติพันธุ์ และบทเรียนในประวัติศาสตร์

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำไปปฏิบัติ

๑) ควรนำผลการศึกษานี้ไปเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งในเชิงวิชาการเพื่อการค้นหา และถกเถียงความจริงทางประวัติศาสตร์ต่อไป

๒) ควรนำจากการศึกษามาในเชิงการท่องเที่ยวแหล่งประวัติศาสตร์ชุมชนที่เกิดขึ้น

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวอุบลราชธานีในอดีต ในประเด็นการตั้งรกราก การย้ายถิ่นฐาน และการมีอยู่ในเชิงประวัติศาสตร์

๒) ควรศึกษาจารีตประเพณีต้องห้ามที่สาปสูญเมื่อครั้งหลังการปราบกบฏผีบุญในจังหวัดอุบลราชธานี

๓) ควรศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในจังหวัดอุบลราชธานี

ภาคผนวก

ก

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

คำชี้แจง

แบบสอบถามนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยของคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยทำการศึกษาศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

ผู้วิจัยจึงใคร่ขอความกรุณาจากท่านได้ช่วยตอบคำถามนี้และขอได้โปรดตอบให้ครบทุกข้อตามความเห็นของท่านเพื่อที่จะได้ผลการวิจัยที่ถูกต้องมากที่สุดแล้วสามารถนำไปใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยรับรองว่าข้อมูลที่ท่านตอบทั้งหมดจะถือเป็นความลับและไม่มีผลเสียต่อท่านประการใดทั้งสิ้น ซึ่งในส่วนของ การนำเสนอผลการวิจัยก็จะนำผลการวิจัยเสนอในลักษณะภาพรวมเท่านั้น

แบบสัมภาษณ์มีทั้งหมด ๒ ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามแสดงถึงความเห็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ-สกุล ผู้ให้ข้อมูล

ที่อยู่ผู้ให้ข้อมูล

สถานที่ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ เป็นคำถามแสดงถึงความเห็นเกี่ยวกับศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน : มุมมองพุทธ
ศาสนากรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี

๑. ท่านรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน : กรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี
จากที่ใด? อย่างไร?

.....

.....

.....

๒. ท่านคิดว่าสาเหตุสำคัญในการเกิดกบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี คืออะไร?

.....

.....

.....

๓. ท่านคิดว่าพระสงฆ์ควรมีบทบาท /จุดยืนอย่างไร? ในกรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัด
อุบลราชธานี?

.....

.....

.....

๔. ท่านคิดว่ารัฐควรกำกับดูแลการเผยแพร่พระพุทธศาสนาหรือไม่ ?

.....

.....

.....

๕. ท่านมีมุมมองพุทธศาสนาต่อกรณีเหตุการณ์กบฏผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ในจังหวัดอุบลราชธานี
อย่างไร?

.....

.....

.....

(ขอขอบพระคุณที่กรุณาตอบแบบสอบถาม)

พระสุภาพร เตชธโร .ดร.